

Чесько-словацькі військові формування у російському
війську (серпень 1914 — квітень 1918 рр.)

Борис ТАТАРОВ

НОВІТНІ ГУСИТИ

УКРАЇНЬСЬКА МІЛІТАРНА ІСТОРІЯ

ПЛАЦ Д'АРМ

БОРИС ТАТАРОВ

Народився 1967 року в Києві.
Закінчив історичний факультет
Київського державного
університету ім. Тараса Шевченка.
Тема дипломної роботи —

«Чесько-словацькі військові части-
ни російської армії в роки Першої
світової війни 1914–1917 рр.»

Працював в Національній академії
наук України, навчався в
аспірантурі Карлового
університету (Прага, Чехія).

Дослідницькі інтереси торка-
ються чесько-словацьких
військових формувань у
Російській імперії періоду Першої
світової війни та колишніх
слобідських козачих полків у
складі регулярної Російської
імператорської армії, зокрема
11-го гусарського Ізюмського
полку.

Борис Татаров

НОВІТНІ ГУСИТИ

**Чесько-словацькі військові формування
у російському війську
(серпень 1914 — квітень 1918 рр.)**

Складання воєнної

УДК 94(477)“1914/1918”

ББК 63.3(4УКР)53

T23

Видання серії «Плац д'Арм» здійснюється в рамках просвітницьких проектів Всеукраїнської громадської організації «Наукове гуманітарне товариство».

Серію засновано у 2009 р.

Куратор проекту «Українська мілітарна історія» — Катерина Луца

Куратор серії «Плац д'Арм» — Дмитро Адаменко

Татаров, Б. О.

T23 Новітні гусити. Чесько-словацькі військові формування у російському війську (серпень 1914 — квітень 1918 рр.) / Борис Татаров. — К.: Наш час, 2010. — 104 с.: іл. — (Сер. «Плац д'Арм»).

ISBN 978-966-1530-44-6

ISBN 978-966-1530-42-2 (серія)

Книга присвячена історії створення, розвитку та участі в бойових діях під час Першої світової війни чесько-словацьких добровольчих частин у складі російської армії. Дослідження ґрунтується на архівних матеріалах України, Росії та Чехії із залученням великої кількості мемуарів чеською мовою. Чехам і словакам судилося відіграти свою роль у намаганнях України здобути незалежність в 1917 — на початку 1918 рр.

Видання розраховане на всіх, хто цікавиться історією України, країн Східної Європи та Першою світовою війною.

ББК 63.3(4УКР)53+68.4(4)

© Б. О. Татаров, текст, 2010

© Т. Б. Харламова, ідея проекту, 2010

© Р. І. Литвин, кольорові ілюстрації, 2010

© Д. В. Адаменко, кольорові ілюстрації, 2010

© Д. В. Адаменко, дизайн, оригінал-макет, 2010

© «Наукове гуманітарне товариство», 2010

© «Наш час», 2010

ISBN 978-966-1530-44-6

ISBN 978-966-1530-42-2 (серія)

ЗМІСТ

- 4** До читача
- 6** Чехи напередодні та на початку Першої світової війни
- 13** Чеська (Київська) Дружина (серпень 1914 — грудень 1915 рр.)
 - 13** Пропагандисти з Києва
 - 25** Найкращі розвідники фронту
- 45** Чесько-словацькі військові з'єднання (січень 1916 — лютий 1917 рр.)
 - 45** Від бригади до дивізії
 - 73** Від дивізії до корпусу
- 88** Чесько-словацькі частини після більшовицького перевороту
- 97** 1917–1920 рр. Довгий шлях додому
- 99** Використана література та джерела

ДО ЧИТАЧА

Чаша для причасття

Один із символів боротьби за державну незалежність чеських та словацьких земель з'явився ще в часи середньовіччя. Тоді він був символом руху «гуситів» — спочатку релігійних реформаторів, а згодом озброєних борців із хрестоносцями. Зокрема, 1420 р. під Прагою об'єднані гуситські сили під проводом Яна Жижки завдали поразки імперським військам хрестоносців, хрестовий похід яких був організований імператором Священної Римської імперії німецької нації Сигізмундом I Люксембурзьким. Серед релігійних реформ, яких вимагали гусити, була і вимога причащати мирян не лише хлібом, а й вином із чаші.

Чехам і словакам, які воювали в Першу світову війну в лавах російського імператорського війська, судилося зробити свій внесок в історію України. І не лише тому, що вони брали участь у боях на її теренах переважно у складі частин Південно-Західного фронту. Оскільки місцем формування підрозділів чесько-словацьких добровольців було призначено Київщину, то їм довелося втрутитися в перебіг подій під час буремного для Росії та України 1917 р. Зокрема, чесько-словацькі частини разом із військами, що визнавали Центральну Раду, на початку листопада запобігли приходу до влади більшовиків у Києві.

Проте історія Чесько-Словацького корпусу цікава не лише цим. Чимало спільного і водночас протилежного можна побачити в його становленні та історії українських добровольців зі складу австро-угорського війська — Легіону Українських Січових Стрільців.

Обидві формації виникли внаслідок процесів та ідей національного самовизначення, що були пробуджені революційними подіями «Весни народів» 1848–1849 рр. Але якщо чехи на початку ХХ століття бачили шлях визволення через перемогу панславізму Російської імперії, то західні українці, обізнані з політикою Романових, — у політичних свободах держави Габсбургів.

На початку Першої світової війни обидві добровольчі формації створювалися з метою організації пропаганди на окупованих територіях і мали бути задіяні переважно як розвідники. Але українці бачили

в такому використанні себе загрозу розпорошення сил і зникнення Легіону, тому всіляко опиралися цьому, аж поки він не набув стандартної фронтової організації. Чехи ж, навпаки, побоювалися того, що, не маючи надійного джерела поповнення особовим складом, їхня Дружина швидко зникне, як це сталося з іншою чеською добровольчою формацією у складі французької армії. Тому чехи бачили запорукою свого подальшого існування саме невеликі відділи, що були прикомандировані до окремих корпусів.

Українці могли отримувати поповнення за рахунок підданих Австрійської імперії, натомість чехи швидко вичерпали ресурс з мешканців Росії чеського походження, й джерелом залишилися лише військовополонені з габсбурзького війська.

Чехам і словакам у складі російської армії під час бойових дій протистояли їхні земляки, на яких потужно впливала антивоєнна пропаганда, і тому вони були далеко не найнадійнішими силами австро-угорського війська. Українці-галичани ж були змушені воювати з традиційно впертими наддніпрянцями.

Поразка Росії у війні, неясність майбутнього Польщі, зростання великодержавних ілюзій серед австрійського проводу призвели до того, що австро-угорська влада не надала численним українським добровольцям можливостей розвинути у щось більше, аніж полк. З іншого боку фронту ліквідація російської монархії, безвладдя, розвал армії та антивоєнні настрої не лише не перешкодили чехам і словакам у формуванні власного війська, а й дозволили врешті-решт створити окремий корпус. Згодом цей корпус пройшов тривалий шлях повернення додому через стихію російської громадянської війни. Українські ж січовики одразу вступили в бій за власну державу в лавах Української Галицької Армії та Армії УНР. Тяжкі багатолітні випробування, зрештою, дали змогу чехам зі словаками вибороти власну державність, а українці після не менш тривалої боротьби зазнали поразки.

Проте існує певна солідарність колись бездержавних народів: нова Чехословаччина виявилася найгостиннішою оселею для десятків тисяч українських вигнанців, яким вдалося розпочати у ній нове життя після карколомного 1920 року...

Корона Св. Вацлава

Корона була виготовлена в 1347 р. для коронації чеським королем імператора Священної Римської імперії Карла IV та присвячена ним патрону країни, хрестителю Святому Вацлаву. Відтоді всі чеські королі мали коронуватися саме нею. Імператор Франц Йосиф I, на відміну від свого попередника Фердинанда I, знехтував давньою традицією й взагалі не коронувався на всі підлеглі йому престולי. Він вважав, що буде «батьком» усього народу, тому обмежився коронацією на австрійський імператорський трон. Чехи не вибачили це сюзерену та завжди пам'ятали, що він є лише номінальним королем Богемії. Корона Св. Вацлава стала одним із символів боротьби чехів і словаків за незалежність. У їхньому розумінні вона символізувала державний суверенітет і єдність Королівства Богемія, Маркграфства Моравія, Герцогства Сілезія та Словаччини, що були заселені переважно чехами і словаками. Зображення корони Св. Вацлава прикрашало прапор Чесько-Словацької Дружини.

*Собор Св. Віта,
Прагський Град (Прага, Чехія)*

ЧЕХИ НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Карел Крамарж
(27.XII.1860 — 26.V.1937)

Чеський політичний діяч, перший прем'єр-міністр незалежної Чехословаччини.

Один з лідерів «младочеської» партії, прибічник дружби з Російською імперією. З вибухом Першої світової війни засуджений на 15 років каторги, але після смерті Франца Йосифа I амnestований.

Православний, одружений на росіянці, Крамарж бачив майбутню Чехословаччину монархією на чолі з одним із Романових з числа великих князів. Вимагав від керівництва країни підтримати «білий рух», з керівником якого, Антоном Денкіним, особисто товаришував.

У 1526 р. австрійський ерцгерцог Фердинанд I Габсбург посів чеський престол і став володарем «Земель Чеської корони»: власне Чехії (Богемії), Моравії, Сілезії, Нижньої та Верхньої Лужиці. Більш ніж 100 років потому, 1635 р., Лужицькі області відійшли до Саксонії, а ще через століття, 1742 р., більша частина Сілезії — до Пруссії. Отже, під владою Габсбургів до 1918 р. залишилися Королівство Богемія, Маркграфство Моравія та Герцогство Сілезія. Згідно з конституцією 1867 р., вони, як й інші землі австрійської частини двоєдиної Австро-Угорської монархії (наприклад, Галичина чи Буковина), мали автономний статус і розглядалися як окремі історико-політичні утворення з власними регіональними сеймами («ландтагами»). Крім того, вони надсилали своїх представників до загальноавстрійського парламенту («рейхсрату»).

Найбільш популярними з політичних партій напередодні війни серед чехів були аграрна, національна свободомисляча («младочехи»), націонал-соціалістична, прогресивна («реалісти»), соціал-демократична та низка католицьких. 1911 р. на останніх передвоєнних виборах до рейхсрату чеські аграрії здобули 38 місць, «младочехи» — 18, націонал-соціалісти — 16, католики — 7. Із початком Першої світової війни частина чеських партій (аграрії, католики та соціал-демократи) притримувалися прогабсбурзької орієнтації, сподіваючись на демократизацію та федералізацію Австро-Угорщини. Водночас інші сили («младоче-

Чехія (Королівство Богемія, Маркграфство Моравія та Герцогство Сілезія) і Словаччина (на південний схід від Моравії) у складі Австро-Угорщини
 Чеські землі входили до складу Австрійської імперії, а словацькі — до Угорського королівства.
 Британська політична мапа Європи. 1911 р.

хи», націонал-соціалісти) робили ставку на перемогу Антанти. Так, лідер «младочехів» К.Крамарж сподівався на посилення позицій Росії в Центральній Європі і створення під скіпетром Романових об'єднаної слов'янської держави, до складу якої увійшло б також Чеське королівство. Третій політичний напрямок очолював лідер «реалістів» Т.Масарік, який вважав неминучими поразку та розпад Австро-Угорщини й утворення на її основі незалежних держав. Саме за його ініціативою восени 1915 р. у Парижі було створено Чеський закордонний комітет, який після приєднання до нього групи словацьких емігрантів став у 1916 р. Чесько-Словацькою народною радою. У травні 1918 р. Франція визнала Раду тимчасовим урядом майбутньої незалежної Чехословаччини. У серпні подібний крок зробила Велика Британія, а згодом США, Італія та Японія. Внаслідок цього чесько-словацькі військові формування, що перебували в Росії, Франції та Італії, здобули офіційний статус союзної Антанті армії.

До початку Першої світової війни в Російській імперії мешкало близько 100 000 чехів. Більшість із них були нащадками чеських колоністів, які жили на території Волинської, Київської й Подільської губерній (близько 75 000). Вони давно мали російське громадянство і майже не цікавилися політичною ситуацією в Чеському королівстві. Найбільшу політичну активність зберегла відносно невелика група чеської інтелігенції (близько 8 000 осіб). Але саме ця небайдужа група етнічних

Герб Королівства Богемія
 Білий лев із подвійним хвостом на червоному полі. Щит прикрашено короною Св. Вацлава.

Герб Маркграфства Моравія
 Злато-червоний орел на блакитному полі. Щит прикрашено геральдичною графською короною.

Великий герб

Королівства Угорщина

Герб Словаччини займає почесне місце посередині. Він має вигляд срібного хреста з подвійними раменами на зеленій горі з золотою короною на червоному полі. Разом із полем із почергових червоних і срібних смуг він становив герб «Старої Угорщини».

Герб Герцогства Сілезія

Чорний орел із срібним півмісяцем у золотому полі. Щит прикрашено геральдичною герцогською короною.

чехів мала переважно громадянство Австро-Угорщини. Вони жили й працювали у великих містах Російської імперії: Санкт-Петербурзі, Москві, Києві, Варшаві тощо. Значна кількість чеської інтелігенції працювала в галузі шкільної освіти, головним чином учителями німецької й класичних мов, а також сокільської гімнастики¹, яку додали до програми в кадетських та юнкерських училищах. Були серед чеських педагогів директори й інспектори гімназій. Крім цього, багато чехів були задіяні у промисловості. Це були й інженери, і кваліфіковані робітники, які працювали на численних чеських заводах (тільки в Києві до початку Першої світової таких було 7). Значна кількість етнічних чехів брала активну участь у роботі чеських культурних товариств: «Товариство Яна Коменського» і «Чеський комітет» у Києві, «Російсько-чеське товариство пам'яті Яна Гуса» у Москві, «Чеське допоміжне товариство» в Санкт-Петербурзі, «Бесіда» у Варшаві тощо. Як свідчать назви, ці товариства займалися переважно культурно-просвітницькою діяльністю.

Зазначимо, що особливу роль у житті чеської діаспори в Росії мали друковані видання. У 1906 р. у Києві В. Вондрак почав видавати газету «Російський Чех», яка, на його думку, мала стати «центром чеського життя в Росії й твердим мостом між російськими чехами й чехами у старій Батьківщині». Втім, через якийсь час у видання почалися фінансові труднощі, і впродовж кількох наступних років єдиним друкованим виданням

¹Сокільська гімнастика — комплекс розвивальних фізичних вправ, серед яких домінували марширування, фехтування і важка атлетика.

Після Австро-пруської війни 1866 р. вправи стали більш воєнізовані. У чеських землях «сокільська гімнастика» стала приводом до організації сокільського руху (див. примітку на с. 26).

Ліворуч: імператор і король

Франц Йосиф I

Габсбург Лотаринзький

(18.VIII.1830 — 21.XI.1916)

Цар (імператор) Австрії (з 1848) та король Угорщини (з 1867), який поділив свою імперію на подвійну монархію, у якій Австрія та Угорщина співіснували як рівноправні партнери. 1879 р. вступив у союз із Пруссією. Його ультиматум Готторп 1914 р. став початком Першої світової війни. Підтримував ідею необхідності «невеликої переможної війни» для імперії. У внутрішній політиці спирався на німецькі й угорські кола, протиставляючи їх боротьбі слов'янських народів за політичні права. Імператор помер, коли війна була в самому розпалі, і не став свідком того, як його країна перестала існувати взагалі.

Праворуч: російський імператор

Микола II Романов Голштейн

Готторп (18.V.1868 — 17.VII.1918)

Царював із 1894 р. У внутрішній політиці наслідував реакційну політику свого батька — Олександра III, однією з прикмет якої була боротьба з національно-визвольними рухами. Але в зовнішній політиці, традиційно для російського престолу, цар підтримував слов'янські політичні течії, спрямовуючи їх на послаблення влади монархів-сусідів. Поразка в Російсько-японській війні 1904–1905 рр., Перша російська революція 1905–1907 рр., невдачі на фронтах Першої світової війни та економічні проблеми взагалі викликали Лютневу революцію 1917 р. та, як наслідок, відречення від трону Миколи II. Цар разом із сім'єю був розстріляний більшовиками в Єкатеринбурзі.

для російських чехів був празький «Російсько-Чеський огляд». Однак і це видання існувало недовго. Але в 1911 р., знову ж таки в Києві, кооператив київських чехів почав друкувати журнал «Чехослован». Його редактор А. Швиговський видавав журнал самостійно від 1912 по 1914 рік. У 1915 р. «Чехослован» видавався лише як альманах, а починаючи від 1916 р. — як щотижневик.

Коли розпочалася Велика війна¹, більшість чехів, які не мали російського громадянства, відмовилися повертатися до Австро-Угорщини. У великих містах Російської імперії відбулися чеські демонстрації на підтримку Росії. Наприклад, у Москві на зібранні чеської колонії 21 липня 1914 р.² було прийнято рішення отримати російське громадянство й «до останньої краплі крові боротися за перемогу слов'янства». У Санкт-Петербурзі «Допоміжне товариство» почало прийом заяв на вступ до «чеського війська».

У Києві ж на зустрічі чехів 27 липня було вирішено:

- 1) визначити ставлення російських чехів до сучасних світових подій, а особливо — в Австро-Угорщині;
- 2) провести урочисте покладання вінка до пам'ятника Царю-Визволителю слов'ян;
- 3) віддати «всепідданнішу» телеграму й організувати до будинку генерал-губернатора процесію. Більшість російських чехів сприймала Велику війну як бій слов'янства проти німецької загрози. «Чехи! Події, які котяться нестримно на Європу, доводять, що все це —

¹Назву «Світова війна» (та, тим більше, «Перша світова війна») події 1914–1918 рр. отримали значно пізніше.

²Тут і далі всі дати до 1 березня 1918 р. наводяться за старим стилем за винятком тих випадків, коли подвійне датування зустрічається в цитатах. Щоб отримати дату за новим стилем, треба до неї додати 13 днів.

**Члени делегації чесько-словацьких організацій до імператора Миколи II (зліва направо):
І. Орсаг, І. Клесанда,
О. Червений та С. Конічек
Вересень 1914 р.**

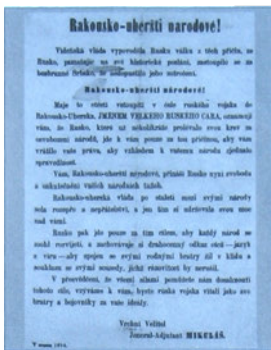

Луїс Тучек
Представник чесько-словацьких
організацій при штабі
Чеської Дружини.

не що інше, як величезний бій двох рас: слов'янської і германської. Чехи в XV і XVII століттях свідомо принесли жертву за свою волю. Ми, натомість, їхні нащадки, статки свої і останню краплю крові віддамо за перемогу слов'ян. Чехи, слухайтеся голосу своєї крові!».

Перемога Росії в цій війні, на думку чехів, могла призвести до руйнації Австро-Угорської монархії і, відповідно, поновлення незалежності Чеського королівства. Російські чехи не хотіли бути лише пасивними глядачами у світових подіях, тому як тільки розпочалася війна, ініціативними групами чехів було створено кілька організацій, що мали на меті допомогу російській армії. Крім цього, чехи звернулися до російського уряду з проханням про створення чеського військового підрозділу. Слід зазначити, що ідея формування чеського підрозділу як гарантія поновлення незалежності Чехії виникла майже одночасно в чехів Москви, Санкт-Петербурга й Києва. Коли імператор Микола II відвідував Москву, він прийняв делегацію московських чехів. Під час аудієнції чехи надали Миколі II проект визвольного руху за незалежність Чеського королівства із тим, *«щоб засяяла вільна й незалежна корона Святовацлавська¹ у променях корони Романівської»*. У цьому проекті йшлося також про формування військового підрозділу. Того самого вечора, дізнавшись подробиці зустрічі очільників чеського руху з царем, близько 100 чехів відгукнулися на заклик Тучека і Конічка: *«Брати, до зброї, за визволення Батьківщини!»*.

¹Тобто
«корона Святого Вацлава»,
корона Королівства Богемія.

Микола Миколайович Молодий (6.XI.1856 — 5.I.1929)

Великий князь, генерал кавалерії, онук імператора Миколи I Романова Голштейна Готторпа. Від 1905 р. — командувач Гвардією та Санкт-Петербурзькою військовою округою, напередодні Першої світової війни призначений Верховним Головнокомандувачем сухопутних і морських сил. Після гучних поразок російського війська усунутий у 1915 р. царем Миколю II, який заступив його на посаду, та призначений командувачем Кавказьким фронтом.

Маніфест Верховного Головнокомандувача до народів Австро-Угорщини Серпень 1914 р.

Вони записалися в так звану «Гуситську дивізію». Водночас у Санкт-Петербурзі Зденек Рейман зібрав 84 добровольці. У Києві на заклик відгукнулися 75 чехів. Остаточне прохання про створення національного добровольчого формування було подано чеською громадою до Міністерства оборони і схвалено ним 30 липня.

Під час комплектування Дружини¹ склалася така ситуація: більшість чехів, які мали російське громадянство, вступали до лав Російської імператорської армії. Отже, національна Дружина формувалася з чехів, які жили в Росії, проте мали інше громадянство. До речі, в 1914 р. в російській армії перебувало 600 офіцерів й 15 000 осіб нижчих чинів чеської національності.

Великий вплив на початок визвольної боротьби слов'ян мав маніфест Верховного Головнокомандувача великого князя Микола Миколайовича, виданий у серпні 1914 р. У цьому документі князь повідомив, що політика австро-угорського уряду спрямована на те, щоб сіяти ворожнечу між окремими народами і таким чином керувати ними. Важливим пунктом маніфесту була заява Головнокомандувача про те, що російська армія прагне звільнити народи Австро-Угорщини й надати їм право на самоврядування. У створенні тексту маніфесту брав участь чех Вітачек, який служив у штабі 3-ї армії.

Отже, після оголошення війни російський імператор Микола II схвалив запропонований чеською делегацією проект визвольної боротьби, включно зі створенням

Зденек Рейман
Представник чесько-словацьких організацій при штабі Чеської Дружини.

¹Дружина — назва підрозділу «Державного ополчення», частини збройних сил Російської імперії в 1874–1917 рр., що була призначена для поповнення дієвої армії та допоміжної служби у військовий час.

Маніфестація чехів
«Наздар!» із чеської — «Вітасмо!».
Москва, вулиця Тверська.
Серпень 1914 р.

В очікуванні перемоги
Святкування дня Св. Вацлава
в 7-му Чесько-Словацькому полку.
Березань, Київщина, 1917 р.

Агітаційна повітряна куля

Такі повітряні кулі чесько-словацькі стрільці запускали напередодні Брусилівського наступу — російська влада в першу чергу бачила в добровольцях агітаторів, фронтове командування — неперевершених розвідників.
1916 р.

у складі Російської імператорської армії чеських військових формувань, і надав відповідні вказівки військовому міністру.

Тим часом події розгорталися дуже стрімко, і вже 5 серпня 1914 р. військовий міністр В. А. Сухомлінов передав до Ради міністрів «...клопотання від чеських товариств про формування військових частин з метою використання їх проти Австро-Угорщини, а саме подальшого підняття повстання і звільнення Чехії».

ЧЕСЬКА (КИЇВСЬКА) ДРУЖИНА (серпень 1914 — грудень 1915 рр.)

ПРОПАГАНДИСТИ З КИЄВА

Рада міністрів схвалила проект 30 липня, потім повернула його військовому міністру, який 7 серпня 1914 р. видав наказ «Про створення особливих чеських військових формувань з-поміж добровольців». Зокрема, в наказі йшлося про те, щоб «...сформувати в Києві 1 чи 2 полки, чи, залежно від кількості добровольців, батальйон хоча б із 2 рот. Використанням не бойове, а з політичних міркувань і з налаштуванням на майбутнє повстання, постійної і міцної структури не надавати, оскільки надалі чеські добровольці діятимуть окремими партіями (за принципом добровольців-китайців під командуванням полковника Мадрїтова в 1905 р.). Формувати без кулеметних команд і зв'язку. З огляду на те, що чехи-добровольці не мають військової підготовки, перед відправкою на фронт їх слід вишколити. По завершенню формування усіх офіцерів і нижчих чинів замінити чехами з-поміж військовополонених добровольців». Місто Київ було обрано в телеграмі № 3468 від 1 серпня «...через його стратегічне розташування...» — близькість до Південно-Західного фронту, де й планували задіяти Чеську Дружину, а також до Волині, де була найбільша в Російській імперії чеська колонія. Безпосередня відповідальність за створення чеських формувань покладалася на штаб Київської військової округи.

Завдяки величезному патріотизму російських чехів, формування відбувалося досить швидко. Із усіх куточків імперії (Петербурга, Москви, Варшави, Одеси, Ростова-на-Дону та інших міст) до Києва почали приїжджати

Томаш Масарік
(7.III.1850 — 14.IX.1937)

Чеський учений-філософ, політичний і державний діяч, перший президент Чехословаччини.

Закінчив Віденський університет.

У 1890 р. приєднався до «младочеської» партії, а в 1900 р. заснував Чеську народну партію (т. зв. Партію реалістів). Як депутат австрійського парламенту брав участь у дебатах щодо польсько-українських відносин у Галичині й виступав на захист українських прав. Під час війни зайняв антиавстрійську позицію і пов'язував розв'язання чеської проблеми з перемогою Антанти. Організатор Чеського комітету в Парижі.

Добровольці Чеської Дружини з Варшави

Гарно видно біло-червоні стрічки на околах кашкетів — головний знак належності до чесько-словацької частини.

Київ, серпень-вересень 1914 р.

добровольці. Тут вони проходили медичну комісію й записувалися в новий підрозділ, що отримав назву **Чеська (Київська) Дружина**. Багатьом із прибулих після медичного огляду відмовили у вступі до війська, втім, після довгих умовлянь їх було зараховано, з приміткою: *«на особисту відповідальність»*.

Потік добровольців до чеського підрозділу не припинявся. Тому командування Київської військової округи (далі — КВО) вирішило: *«встановлювати будь-який штат для цих формувань є зайвим, оскільки їхній склад і, взагалі, існування подібних формувань не є постійним»*. Коли передбачалося, що добровольців буде небагато, командування КВО віддало наказ формувати батальйон із двох рот, до яких відрядили 8 офіцерів, 4 військові чиновники та 124 нижчі чини російської служби із запасних батальйонів.

Але вже станом на 10 вересня 1914 р., згідно з наказом № 375 КВО, у Чеській Дружині служили 21 офіцер (6 із них — чехи за походженням), 921 жовнір і 149 немущтрових. Згідно з наказами, чини дійсної російської служби займали всі керівні посади, а також вакансії лікарів і військових чиновників. Окрім цього, близько третини були російськими військовослужбовцями. Із часом передбачалося *«...по завершенню формування усіх офіцерів і нижчих чинів росіян замінити чехами і, можливо, із військовополонених-добровольців»*. Чехам-

добровольцям, які до цього служили в чинах на правах офіцерів державного ополчення¹, дозволили займати посади молодших командирів. Те саме стосувалося й медичних посад. Оклади й загальне утримання встановлювалося, як і в російській армії.

Слід звернути увагу на те, що Чеська Дружина була дуже специфічним підрозділом, як і більшість добровільних формувань. Чеські національні військові традиції було давно перервано. А ті, що залишилися, перебували під впливом австрійської армії. Тож чехам слід було вирішити, на яких засадах формувати свою Дружину. З огляду на військове минуле Чехії, найвигідніше було підхопити естафету гуситських війн. Тим більше, що в тільки-но розпочатій Великій війні, знову ж таки, йшлося про німецьку загрозу слов'янству. Як згадував чеський офіцер, поручик Павлік, «...*Чеська Дружина була військом братським, добровільним, сповненим завзяття і рішучості померти за свої ідеали й виконати свій народний обов'язок*». І це не пустопорожні балачки. Добровольці Дружини, які переважно мали австро-угорське громадянство, свідомо ставали до лав війська держави-супротивника, знаючи, що в разі полому їх негайно буде страчено. Фактично, чехам нічого не залишалося, як перемогти або померти. У разі поразки Росії у війні на них, безсумнівно, чекали б переслідування. Доброволець Швець у своїх записах згадує, як він збирався до вступу в Дружину: «...*оскільки я не знав, які завдання чекатимуть на Дружину і яку саме службу ми будемо нести, я приготував усе [заповіт тощо], як для смерті*». Відповідно до гуситських традицій, усі добровольці, незважаючи на чин, зверталися один до одного словом «*брат*». Імпонувала чехам і назва їхнього формування — Чеська Дружина: вона нагадувала гуситські дружини. Проте Чеська Дружина створювалася у складі Російської імператорської армії не як ополчення, а (за штатом) як окремий стрілецький батальйон.

Завзяття чехів-добровольців було таким нестримним, що вони, навіть ще не маючи форми, відвідували муштрові заняття на Володимирській гірці. Приходили туди в цивільному одязі, прикрашеному на грудях бантом традиційних чеських біло-червоних кольорів. Цікаво, що перший вишкіл проводили чехи, які раніше були унтер-офіцерами австро-угорської армії.

**Командир 8-ї роти
1-го Чесько-Словацького
стрілецького полку
підпоручик Швець**

Привертає увагу офіцерська кокарда, доповнена стрічкою в національних біло-червоних кольорах.
1917 р.

¹Тобто офіцерів запасу.

Добровольці Чеської Дружини з Москви

Київ, серпень-вересень 1914 р.

Прапорищик Вацлав Отто

Загинув 2 квітня 1917 р.
1916 р.

18 серпня 1914 р. дружинники отримали російський польовий однострій із малиновими погонами без шифровки й малиновими петлицями на комір шинелі. У такому вигляді вони, за виключенням жовтого металевого прибору¹, нічим не відрізнялися від солдатів Лейб-гвардії 3-го Стрілецького Його Величності полку. Дружинник Йозеф Сланічка згадує: «Отримали ми уніформу гвардійського полку, але вдягли її, наче цивільні, що, зрозуміло, часто викликало непорозуміння з російськими офіцерами... Але це ще не все. Ми не знали, де закінчувалися „благородія“, а де починалися „високоблагородія“, не кажучи вже про „превосходительства“ і „високопревосходительства“. Траплялося, що хлопці ставали струнко перед звичайним прапорищиком, а генералові віддавали честь мляво, ледь піднімаючи руку...». Багато чеських добровольців були людьми заможними, тож дозволяли собі віддавати свій однострій кравцеві, аби той зробив його по фігурі, або ж узагалі замовляли новий. Доброволець Людвіг Колаж згадує: «Отримали ми військову форму, але спершу з нею треба було йти до кравця, щоб підігнати її по фігурі. Утім, декотрі з нас мали власну форму, а отриману продали на базарі».

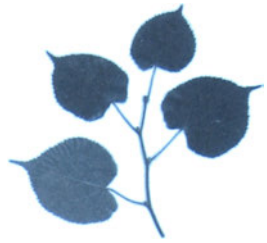
Більшість чехів було досить важко при звичаїтися до російських військових порядків. Вони не звикли до обмежень і суворості, що переслідували російського солдата. Як і усім нижчим чинам армії, чехам заборонялося відвідувати ресторани, театри, парки й навіть

¹Металевий прибор — колір («жовтий» і «білий» або «золотий» і «срібний») металевих деталей однострою, зокрема гудзиків.

іти тротуаром! Порушення цих правил суворо каралося. Щоб уникнути непорозумінь, дружинники нашили на окіл кашкета національну біло-червону стрічку. Про це пишуть у спогадах багато дружинників, наприклад, Йозеф Сланічка: *«Ми оздобили кашкети червоно-білими стрічками»* та *«на вишкіл ми йшли із чеськими піснями»*. На деяких світлинах можна побачити, як добровольці прикрашали кашкети листям липи — одним із символів слов'янства. Сестра Червоного Хреста Марія Досталова-Третьякова у спогадах пише: *«Стоїмо ми на розі Прорізної і Володимирської вулиць, аж бачимо — прямує чудове військо, йде воно твердим кроком у напрямку вокзалу. На штиках багато кольорів; на кашкетах — липове листячко, а навколо російських кашкетів нашиті біло-червоні стрічки»*¹. Ця незвична для російської армії прикраса викликала велику цікавість серед офіцерів Київського гарнізону. І незабаром вони почали ставитися до чехів лояльніше.

Наказом від 7 серпня командувачем Чеської Дружини було призначено колишнього командира Дубенського дисциплінарного батальйону підполковника Лотоцького. Перший наказ Дружині він видав 15 серпня. 21 серпня було сформовано Першу роту — 150 осіб (головним чином, із добровольців Петербурга, Москви і частково Одеси та Кавказу), Другу роту — 109 осіб (київські й харківські чехи). 8 вересня було набрано Третю роту (добровольці з Ростова-на-Дону, Варшави й Волині). Але поодинокі продовжували прибувати добровольці з усієї імперії, тому 20 вересня сформували ще одну, Четверту роту. Її підкріпили взводами з трьох уже сформованих рот. Так само 20 вересня було створено музичну команду з 24 осіб, а 23 вересня — навчальну команду — школу унтер-офіцерів. Отже, наприкінці вересня в Чеській Дружині було вже 777 добровольців чеського походження і 235 солдатів російського. Серед командного складу було 2 штаб-офіцери, 18 обер-офіцерів, 1 лікар і 2 військові чиновники.

Першою ротою командував штабс-капітан Зембалецький — *«типовий малорос, щиросердний, кадровий офіцер, якого усі називали „наш папаша“*». Другою ротою — поручик Павлов, *«людина, на перший погляд, сувора й замкнена, але чим довше ми з ним служили, тим більше він нам подобався»*. Третьою ротою — поручик Івшин,

Листя липи —
рослинний символ Чехії

Чесько-Словацька маршева рота
перед відбуттям на фронт

Привертає увагу липове листя
на кашкетах та додаткові підсумки
для набоїв.

Київ, подвір'я Університету
Св. Володимира, 1916 р.

¹Варто звернути увагу на те, що липове листя як прикраса було своєрідним викликом. Дружинники цим протиставляли себе австрійській армії, у якій солдати під час парадів та бойових дій прикрашали свої головні убори дубовим листям, а взимку — гілочкою смереки.

Добровольці Чеської Дружини
з харківського філіалу фірми
«*Laurin & Klement*»
Київ, серпень 1914 р.

Прапорщик Миколай Чіла
У 1916 році М. Чіла переклав
російський устав чеською мовою.
1916 р.

«козак, учасник російсько-японської війни, його достатньо великі військові знання обмежувалися його ж миролюбністю, яку він відстоював приказкою „Війна — то є велике свинство!“». Четвертою ротою — підпоручик Нахтман.

Деяким чехам, насамперед керівництву, не подобалося, що перший командувач Дружини раніше очолював дисциплінарну частину. Із Дубенського батальйону була й частина унтер-офіцерського складу. Їхні спроби навчати дружинників на «російський» манер викликали обурення серед чехів, більшість із яких мала вищу або середню спеціальну освіту. 19 вересня підполковник Лотоцький завершив свою діяльність у Дружині, хоча більшість добровольців не мала до нього особливих претензій: *«Полковник Лотоцький, поляк, був людиною, яка намагалася побачити наші душі. Лагідний, справедливий, щирий, він не присікувався до дрібних порушень військової дисципліни, часто приходив до нас і розпитував про наші плани й надії. Лотоцькому був надзвичайно приємний той факт, що ми розуміли його, коли він розмовляв з нами польською. Проте сам він чудово розумів нашу рідну мову».*

Втім, вельми напружені відносини склалися з декотрими унтер-офіцерами. Більшість із них, як було зазначено вище, опинилися в Дружині після служби в Дубенському дисциплінарному батальйоні. Лише кілька офіцерів були чехами. Зі званнями у чехів склалася цікава ситуація: *«Спочатку нам повідомили, що колишні унтер-*

офіцери-добровольці¹ будуть зараховані як керівний склад, тому багато з них зробили нашивки, — дехто, як „zugsführer“², дехто, як капрالی³; однак ніхто не знав, чи мають вони на це право, чи не мають. Отже, з'явилося чимало унтер-офіцерів, до того ж багато „вольноопределяющихся“⁴. Останніх було надто багато; я також мав право на нашивки, але не носив їх... водночас перебували нові добровольці і, щоб їх вишкіл не затримував навчання решти війська, мене призначили до них інструктором, оскільки я добре знав устав; ротний мене й бр.[ата] Живного призначив „унтер-офіцерами“ й командуючими відділеннями».

По-різному складалися відносини чехів із офіцерами й унтер-офіцерами російської армії: «...російські офіцери та унтер-офіцери не могли зрозуміти наших настроїв, тому часто виникали сутички між добровольцями й командуванням». Невдоволення серед чехів викликала й одноманітність їхнього військового навчання. Про тодішню муштру доволі іронічно відгукується один із добровольців: «Щодня ми невеличкими групами вправлялися в користуванні гвинтівкою, а у відділеннях старанно вдосконалювали маршову ходу. Тоді нам здавалося, що війну ми не виграємо, якщо за командою „На караул!“ візьмемо гвинтівку на півсантиметра нижче чи вище або затримаємося на секунду, почувши команду „На плече!“: Так само трагічно могло б закінчитися зіткнення з ворогом у разі, якщо хтось у лавах не втягне живіт чи після команди „Струнок!“ не достатньо підніме вгору підборіддя. Вивчили все це ми дуже добре, тому про нашу роту казали, що з нами не зрівняється найелітніший полк. Слід, однак, зазначити, що найнеобхідніших речей, які стосувалися безпосередньо бою, ми не знали. Так, напередодні відправлення на фронт ніхто з нас не знав, як скрутити шинель і як розбирати, чистити, а найголовніше, як зібрати гвинтівку. У Києві нам це було непотрібно й ніхто від нас цього не вимагав». Багато чехів у спогадах вказують на свою слабку підготовку до бойових дій: «Багато з нас [у Києві] вперше стріляли бойовими...», «...термін нашого навчання був надто коротким», «навчали нас муштрі й прийомам володіння зброєю...».

Важко зараз оцінювати, чи дійсно офіцерський та унтер-офіцерський склад, призначений в Чеську

¹Маються на увазі ті, хто отримав унтер-офіцерське звання ще в австро-угорському війську.

²Унтер-офіцерський чин в австро-угорському війську, що відповідав російському «старшому унтер-офіцеру».

³Наймолодший унтер-офіцерський чин в австро-угорському війську, що відповідав російському «молодшому унтер-офіцеру».

⁴Тут і далі цей термін буде вживатися без перекладу, російською, оскільки українського відповідника не існує. «Вольноопределяющийся» — доброволець, який вирішив розпочати військову службу по досягненню 17-річчя та після отримання незакінченої або закінченої середньої чи вищої освіти, у зв'язку з чим мав низку привілеїв по службі та вважався помічником офіцерів. Однострій «вольноопределяющихся» відрізнявся від однострою інших солдатів та унтер-офіцерів лише крученим шнуром «романівських» (тобто білого, помаранчевого та чорного) кольорів навколо погонів.

Залишки погона

«вольнопределяющегость»

Поле погона має захисний колір. Добре видно, що шнур «романівських» кольорів складається з чотирьох жил: чорної, помаранчевої та двох білих.

Дружину, був таким поганим, чи йшлося лише про те, що *«шпакам' треба звикнути»* до тяжкої військової служби. Слід пам'ятати, що багато добровольців були достатньо заможними людьми, наприклад, *«більшість із нас не харчувалася з військової кухні, а обідала в ресторанах»*, *«...декотрі мали золоте пенсне»*. Швидше за все, мали місце обидва чинники — і недбалість окремих офіцерів, і важкість служби в російській армії.

Але в наказі про створення чеських підрозділів ішлося якраз про те, що не слід вважати ці формування військовими. Російський уряд сприймав їх як такі, що свого часу виконуватимуть агітаційну й політичну роботу на території Чеського королівства. Неодноразово наголошувалося, що Дружина не братиме участі в бойових діях. 18 вересня 1914 р. генерал Тодорович отримав із генерального штабу наказ № 3604, у якому, зокрема, йшлося про те, що *«...питання про формування військових підрозділів чехів-добровольців виникло під впливом прохань чеських товариств у Росії. Бажанням чехів є звільнення їхньої Батьківщини від австрійського ярма. Тому вони взяли за мету таке: коли вони з нашою армією увірвуться на територію Австро-Угорщини, то вже там, разом зі своїми однодумцями, на Батьківщині піднімуть повстання проти панування Габсбурзької імперії... Отже, завданням підрозділів чеських добровольців слід вважати організацію повстання чеського населення Австро-Угорщини. Тому Чеську Дружину слід використовувати для підготовки виграшної ситуації для діяльності наших військ на території Австро-Угорщини... Виходячи з вищезазначених завдань, не можна вважати Чеську Дружину бойовим підрозділом, а лише об'єднанням агітаторів, які працюють на користь російської армії, що, натомість, повинно впливати й на діяльність усередині підрозділу. Дисципліна в таких підрозділах, звісно, не може бути на тому рівні, на якому вона є в частинах, призначених для бойових дій... Чеська Дружина повинна мати таку дисципліну, щоб організовано дістатися лінії фронту. А від моменту, коли вона опиниться на австрійській території, Дружина припинить своє існування як підрозділ, розіб'є на місці мережу агітаторів, які розчиняться серед населення Австро-Угорщини. Ця мережа працюватиме над створенням вигідної ситуації для нашої армії, а серед чехів підігріватиме*

¹Принизливе прізвисько, яким військові називали цивільних осіб.

**Присяга добровольців
та освячення прапора
Чеської Дружини**
Київ, Софійський майдан,
11 жовтня (28 вересня) 1914 р.

настрої до збройного повстання проти австрійської влади». Отже, від російських інструкторів не вимагали навчати чехів веденню бойових дій. Певні проблеми спричинило те, що частина дружинників були військовими запасу австрійської армії, а інші взагалі не мали військової підготовки. Спільне навчання усіх чехів, незважаючи на ці особливості, було спричинене бажанням сформувати більш-менш однорідний підрозділ. Пізніше, вже на фронті, багатьом добровольцям довелося в боях засвоювати ази війни й дорогою ціною платити за отримання бойового досвіду.

Незважаючи на всі ці проблеми, моральний стан дружинників був надзвичайно міцним: *«Завзяття, з яким добровольці йшли до Чеської Дружини, давало змогу долати всі труднощі військової служби»*.

19 вересня російський імператор видав наказ, у якому призначав командувачем Чеської Дружини підполковника Созентовича. Його кандидатуру запропонували московські чехи без узгодження з київськими та штабом КВО. 23 вересня підполковник прибув до Києва. Він привіз із собою прапор Чеської Дружини, вишитий московськими чешками: на біло-червоній його стороні було вишито символ чеської державності — корону Святого Вацлава, а інша повторювала прапор Російської імперії — біло-синьо-червоні горизонтальні смуги. На жаль, і кандидатура Созентовича не була ідеальною, тож на фронті його було замінено іншим командувачем.

10 вересня 1914 р., згідно з наказом КВО № 375, у Чеській Дружині служили 21 офіцер (включно з 6 чехами), 921 дружинник і 149 немуштрових.

16 вересня 1914 р. генерал Тодорович у телеграмі генералу Алексєєву доповідав, що Чеська Дружина сформована і він чекає на подальші вказівки¹.

28 вересня на Софійській площі в Києві чехи-добровольці склали присягу, і їм було передано прапор Дружини (пізніше на ньому було додано герби чеських земель і Словаччини).

5 жовтня Дружина зазнала перших втрат: помер від черевного тифу Вацлав Кліх. Увечері 7 жовтня, перед відправленням Дружини до лав діючої армії, Кліха поховали на Байковому кладовищі. Слід зазначити, що перша втрата серед росіян у Чеській Дружині була також через тиф: 4 вересня помер лікар Лук'яненко.

Підполковник Созентович
Другий командир Чеської Дружини
з вересня 1914 по червень 1915 рр.

¹Перший його наказ по Дружині датовано 15 серпня 1914 р.

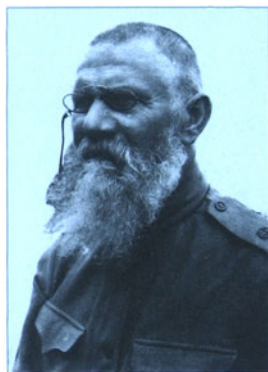
Освячення прапора Чеської Дружини

Прапор тримають прапорщик Гейдук і підполковник Созентович. На лицьовому біло-червоному боці прапора зображено корону Св. Вацлава. Зворотний бік складався з трьох горизонтальних смуг: білої, синьої та червоної.
Київ, Софійський майдан,
11 жовтня (28 вересня) 1914 р.

Із фронту почали надходити повідомлення про успішний наступ російської армії в Галичині. Звісно, дружинники прагнули якнайшвидше опинитися в зоні бойових дій. Тому всі дуже радо сприйняли телеграму № 24438 начальника КВО: «Готель „Прага“, Командувачу Чеської Дружини. Відправлення Дружини з Києва призначене на завтра, 9 жовтня, на 12 годину дня. Бути біля потяга на станції Київ-Вантажний... Ходорович».

Перед відправленням із Києва Дружина мала у своєму складі 8 чеських офіцерів: підпоручиків (Цейпа, Духачка, Клецанду, Котинського і Петржика) і прапорщиків (Шпалу, Тесарже і Вілімка). 8 жовтня добровольці Чеської Дружини, колишні австрійські офіцери Чечек, Прокопець і Гусак, склали іспит на знання російських уставів перед комісією, у якій були полковник Самороков (голова), штабс-капітан Зембалецький, поручик Павлов та Івшин і підпоручик Лицинський. Успішно склавши іспит, усі троє були прийняті на службу як позаштатні молодші офіцери, без права на платню. 9 жовтня їх було зараховано до Дружини: Станіслава Чечека — підпоручиком до 1-ї роти, Отокара Гусака — підпоручиком до 4-ї роти і Яна Прокопця — прапорщиком до 2-ї роти. Отже, кількість чеських офіцерів становила 11 осіб.

9 жовтня Чеська Дружина в повному екіпіруванні вишикувалася на Софійському майдані. Потому, о 10:00, чехи відбули на Київський залізничний вокзал. У Києві залишилася невелика частина добровольців під командуванням підпоручика Якушева.

Прапороносець Чеської Дружини прапорщик Гейдук

Почесний прапороносець був російським державним службовцем чеського походження. Він досяг чину таємного радника (відповідав чину генерал-майора в армії) та пішов у відставку, але з початком війни зголосився добровольцем. Тому на однострої він носив саморобні прості солдатські погони, але із зірками таємного радника. Згодом змінив їх на погони прапорщика.

7-ма рота відпочиває при переході від річки Стоход у Морока 1916 р.

Повнення для фронту

Чесько-Словацька маршева рота відправляється на фронт. Фото зроблене на подвір'ї київського Університету Св. Володимира. Звертає на себе увагу використання липового листя та полотняних сумок на 30 набоїв, що замінили шкіряні підсумки. 1916 р.

Відправлення Чеської Дружини з Києва на фронт 22 (9) жовтня 1914 р.

До її складу ввійшли чехи, які прибули до Києва найпізніше і ще не встигли завершити навчання. Якушев також мав упорядкувати місця розташування Чеської Дружини і передати їх військовим органам у Києві. «Хода Чеської Дружини з історичного Софійського майдану на вокзал викликала велике зацікавлення серед киян. Місцева чеська колонія емоційно прощалася з тими, хто був їм рідний і близький». Після урочистостей Дружину було розміщено в 30 військових вагонах і відправлено на Південно-Західний фронт.

НАЙКРАЩІ РОЗВІДНИКИ ФРОНТУ

На Південно-Західному фронті Чеська Дружина увійшла до складу 3-ї армії¹. Згідно з повідомленням командира Дружини начальника штабу 3-ї армії, Дружина налічувала 25 офіцерів, 744 добровольця, 133 російські нестройові.

На фронті Чеська Дружина опинилася в доволі дво-значному становищі: як політичний підрозділ вона мала почати свою діяльність з моменту вступу російської армії на територію Чехії чи принаймні Словаччини. Але до цього ще було далеко. Проте після того, як чехи опинилися у зоні бойових дій, їх негайно почали використовувати як фронтових розвідників. Важко сказати, належала ця ідея командуючому 3-ї армії генералу Радко-Дмитрієву чи її йому підказали деякі представники чеської діаспори, які виступали за найактивнішу участь Дружини в бойових діях. У будь-якому разі, Прашек пише, що «...було дійсно великим щастям для Дружини, а відповідно, і для всього визвольного руху, що Чеську Дружину направили до армії генерала Радко-Дмитрієва. Адже він розумів і належно оцінив роль, яку матиме для чесько-словацького визвольного руху існування добровільного військового формування». Один із дружинників так описує у спогадах прибуття Дружини в розпорядження 3-ї армії і зустріч із генералом Радко-Дмитрієвим: «*Наші лави йому вельми сподобалися, і він вирішив, що не варто відправляти нас в окопи як „гарматне м'ясо“.* Значно більше користі буде для російської армії, якщо ми розпочнемо розвідницьку діяльність, оскільки знаємо мови,

Радко-Дмитрієв Радко Дмитрович
(24.XI.1859 — 18.X.1918)

Болгарський і російський генерал. Під час Російсько-турецької війни 1877–1878 рр. був зарахований до Лейб-гвардії Уланського полку російської армії. Закінчив військове училище в Софії та Миколаївську військову академію в Санкт-Петербурзі.

Обіймав низку керівних посад у болгарській армії аж до командувача армії під час 1-ї Балканської війни 1912–1913 рр. Із початком Великої війни вступив на службу до російської армії, у якій також перебував на командних посадах.

¹Від 7 листопада, а наказом по 3-й армії № 88, § 5 — від 27 жовтня.

Чеська Дружина переходить під Бродами австрійський кордон Жовтень 1914 р.

обізнані зі структурою австрійської армії і кожен із нас може діяти самостійно, чого не вистачає росіянам. Розвідницька служба слугувала й нашим інтересам. Генерал вирішив розділити Чеську Дружину на роти, навпроти й навіть взводи й відрядити нас до окремих російських частин армії як розвідників». Насправді, ще до від'їзду Дружини на фронт, на початку жовтня 1914 р., відбулося засідання київського чеського товариства «Сокіл»¹, на якому обговорювалася можливість виконання дружинниками розвідницької діяльності. Один із добровольців у спогадах пише, що незадовго до відправлення він дізнався від Созентовича, що чехи стануть розвідниками. Пізніше про це він почув уже на фронті від Радко-Дмитрієва. Інший дружинник згадує, що «...досі ми про розвідку нічого нічого не вчили, тому не знали, що робити, ніхто нам нічого не пояснював, лише командир сказав нам: „Ходім зі мною!“». А доброволець Швець зазначив, що під час параду на Володимирській гірці з приводу приїзду нового командира Созентовича «...ми дізналися про наше призначення на фронті. Ми будемо розвідниками».

¹Сокільський рух — молодіжний спортивний рух, заснований у Празі в 1862 р. Мирославом Тиршем. Із перервами продовжує свою діяльність і досі. Офіційно рух є неполітичним, проте він був важливим носієм і розповсюджувачем ідей чеського націоналізму й панславізму.

Взагалі, це не суперечило бажанню чехів боротися й бути корисними Російській імперії. Як з'ясувалося згодом, таке рішення справді було своєчасним й принесло всім велику користь. Військовий кореспондент «Російських відомостей» М. Каржанський, який перебував

на фронті й мав нагоду спостерігати за діяльністю Чеської Дружини, писав про неї, що, «...знаючи німецьку і побут німецького, а особливо австрійського солдата, щиро ненавидячи німців, чехи й словаки були ідеальними розвідниками. Не буде перебільшенням, якщо сказати, що більш-менш правильна й серйозна розвідка на австрійсько-німецькому фронті почалася в нас із появою на фронті чехів і словаків». Дружинники чудово розбиралися в австрійських мапах, уміли на місці допитувати полонених, читати знайдені в них листи, газети й документи та негайно повідомляли в штаб отримані відомості. З часом чехи почали успішно працювати в розвідницьких відділах армій. До речі, багато російських офіцерів відзначали самостійність чехів і їхнє уміння діяти поодиночі. Командир 48-ї піхотної дивізії генерал Новицький після того, як мисливська команда одного з полків його дивізії відступила, залишивши чеських розвідників у небезпеці, вибачався перед ними: «Ви мої очі, ви мої вуха, з вами ми бачимо, ми чуємо, що відбувається на фронті. Не дивуйтеся, що декотрі наші розвідники поводитися не як солдати, але вони не настільки обстріляні, як ви. Вони добрі солдати, але завзято б'ються тільки пліч-о-пліч із товаришами по зброї». Російська піхота переважно складалася з селян, які звикли все робити гуртом, натомість дружинники переважно були, як зазначалося вище, представниками чеської інтелігенції, тобто більш ініціативними людьми й індивідуалістами за своєю суттю. Отже, розвідницька діяльність Дружини була корисна і чехам, і Росії. Про бажання допомогти російській армії здобути перемогу згадує у своїх записках багато дружинників. Один із них, Ян Кочент, пише: «Хоробра російська армія! Ми хотіли якомога більше допомагати їй — це було наше єдине і постійне прагнення».

У тому, що чехи завдяки своїм знанням стали добрими розвідниками, можна пересвідчитися з таких спогадів: «...ми з Вашатко почули чужу мову й наказ „Schiessen!“¹. Швидко оцінивши ситуацію й недовго думаючи, вскочили в найближчий окопчик. У цей час Зах стояв біля груші й здивовано, проте спокійно запитав: „Що таке «Schätzen»?“. Він був російським чехом і не розумів німецької», «...тільки особливий запах вказує на те, що тут щойно перебувало австрійське

Дружинники Фієрлінгер і Чорні в австрійському однострої перед переходом лінії фронту
Другий ліворуч — підпоручик Петрицьк.
Дунайці, Галиція,
грудень 1914 р.

Командир 2-ї роти 1-го Чесько-Словацького стрілецького полку прапорщик Карел Вашатко
Фото зроблено після того, як Вашатко отримав поранення під час битви під Зборовом.
1917 р.

¹ «Вогонь!» (нім.)

Ян Жижка з Троцнова (близько 1360 — 11.X.1424)

Вождь гуситів, полководець.

Народився у дворянській сім'ї.

У 1410 р. Жижка у складі чеських добровольців бився під Трюнвальдом, де втратив око, потім брав участь у походах угорців проти турків і відзначився у війні англійців проти французів, особливо при Азенкурі (1415). Після повернення на батьківщину Жижка долучився до крайньої партії гуситів і очолював її. Він організував погано озброєні загони селян і влаштував укріплений табір, що дав його партії ім'я «таборитів». На чолі 4-тисячного загону Жижка розбив у липні 1420 р. на горі Вітків під Прагою 30-тисячне військо хрестоносців, відправлене імператором Священної Римської імперії Сигізмундом I для приборкання повстання; у листопаді він знову розбив імперські війська при Панкраці й опанував фортецю Вишеград. Утративши під час облоги замок Рабі своє друге око, сліпий Жижка продовжував керувати військом і сам брав участь у всіх битвах. У 1422 р. він переміг при Дойчброді і вторгся до Моравії та Австрії, руйнуючи все на своєму шляху. Не менш жорстоко Жижка переслідував пражан і в 1424 р. зайняв Прагу. У тому ж році він помер від чуми під час облоги Пржібіслава.

військо. Цей запах суттєво відрізнявся від запаху уніформи росіян. У останніх вона завжди пахла махоркою і ременями».

Безумовно, служба фронтового розвідника — складна і небезпечна. Чехи протягом війни неодноразово зазнавали тяжких втрат. Втім, втрати ці не можна порівняти з тими, які б вони мали, ставши звичайною піхотою. Тобто використання Чеської Дружини в 1914 р. як інфантерії призвело б до її знищення. Так, наприклад, сталося у Франції, де сформована в 1914 р. рота «*Nazdar*» була використана як звичайна піхотна частина і протягом кількох місяців втратила 70% особового складу.

Перша рота Чеської Дружини потрапила в розпорядження командуючого 44-ї піхотної дивізії генерала Добротіна. Він дуже подобався чехам своєю поведінкою. Генерал ставився до дружинників широко й дружньо. За це вони дали йому псевдо «*Батько Жижка*» (він мав одне око, як і відомий герой гуситських війн). 1 листопада 1914 р. чехи на чолі наступу дивізії долучилися до переслідування австрійців, які відступали. 3 листопада дружинники вперше пішли в розвідку. Із села Махова вони вирушили через Тарнів до Біали, прагнучи дізнатися, чи відступили австрійці за річку Дунаєць. Чехи не тільки виконали цей наказ, а й змогли навіть форсувати річку й зайняти село Біала, у якому залишалися до підходу головних сил російської армії. За цей вчинок хоробрі розвідники отримали подяку від командира дивізії.

5 листопада партія чеських розвідників отримала наказ дослідити район за річкою Ужвиці в напрямку шляху Нієдзієліска—Руди—Мокржишка—Слотвина. Під час цієї розвідки чехи отримали бойове хрещення. У селі Нієдзієліска на 23 дружинників під командуванням підпоручика Чечека напало 40 угорських гусарів. Не розгубившись, розвідники відкрили вогонь і відбили атаку. На місці залишилися 5 убитих гусарів, включно з офіцером. Кількох гусарів і коней чехи привели до штабу. Також було доставлено інформацію про розташування деяких ворожих частин. Наступного дня, 6 листопада, дружина зазнала перших втрат. У бою з австрійцями загинуло три добровольці, трьох було поранено і ще трое пропали безвісти. Треба зазначити, що перший загиблий був не чех, а чорногорець Джуро Івколіч, який воював ще в Балканських війнах¹. У наказі № 119 по 3-й армії від 27 листопада йшлося про те, що трое загиблих — Йосіф Васицький, Антонін Жиган і Джуро Івколіч — *«прикладом особистої хоробрості надихали бійців і допомогли отримати перемогу в цьому бою»*. Усіх трьох було нагороджено Георгіївськими хрестами IV ступеня².

Чеська Дружина брала участь у всіх боях, що вела 3-тя армія до кінця 1914 р. У складі Південно-Західного фронту вона переслідувала австрійців, які відступали в Галичину. У листопаді Дружина відійшла за р. Сян, успішно відбивши всі спроби австрійців і німців переправитися й захопити плацдарм. Використання чеських розвідників виявилось настільки успішним, що вже в січні 1915 р. командувач 3-ї армії Радко-Дмитрієв телеграфував у Штаб Головнокомандувача, вказуючи на необхідність створення нових чеських військових формувань і на потребу в офіцерах. Генерал запропонував збільшити кількість офіцерського складу за рахунок унтер-офіцерів, які заслуговують на це, а також за рахунок полонених добровольців.

Фронтове життя внесло суттєві зміни в уніформу дружинників. Більшості добровольців, багато з яких нещодавно ще були австрійськими громадянами або ними залишалися, у разі полону загрожувала смертна кара. Тому чехи зняли із себе те, що могло їх виказати, насамперед, стрічки на кашкетах (за спогадами, вояки зняли стрічки під час переходу австрійського кордону біля Бродів). Але використовуючи розпізнавальні знаки виключно захисного кольору, чехи також ризикували,

'Балканські війни — війни за європейські володіння Османської імперії. У 1912–1913 рр. Туреччині протистояли Болгарське царство, Грецьке, Сербське та Чорногорське королівства. Внаслідок війни Туреччина передала під контроль супротивника майже всі свої європейські володіння, включно з Кіпром, але за винятком Албанії та околиць Стамбула. Під час 2-ї Балканської війни, що тривала лише впродовж липня 1913 р., Болгарія, з одного боку, й Османська імперія, Румунія, Чорногорія, Сербія та Греція, з іншого, боролися за вплив над Македонією. Болгарія програла війну та була змушена відмовитися від надбань першої війни і Південної Добруджі, що стало причиною її участі в Першій та Другій світових війнах.

²Орден Св. Георгія — найвища військова нагорода Російської імперії, заснована імператрицею Катериною II в 1769 р. Існував у 4 ступенях. У 1807 р. для нагородження нижчих чинів Олександр I заснував «Відзнаку Військового Ордена Св. Георгія», яку в 1856 р. було розділено на 4 ступені. У 1913 р. проведено реформу Ордена Св. Георгія, внаслідок якої він отримав новий статут. Хрести для нижчих чинів було перейменовано на «Георгіївські хрести», а медаль «За хоробрість», засновану в 1878 р., розділено на 4 ступені та додано до Ордена під назвою «Георгіївської медалі» для нагородження нижчих чинів і цивільних осіб. Для офіцерів, які виявили надзвичайну особисту хоробрість перед ворогом, було передбачено нагородження «Георгіївською зброєю» — холодною зброєю, прикрашеною написом «За хоробрість».

Допит полоненого офіцерами Дружини

Зліва направо:
Володимир Ванек, Вацлав Петршик
і Вацлав Крейчиржик.

Полонений австро-угорець носить
над обшлагом тасьму та на комірі
гудзик, що свідчить про те, що він
т. зв. «однорічний доброволець» —

те саме, що
й «вольноопределяющийся»
в російській армії
(див. примітку на с. 19).
1915 р.

Старший унтер-офіцер Володимир Достал

У майбутньому отримав чин
прапорщика. У 1917 р. служив
у 3-му Чесько-Словацькому
стрілецькому полку.

осільки увага до кожного захопленого розвідника велика, а погане знання російської мови надто привертало до себе увагу. Пізніше з'ясувалося, що чехам дуже допомогла подібність їхньої форми до мундирів гвардійських стрільців. Це врятувало життя деяким чехам, які залишили на шинелях кольорові петлиці, а потрапивши в полон, були допитані як гвардійці. Проте чехи обов'язково прикрашали стрічкою кашкети, перебуваючи в тилу або на відпочинку й особливо, коли їхали у відпустку. Як писав у спогадах Карел Фібіх, «...як тільки в тебе біло-червона стрічка на кашкеті, ти ніби у Києві вдома».

Чеська Дружина брала активну участь у підготовці Карпатської операції. Чехи вели розвідницьку діяльність по всьому фронту 3-ї армії, що тягнувся вздовж річки Дунаєць. Його правий фланг впирався у Віслу, а лівий — у передгір'я Карпат. Окрім розвідки, чехи забезпечували зв'язок, охороняли штаби, ловили дезертирів, супроводжували полонених у тил тощо. З початком Карпатської операції роботи додалося. Про бойову діяльність Чеської Дружини свідчать спогади чеських добровольців: «Росіяни готувалися до атаки на північ¹ по всьому фронту австрійських позицій за річкою [Біалою]. Чеські розвідники знайшли зручні підходи до передмостового укріплення, поспіхом побудованого австрійцями, й запропонували розпочати бій атакою у фланг. Російське командування спочатку не звернуло особливої уваги на цю пропозицію. Тим більшим був їхній подив, коли наші розвідники із Першої роти швидкою атакою з флангу захопили

¹Біла містечка Тухів на південь від Тарнова.

передмостове укріплення й, пробігши увесь міст, увірвалися в Тухів, де перебувало кілька сотень австрійських солдат різних націй та родів військ. Світало. Ворог це був у хатах, наляканий і дезорієнтований; цілими групами він почав здаватися й складати зброю — чехи охоче, німці й угорці — менш охоче. Всі, однак, були переконані, що „росіян“ тут сила-силенна... Коли ж з'ясувалося, що „росіян“ насправді небагато, найбільш войовничі з австрійців почали знову хапатися за зброю. Це спричинило плутанину. Ніхто вже не знав, хто й ким полонений. „Ви полонені!“ — наполягали австрійці. „Ні! Це ви в полоні!“ — вигукували ми й енергійно зігнали весь гарнізон Тухова на майдан. У цей час росіяни атакували по всьому фронту австрійські окопи. Їхні захисники, побачивши, що Тухів втрачено, здалися в полон. Увесь бій був швидким й легким, із мінімальними втратами і великими трофеями. Коли наші полонені залишали Тухів, їх було доволі багато: близько 800 осіб, натомість наших розвідників було лише 20!

...9 грудня 1914 р. у Громику в Галичині. Ситуація була така: австрійські окопи тягнуться з півночі до півдня; перед ними за кілька сотень кроків на схід височить пагорб „333“, перетворений ворогом в опорний форт. З форту на захід, до головних окопів, тягнеться з'єднувальний окоп. Це єдиний доступ до форту „333“, до того ж він із австрійської сторони. А щодо цієї висоти був наказ узяти; російські солдати вже уявляли собі схили форту у своїх трупах. А після того, як висоту „333“ буде взято, треба було ще й здійснити масштабну атаку на головні укріплення! Ситуація доволі ризикована, все могло б завершитися невдало і зі значними втратами. План вже був готовий: одна російська рота атакуватиме з півночі, одна — з півдня, одна — зі сходу, а за нею перебуватиме ще одна рота, резервна. Розвідникам нашої Першої роти спало на думку, що вищезгаданим з'єднувальним окопом від головних окопів до форту вночі можна було б заглибитися просто у форт — з тилу. Цей план запропонували росіянам, пообіцявши, що самі його й виконаємо. Росіяни ж мали розташуватися на позиціях, підготовлених до атаки, і, як тільки почують у форті підозрілий шум чи стрілянину, атакувати. Але обережно, щоб не постріляти нас, які захопили форт. Цей нічний напад ми здійснили

Допит дружинниками
взятих у полон німців
1915 р.

**Група добровольців
2-ї роти Чеської Дружини
Межі Лабориці, Словаччина,
квітень 1915 р.**

бездоганно. 18 наших хлопців непомітно залізли з півдня у з'єднувальний окоп і спокійно зайняли укріплений форт; після нетривалого рукопашного бою всі австрійці здалися. Російські солдати в цей час уже підіймалися на висоту, маючи вільний шлях, і без втрат зайняли форт, який пізніше став домінуючим пунктом для атаки на головні позиції ворога. Австрійські втрати становили 12–15 убитих, 48 полонених, кулемети, гвинтівки, патрони тощо. Із наших розвідників жоден не загинув».

«Друга напіврота 3-ї роти з командиром, молодшим офіцером, поручиком Духачком, була направлена до 5-ї піхотної дивізії, де 27 листопада її взвод, під командуванням підпоручика Духачка, успішно вступив у бій і полонив у Ксіажниці 39 ворогів й 2 коней. За цей бій 11 добровольців було нагороджено Георгіївськими медалями IV ст., а Духачка — представлено до нагороди Орденом Св. Анни¹ (наказ № 117)».

Нагороджені Георгіївськими хрестами IV ст.: «...1-ї роти розвідники: Райнох, Воронийов, Чермак і Туральський, які перебуваючи в умовах небезпеки здобули дуже важливі відомості про ворога»²; «Добровольці Зденек Фієрлінгер і Карел Стрнад були оточені ворогом, але не втратили мужності й змогли пробитися та повернутися до своєї роти».

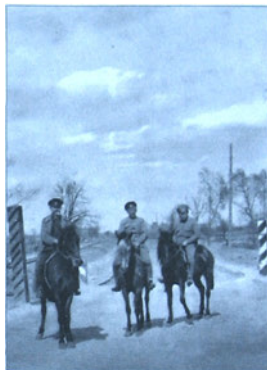
Наказом № 12 від 2 грудня були нагороджені Георгіївськими медалями IV ст. добровольці 2-ї роти: Алоїс Чермак і Вацлав Ульріх, які «...за наказом начальника

¹Орден Святої Анни — нагорода Російської імперії для відзначення і цивільних, і військових. Заснована в 1735 р. як приватна герцогського дому Голштейнів Готторнів. У 1797 р. імператор Павло I долучив орден до державних нагород і розділив його на 3 ступені. У 1815 р. додано четвертий, найнижчий ступінь — відзнаку, що носили на холодній зброї. Тому цей ступінь отримав назву «Анінська зброя». У 1828 р. до відзнак III ступеня для військових додали на колодку бант, який в 1855 р. замінили на зображення перехрещених мечів.

²Наказ № 188, § 2 по 3-й армії.

штабу XI корпусу, 30 (17) листопада із Пелзня попрямували аж до Дукельського перевалу через Змірад і Кремену з „тайною розвідкою“, тобто в цивільному одязі, і повернулися 10.12 (27.11) в Тарнів із великою цінною інформацією про пересування австрійських військ у їх резервах»; «...8 грудня команда підпоручика Петрика, відрядженого до 33-ї піхотної дивізії, на південь від Тарнова захопила одного австрійського офіцера і вісім рядових»;

Перша напіврота 4-ї роти під командуванням поручика Лициньського замінила у 32-й піхотній дивізії частину 2-ї роти і «...9 грудня 1912 р. отримала бойове хрещення біля села Воякове, де на висоті 536 взяла в полон одного австрійського офіцера й 40 солдатів. Доброволець Мензель перший увірвався в окопи ворогів і захопив у полон офіцера. За це командувач армії нагородив його Георгіївським хрестом IV ст. Окрім Мензеля, за хоробрість Георгіївськими медалями нагороджено ще шістьох добровольців 4-ї роти: старшого унтер-офіцера Логовицького і дружинників Гиблера, Вацика, Груза, Сланічка, Живнустка (наказ № 133, § 3)». Єфрейтор Сулшенка із другої напівроти 4-ї роти нагороджений Георгіївським хрестом IV ст. за те, що «...біля Подлежа взяв у полон австрійського офіцера і, хоч був поранений, не залишив лав дружинників». Доброволець 4-ї роти Гушнер нагороджений Георгіївським хрестом IV ст. за те, що «як командир польового патруля 5 грудня 1914 р. у Малому Меховці утримав переправу і, незважаючи на поранення, не залишив Дружину». «10 грудня 1914 р. після розвідок біля Лапанова і Лешчінего відбувся наступ росіян на Тарнів. З 18 грудня 1914 р. Перша рота почала розвідницьку діяльність на правому березі Дунайця біля Тахова, де особливо відзначився поручик Чечек, який у ніч з 24 на 25 грудня (за новим стилем) здійснив сміливу розвідку з 20 добровольцями і взяв у полон 9 роту 24 Гонвед¹ полку чисельністю 115 осіб. За цей вчинок Чечека було нагороджено Орденом Св. Георгія IV ст.». У наказі по Чеській Дружині № 472 від 29 листопада, у якому йшлося про це нагородження, зазначалося, зокрема, таке: «Отримавши складне й дуже небезпечне завдання, — захопити передні патрулі супротивника, зайти в тил, розвідати місцезнаходження й, виходячи з цього, вирахувати австрійські сили, відстані й напрямки

**Дружинники
на кордоні Австро-Угорщини
1915 р.**

¹Австро-угорські збройні сили були розділені на три формально незалежні та рівноправні частини: ландвер Австрійської імперії, гонвед Угорського королівства та «спільне військо», що комплектувалося з обох частин «двоєдиної монархії».

**Командир Дружини
підполковник Созентович
нагороджує добровольців
із 3-ї роти
Тарнов, 18 березня 1915 р.**

**Австро-угорці риють окопи
1915 р.**

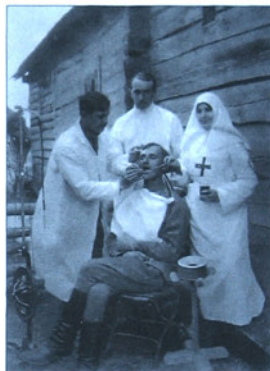
просування — підпоручик Чечек у ніч із 11 на 12 грудня (за ст. ст. — з 24 на 25) з командою розвідників дістався річки Біали біля містечка Тухів. Він опинився в тилу супротивника і змусив австрійську роту, яка розташувалася в окопах, здати зброю. Отже, Чечек взяв у полон значно більше солдатів, ніж мав сам, тобто 115 осіб, і звільнив ділянку фронту завдовжки в одну версту. Опісля переправився на правий берег річки Біали і виконав завдання, отримавши дуже цінну інформацію для штабу 44-ї піхотної дивізії. На підставі отриманих даних було розроблено план, внаслідок якого російська армія успішно здійснила переправу на лівий берег Біали. Саме в цьому місці, біля містечка Тухова, завдяки тому, що підпоручик взяв у полон цілу роту, 125-й Курський і 174-й Роменський піхотні полки здійснили переправу майже без втрат».

«22 і 25 (9 і 12 за ст. ст.) грудня добровольці Зденек Фієрлінгер і Франта Черни, перевдягнувшись в австрійську форму, здійснили успішну розвідку й отримали важливу інформацію про супротивника. За це обидва були нагороджені Георгіївськими хрестами (Фієрлінгер — III ст., Черни — IV ст.)». «Подібну ж розвідку вглиб австрійської території здійснили в ніч із 26 на 27 грудня добровольці Першої роти Емануел Хохолач і Ян Дівіш. Обидва перейшли біля висоти „402“ через австрійські окопи і вирушили на захід, у напрямку Яловиць... знайшли позиції артилерії супротивника і визначили шляхи пересування австрійських військ». «У ніч із 29 на 30 грудня вирушив

у „тайну розвідку“ доброволець Чорний (у формі австрійського офіцера він сам перетнув лінію фронту й визначив точне місцезнаходження переправи австрійців через річку Дунаєць). Під час повернення Чорного затримав російський польовий патруль і підпоручику Петржику ледь вдалося його звільнити. Цей випадок став однією з причин подальшої відмови від „тайної розвідки“. Головною ж причиною була надзвичайна пильність супротивника, а також небезпека викриття полоненими російськими солдатами».

Під час боїв і розвідок у листопаді–грудні Дружина зазнала втрат, і чим далі, тим гостріше поставало питання про її поповнення. Як і раніше, існувало лише два джерела поповнення Дружини: російські чехи й чехів-військовополонені. Але чехи, які мали російське громадянство, призивалися на загальних засадах до російської армії, про що згадувалося вище. Стосовно ж чехів, які мали громадянство Австро-Угорщини, то, по-перше, всі охочі вступити до лав Дружини давно це зробили, а по-друге, після початку війни багато з них прийняли громадянство Російської імперії. Особливо важливо відзначити, що особливості застосування вояків Дружини на фронті, а саме як розвідників, впливали на ті вимоги, які ставили перед поповненням. У ситуації, що склалася, чехи, які добровільно здавалися в полон і прагнули зі зброєю в руках захищати незалежність Чехії, були найкращою базою для поповнення Дружини. 16 жовтня у другому номері «Чехослована» було надруковано звернення військовополонених чехів до російської й чеської громадськості з проханням усіляко сприяти їхньому бажанню поповнити лави російської армії. У спогадах дружинників доволі часто згадується, як їхні співвітчизники, потрапивши в полон, насамперед запитували, як потрапити у Дружину.

4 грудня 1914 р. черговий генерал 3-ї армії повідомив Созентовичу, що Головнокомандувач згоден із тим, щоб Дружину поповнювали чеські полонені. Про це рішення йдеться в наказі № 116 від 8 грудня 1914 р.: «Черговий генерал штабу 3-ї армії у зверненні від 17 (4) грудня 1914 р., № 9502, повідомив мені, що Верховний Головнокомандувач розуміє політичне значення Дружини, важливість її внеску у формування симпатій чеського населення Австрії до Російської імперії, зокрема, у разі

Дантист доктор Валта лікує на фронті чехо-словацького офіцера
1916 р.

**Відступ Чеської Дружини
зі Словаччини
Травень 1915 р.**

**Австро-угорці та німці
облаштовують свої окопи
1915 р.**

нашого вступу на територію Чехії. З огляду на ці факти й поступаючись численним проханням впливових російських урядовців чеського походження, Великий князь дозволив вступати до Чеської Дружини, створеної в Києві, тим полоненим чехам, які цього прагнуть. До того ж дозволяється вступати до лав Дружини негайно після взяття в полон. Але приймати цих добровольців до Чеської Дружини можна за однієї умови — за них мали письмово поручитися політичні представники Дружини. Тому, виходячи із дозволу командувача 3-ю армією, особисто ним даного, наказую своїм помічникам Орсзаху, Тучкові й Рейману надсилати до штабу Дружини, в моє особисте розпорядження, всіх чехів, які прагнуть приєднатися до наших лав. Інформацію про кількість добровольців, а також іменні списки повинні видавати люди чи організації, від яких прибули полонені».

На підставі цього наказу того ж дня, 8 грудня, політичні представники Орсзах і Рейман у супроводі поручика Успенського вирушили на етапну станцію в Дембиці, куди прибув великий ешелон полонених. Більшість полонених була із чеських полків австрійської армії. Їх захопили під час прориву фронту біля Ясли й Риглице.

Перший набір полонених було проведено в Дембицях 21 грудня. Із кількох тисяч вступити до лав Дружини забрали 46 осіб, яких того ж дня відправили до Тарнова, де 23 грудня 42-х занесли до списків Дружини, а 4-м відмовили (їх відправили назад — наказ по Дружині № 118).

25 грудня до Дружини записалося 19 полонених (наказ № 120), а 28 грудня ще 137 чехів виявили бажання вступити до лав Дружини.

Станом на 13 січня чисельність добровольців-військовополонених сягнула 259 осіб (із загальної кількості новоприбулих, що становила 412 осіб). У Дружині цих добровольців називали «новодружинниками».

Вишкіл новодружинників був довірений поручику Успенському, який обрав собі за помічників дружинників Чилу, Шевче, Живного, Пісторіусе, а пізніше ще одного — Вавроха. Кожен із них отримав взвод новодружинників. До кожного інструктора на допомогу призначили ще двох дружинників як командирів відділень. У наказі № 155 від 25 січня 1915 р. уперше згадується назва «запасна рота». А в наказі № 172 від 1 лютого 1915 р. новодружинників уже офіційно назвали «запасною командою».

Новодружинники зіткнулися з великими проблемами з уніформою: *«Було нас близько трьох сотень, а мали ми 100 гвинтівок, більшість із нас мали тільки російські кашкети й шинелі... декотрі мали ще австрійський мундир»*; *«Перший взвод Тарновських добровольців, сформований із 42-х полонених, які 21 грудня 1914 р. першими виступили в Демниці, відрізнявся від інших своїм військовим одягом: добровольці отримали чорні мундири (які носили у російській армії в Російсько-японській війні), чорні кашкети, високі чоботи й російську шинель. Штани їм лишили австрійські. Уніформа інших взводів була ще гіршою. Нові добровольці отримували тільки кашкети, чоботи й шинелі. Усе інше на вояках залишалося те, в чому вони прийшли із австрійської армії»*.

Втім, слід зазначити, що набір полонених був повністю в компетенції Союзу Чеських товариств у Росії¹. Керівництво Союзу прагнуло якимось систематизувати поповнення Дружини і в грудні 1914 р. звернулося із проханням сформувати запасну роту. 29 січня 1915 р. згідно з наказом Верховного Головнокомандувача № 63 для поповнення Дружини було сформовано Особливу окрему чеську запасну роту, що складалася з 3 офіцерів, 31 солдата і 5 немуштрових нижчих чинів. Ця рота була позаштатною, 17-ю, у складі 26-го запасного батальйону в м. Кременчук. Розташували її у казармах 35-го піхотного Брянського полку.

Унтер-офіцери російської армії
На фото військовослужбовці одягнені в однострій старого зразка, що використовувався ще під час Російсько-японської війни 1904–1905 рр. та видавався деяким «новодружинникам».

¹З березня 1915 р. — Союз Чесько-Словацьких товариств у Росії.

Під час відступу з Галичини
Посередині підпоручик Петршик.
Літо 1915 р.

«Вольноопределяющийся»

фельдфбель Олександр Макса

У 1917 р. — прапорщик 7-ї роти
1-го Чесько-Словацького стрілецького
полку. Загинув 2 липня 1917 р.

Привертає увагу біло-червона стрічка
в національних чеських кольорах, що
прикрашає кокарду.
1917 р.

Першим командиром «чеської команди», як вона називалася спочатку, був російський прапорщик Захаров, а після нього, від травня 1915 р., російський чех, прапорщик Йозеф Земанек. Створена для вишколу новодружинників, «запасна команда» згодом, після переведення її в роту, не була розформована, а існувала й далі в рамках Дружини.

Перші бої, втім, вказали на слабку військову підготовку поповнення, зокрема, в розвідці. 9 листопада 1914 р. командир Дружини Созентович звернувся в штаб 3-ї армії: «...не згоден із застосуванням чехів як польової розвідки в перші ж дні, вони ще не звикли до ситуації і середовища». Зі свого боку, командування армії і дивізій, у складі яких діяли роти й чоти Чеської Дружини, спробували безпосередньо на фронті, під час затишку, виправити ситуацію. Наприклад, «...командувач 9-ї армії генерал Левицький повідомив нам, що ми, безумовно, добрі розвідники, але маємо ще багато чого навчитися. Дав нам кілька російських офіцерів, які нас навчали [протином 6 тижнів]. Ми вчилися користуватися піроксиліном і динамітом, орієнтуватися в мапах (багато з нас уже вміли це робити), креслити тощо. Напередодні Різдва заступник Левицького знову перевірів нас і був задоволений». Пізніше чехи створили власну систему підготовки розвідників. Один із добровольців пише, що після вступу до чеського війська він пройшов «...2-місячний курс навчання в Києві, до того ж уже при штабі полку, протягом місяця навчався розвідництву».

Своєрідна тактика чеських розвідників вироблялася поступово і вдосконалювалася в боях.

Але не всі дружинники мали здібності до складної розвідницької діяльності. Як пише у спогадах доброволець Швець, «...*брав я в розвідку 3 і 4 взводи, з яких мало хто був придатний до цієї роботи*». Розвідницька служба вимагала особистої хоробрості, залізних нервів. Траплялося, що й хоробрий солдат виявлявся неспроможним виконувати розвідницькі завдання: «...*було помітно, що й досвідчений боєць уникає розвідок і [він] швидко перевівся до запасної команди*», «...*ішли ми в розвідку. Ворожі батареї почали обстріл наших окопів, але ми йшли вперед, хоча „земляки“ ховалися в своїх окопах. Біля резерву, де ми на мить зупинилися, залишився один із нас, дуже наляканий, і нікому про це не розповів*».

У багатьох випадках дружинникам доводилося мати справу зі співвітчизниками, одягнутими в австрійські мундири. Звісно, чехам важко було піднімати зброю на своїх. Один із добровольців залишив такий спогад: «...*ми почули, що вони розмовляють німецькою й угорською мовами... і нам відразу полегшало. Це не чехи, тому під час бою нам не доведеться проливати братську кров*». У австрійській армії були не просто співвітчизники. Були й близькі родичі дружинників. Наприклад, коли Дружина прямувала на фронт, у Любачеві зустрілися батько й син: син у складі Дружини крокував на фронт, а батько як військовополонений австрійської армії просувався в тил! Доброволець Шпатенка боявся, що йому доведеться воювати проти свого брата, який служив в австрійській армії¹.

Дружинник Вацлав Петржилка пише, що під час однієї з розвідок вони перегукувалися з австрійським патрулем, у якому перебували чехи. Пізніше до патруля підійшов хтось із офіцерів і «...*з протилежної сторони озвався співвітчизник: „Сховайтеся, зараз тут буде стрілянина!“*» Про довіру полонених до дружинників і дружинників до полонених свідчать такі спогади: «*Наші полонені співвітчизники були дуже раді, що вони потрапили до чехів*», «*доки полонені тримали наші гвинтівки, ми розшукували чисту хату*». Полонені «...*були дуже здивовані, коли почули навколо себе чеську мову*», один із них «...*захотів негайно залишитися з нами. Нам довелося довго пояснювати, що це неможливо*».

Могила дружинника Езефа Віта в Мезілаборце, який загинув 6 квітня 1915 р.

¹Пізніше він знайшов його серед полонених у Львові.

**Командуючий Чеською Дружиною
підполковник Троянов
із підлеглими офіцерами**
Посередині — Троянов,
другий ліворуч — підпоручик Чечек.
Холм, літо-осінь 1915 р.

Солдати російської армії

Фотографія ілюструє, який різнобіг був в одностроях російського війська під час війни: у кожного солдата власний крий гімнастерки.

Ми повідомили йому, що в Києві організовано комітет, який займається поповненням Чеської Дружини». Здавання в полон сягнуло таких масштабів, що австрійське командування вже не ризикувало направляти на фронт полки, цілком укомплектовані чехами, а перетасовувало їхні роти з австрійськими й угорськими.

Наказом № 191, § 1 від 21 лютого 1915 р. у складі Дружини сформували «сокільську команду»¹: «Наказую штабс-капітану Успенському сформувати при штабі Дружини загін соколів. За 4 місяці розвідок командири рот уже приблизно уявляли бойові й моральні здібності кожного з нижчих чинів своєї роти, а тому мали без помилки відібрати до загону найкращих людей, які б стали гордістю Дружини. Цей загін мав стати органом розвідки штабу Дружини й здійснювати напади під моїм особистим керівництвом». Тобто полковник Созентович вирішив створити особливу команду, своєрідну гвардію при штабі Дружини. Втім, це рішення виявилось не дуже вдалим, оскільки значно послабило окремі роти (фактично на 10%) і загалом усю Дружину, відібравши в неї на деякий термін 60 кращих розвідників (майже всі були нагороджені Георгіївськими хрестами й медалями). Після низки розвідувальних операцій наприкінці травня 1915 р. «сокільська команда» була розформована. Усі соколи повернулися до своїх рот. Судячи з усього, у цієї команди не було жодних особливих знаків, які б відрізняли її однострій від інших дружинників.

¹Див. примітку на с. 8.

Увесь березень 1915 р. Чеська Дружина у складі 3-ї армії брала участь у жорстоких боях на Бескидському хребті з метою виходу на Угорську рівнину. Армії росіян діяли в незнайомих і суворох природних умовах: мороз і туман на вершинах гір, бездоріжжя внизу. Все це призвело до того, що Карпатська операція, незважаючи на окремі успіхи, не дала запланованих результатів. Але після операції чеські розвідники стали відомі всьому фронту. Командири дивізій і армії Південно-Західного фронту не давали спокою штабам, благаючи збільшити кількість чехів на фронті. Усі відзначали їхню хоробрість і користь для російської армії.

Особливе місце в роботі чехів на фронті займала агітація серед військових австро-угорської армії слов'янського походження. Сотні солдатів і офіцерів перебігали до росіян. 20 березня 1915 р. повністю здався у полон розагітований 8-й ландверний¹ піхотний полк у складі 27 офіцерів і 1452 нижчих чинів. Найбільш відомим наслідком чеської агітації став перехід до росіян 28-го піхотного полку² «Празькі діти»³. Росіянам здалися два батальйони в кількості 1100 нижчих чинів і 28 офіцерів. Відомі також випадки масового переходу в полон солдатів і офіцерів 18-го, 21-го, 36-го, 88-го та 98-го полків «спільного війська». Здавання у полон досягло величезних масштабів, тому, як зазначалося вище, австрійське командування почало відправляти на фронт змішані полки, у яких чехи були розділені поротно між австрійськими й угорськими солдатами. Щоб уникнути дезертирства, австрійське командування вживало найсуворіших заходів — за здавання в полон безжально карали не тільки військових, а й їхніх родичів! Один із перебіжчиків, офіцер, у клопотанні про прийом до чесько-словацьких військових формувань писав: *«Я перейшов з цілою австрійською ротю в полон до росіян, де і здав владі план розташування цілої австрійської армії цієї ділянки [фронту], до того ж у Чехії конфіскували все мое майно і за русофільство було засуджено на смертну кару мого батька, а 14 квітня 1915 р. — розстріляно».*

2 травня 1915 р. німецькі війська прорвали фронт біля містечка Горлице. Росіяни жорстоко опиралися, але змушені були відступити. Давалася взнаки величезна перевага німців в артилерії. 3-тя армія опинилася на самому вістрі удару. Незважаючи на відступ і критичне

Зимовий однострій офіцера піхоти Російської імператорської армії

Зимовий комплект включає в себе хутряну папаху з кокардою, шинель із гудзиками на петлицях — офіцерський і унтер-офіцерський привілей — та шкіряні рукавички.

Озброєння представлено офіцерською шашкою «драгункою» зразка 1909 року.

¹Тобто сформований у складі ландверу Австрійської імперії.

²Належав до «спільного війська» Австрійської імперії та Угорського королівства.

³Після цього випадку Франц Йосиф I видав наказ, за яким 28-й полк розформовувався «навіки», його назва викреслювалася зі списків збройних сил, а батальйони поповнення скеровувалися до інших частин.

**Відвідання імператором
Миколаю II Чеської Дружини**
Несвіж, дорога Мінськ–Барановичі,
6 грудня 1915 р.

**Стрілець 2-го взводу 11-ї роти
1-го Чесько-Словацького
стрілецького полку**
Роберт Лготський

Кокарда прикрашена біло-червоною національною стрічкою. Екіпірування складається з полотняних бандольєра для обойм із набоями, сумки для додаткових 30 набойів і сухарної сумки. 1917 р.

становище, 14 травня біля міста Синяви рота Чеської Дружини, відряджена до 21-ї піхотної дивізії 3-го Кавказького корпусу, розагітувала 36-й піхотний чеський полк «спільного війська» й цим сприяла контратаці росіян: *«План було складено так, що в разі перемоги в бою могла підключитися вся дивізія. 1-й батальйон Апшеронського піхотного полку був доданий нашим розвідникам як резерв. Наші розділилися на кілька груп як провідники російської піхоти, яка йшла в напрямках і з інтервалами, вказаними нами; а від артилерійської підготовки ми відмовилися, більше сподіваючись на раптовість нашого нападу. В нічній темряві, наче примари, російська піхота, якій ми вказували шлях, захопила австрійські окопи ще до того, як була виявлена. Бій почався вже в окопах, тривав недовго, й ми майже не зазнали втрат. Бій виявився настільки вдалим, що до нього долучилася вся дивізія, згідно з планом. Загальний результат був несподіваний: 7 000 полонених, 26 важких гармат, було взято укріплений форт „Слава“ й містечко Синява».*

Упродовж весни й літа 1915 р. тривав відступ російських армій, який завершився тільки восени. Під час відступу добровольці Чеської Дружини виявили надзвичайний героїзм і рішучість. Разом із 3-ю армією чехи опинилися у складі Північно-Західного фронту. На Південно-Західному фронті залишилася напіврота 2-ї роти при 102-й піхотній дивізії та 4-та рота при 48-й піхотній дивізії. Відступ спричинив багато втрат серед добровольців.

Загальні втрати за рік становили більш ніж 300 осіб, із яких під час відступу — 100. Перед російським командуванням гостро постало питання термінового поповнення Дружини. Досі основою Дружини й підкріплень, що їх вона отримувала, були чехи, які на початок війни мали австрійське підданство. Втім, більшість їх уже вступила до Дружини. Російські ж чехи, як громадяни Росії, були призовниками російської армії на загальних підставах, про що йшлося вище. Тому російське командування незабаром вжило заходів для поповнення Дружини. У липні 1915 р. чехам було надано право повертатися після поранення до своєї частини — виходячи з того, що чехи перебували по окремих ділянках Південно-Західного й Північно-Західного фронтів і було важко поєднати їх усіх після повернення в Дружину, вирішили всіх поранених відправляти до Києва, до Кирилівської лікарні, у якій працювало багато лікарів-чехів. Також було дозволено російським чехам, які служили в російських частинах, переводитися до Дружини. Ще в травні 1915 р. Микола II дозволив вступати до чеських формувань і словакам. Однак, починаючи з осені 1915 р., Чеська Дружина, а згодом чесько-словацькі формування переважно поповнювалися з-поміж полонених чехів і словаків.

Перетворення Дружини з політичного підрозділу на бойову частину, яка, до того ж, виконує складні завдання фронтової розвідки, безумовно, потребувало досвідченого командира. 24 червня 1915 р. Дружину очолив підполковник В'ячеслав Платонович Троянов. Слід зазначити, що призначення це виявилось дуже вдалим, оскільки підполковник Троянов був кадровим офіцером, надзвичайно хороброю людиною і мав великий фронтовий досвід. Він розпочав командування в достатньо складний для Дружини період. Роти Дружини здійснили важкий відступ улітку 1915 р., під час якого зазнали великих втрат. Але завдяки активній діяльності Троянова, Дружина достатньо швидко відновила боєздатність.

За наказом командування Південно-Західного фронту, Чеській Дружині було передано 2 кулемети і 2 вересня сформовано кулеметну команду з 14 осіб, «які мали бездоганний зір». У наказах Дружини немає згадки про зміни в однострої дружинників-кулеметників команди, але, можливо, вони носили розпізнавальні знаки, які мали кулеметники в російській армії: тасьму малинового

Генерал-лейтенант В. Троянов

Учині підполковника В. Троянова очолив спочатку Чеську Дружину, потім — Чесько-Словацьку бригаду, а після битви під Зборовом був підвищений до генерала й очолив Фінську стрілецьку дивізію.

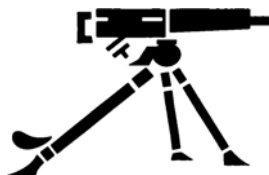
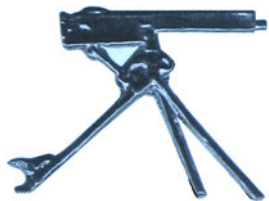
Прапор 2-го Чесько-Словацького стрілецького полку

Цей прапор привезли з собою з Ташкента чехи-добровольці.
1916 р.

Знаки кулеметників на погони

Угорі та посередині — металеві накладні, внизу — трафаретний фарбою.

¹Наказ військового міністра
№ 100 від 23.06.1905 р.

²Наказ військового міністра
№ 430 від 24.08.1915 р.

кольору на обшлагах¹ й особливий знак на погони — накладний кулемет у офіцерів і трафарет у нижчих чинів².

Протягом 1914–1915 років чехи й словаки виконували обов'язки розвідників, неодноразово виявляючи хоробрість і кмітливість. Про героїство чеських солдатів свідчать їхні нагороди. За 16 місяців перебування на фронті серед близько 1 000 офіцерів і добровольців Чеської Дружини було нагороджено 773 особи!

Із них офіцерів (загалом — 49 осіб):

- Орден Св. Георгія IV ст. — 1;
- Георгіївською зброєю — 1;
- Орден Св. Володимира IV ст. із мечами й бантом — 2;
- Орден Св. Анни II ст. із мечами й бантом — 2;
- Орден Св. Анни III ст. із мечами й бантом — 12;
- Орден Св. Анни IV ст. — 6;
- Орден Св. Станіслава II ст. — 4;
- Орден Св. Станіслава III ст. — 21.

Дружинників:

- Хрестом Св. Георгія I ст. — 6;
- Хрестом Св. Георгія II ст. — 32;
- Хрестом Св. Георгія III ст. — 96;
- Хрестом Св. Георгія IV ст. — 396;
- Медаллю Св. Георгія III ст. — 7;
- Медаллю Св. Георгія IV ст. — 208.

ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКІ ВІЙСЬКОВІ З'ЄДНАННЯ (січень 1916 — лютий 1917 рр.)

ВІД БРИГАДИ ДО ДИВІЗІЇ

У грудні 1915 р. було сформовано **1-й Чесько-Словацький стрілецький полк**, що складався з двох батальйонів. Один із них, створений на базі Чеської Дружини, за проханням командування 3-ї армії залишили на Північно-Західному фронті. Другий було відправлено на Південно-Західний фронт.

У квітні 1916 р. було видано наказ про створення **Чесько-Словацької стрілецької бригади**: 1-й і 2-й батальйони розгорталися в **1-й і 2-й Чесько-Словацькі стрілецькі полки**. Вони мали неофіційні назви «*Святого Вацлава*» і «*Кирила та Мелодія*». Сформована бригада за чисельністю була набагато слабша за звичайні стрілецькі бригади російської армії. Наприклад, у жовтні 1916 р. 2-й полк складається тільки з двох рот, створюються команди: кулеметна, саперна, телефонна, перекладачів (такі за штатом в російських полках не передбачалися) та зі збору зброї на полі бою. Тільки в грудні 1916 р. у 2-му полку було сформовано 11-ту і 12-ту роти, а невдовзі — 3-й батальйон. Слід сказати, що бригаді не доводилося діяти як стрілецькій частині й мати свою ділянку фронту. Чехи зі словаками продовжували виконувати роль фронтових розвідників, як і роти Чеської Дружини.

Пізніше створення бригади спричинило зміни в чесько-словацьких запасних частинах. Запасна рота при штабі Чеської Дружини була об'єднана з 17-ю ротою при 26-му запасному батальйоні й трансформована в запасну роту Чесько-Словацького стрілецького полку, який з квітня 1916 р. перебував у Києві. У липні було

**Святий Вацлав
(близько 907 — 28.IX.935 або 936)**

Чеський князь із родини Пржемысловичів, святий, патрон Чехії. Правив від 924 по 935 або 936 р. Син князя Вратіслава і язичниці Драгоміри. У 13 років Вацлав залишився без батька і виховувався бабусею (матір'ю батька) Св. Людмилою у християнській вірі. Ставши князем, Вацлав ревно вводив християнство в Чехії. Був убитий молодшим братом Болеславом, якого виховала мати. Вацлав користувався великою любов'ю свого народу, після смерті був канонізований і став патроном Чехії. Могила Св. Вацлава в соборі Св. Віта, який він же і заснував, стала об'єктом паломництва: його останки, шолом, меч і обладунок чехи швановують як святиню. День загибелі Св. Вацлава відзначається в Чехії на державному рівні.

**Кирило (близько 827 — 14.II.869)
і Мефодій (близько 820 — помер
між 6.IV і 19.IV.885)**

Слов'янські просвітителі та проповідники християнства, творці слов'янської азбуки. Народилися у м. Солунь (тепер Фессалоніки, Греція) в сім'ї воєначальника. Кирило навчався у Константинополі при дворі візантійського імператора Михайла III, добре знав слов'янську, грецьку, латинську, єврейську й арабську мови. Брав участь у диспутах з іконоборцями і мусульманами в Сирії. Іздив із дипломатичною місією до хозарів. Мефодій рано вступив на військову службу. Протягом 10 років керував заселеною слов'янами областю Візантії. Постригшись у ченці, став ігуменом монастиря Поліхрон на березі Мармурового моря. Улітку 863 р. Кирило і Мефодій на запрошення князя Ростислава переселилися до Моравії, щоб проповідувати християнство. Перед від'їздом Кирило створив один із перших слов'янських алфавітів. Кирило і Мефодій перекладали на старослов'янську мову церковні книги — вибрані місця з Євангелія, Псалтир, Апостольські послання. Обидва брати канонізовані та проголошені православною церквою «рівноапостольними», а католицькою — занесені до святих.

сформовано 2-гу запасну роту. У жовтні обидві роти було об'єднано в **Чесько-Словацький запасний батальйон**. Його ж незабаром перевели до Бобруйська й збільшили до 4-х рот.

На жаль, не збереглися накази, які б безпосередньо свідчили про зміни в однострої стрільців чесько-словацьких частин. Втім, тогочасні світлини, а також оригінали одностроїв свідчать про те, що з 1916 р. чехи зі словаками починають носити погони стрілецьких частин із літерами «Ч» і «С», подібно до сибірських стрільців — «Сб.», фінських — «Ф.», туркестанських — «Т.», кавказьких — «Кв.». Важливий той факт, що, оскільки чехи продовжували бути розвідниками на фронті, погони з літерами «Ч-С» могли носити тільки дружинники, які служили при штабах бригад і полків, тоді як решта офіцерів і солдатів такі позначки могли собі дозволити тільки перебуваючи в тилу та під час відпусток. Звісно, в поєднанні з уже традиційною біло-червоною стрічкою на кашкетях.

Чехословаки брали активну участь у підготовці Брусилівського прориву. Перед наступом частини 1-го стрілецького полку перебували у складі двох фронтів. У складі 3-ї армії Західного фронту був 2-й батальйон. У складі Південно-Західного фронту були 7-ма армія (2-й корпус — 1-й взвод 3-ї роти; 16-й корпус — 2-й взвод 3-ї роти), 8-ма армія (29-й корпус — 2-га рота; 5-й кавалерійський корпус — команда 2-ї роти), 11-та армія (6-й корпус — напіврота; 7-й корпус — взвод; 18-й корпус — взвод), 9-та армія (33-й корпус — 4-та рота). Генерал Брусілов, оцінюючи дії чехів, писав: *«Вони чудово билися в мене на фронті. Трималися завжди мужньо. Я направляв цю Дружину в найнебезпечніші й важкі місця, і вони завжди блискуче виконували покладені на них завдання»*. Але висока репутація Дружини обходилася чехам дорогою ціною. У ході боїв від 1 червня по 1 вересня 1916 р. втратили становили 17 загиблих, 4 померлих від поранень і хвороб, 156 поранених і 106 тих, які пропали безвісти. Безумовним визнанням хоробрості чеських добровольців був наказ від 27 січня 1916 р. Верховного Головнокомандувача, у якому він повідомляв письмово, що всі чехи отримували однакові права з російськими військовослужбовцями.

Хоча окопна війна на Східному фронті ніколи не сягала таких масштабів, як на Західному, проте потребувала нових тактичних прийомів для прориву міцно укріпленої оборони супротивника. Для виконання цих завдань призначалися спеціальні штурмові загони піхоти. Такі підрозділи виникали у всіх воюючих арміях — у Російській імператорській армії також. Уже в 1915 р. у складі полків було створено команди гренадерів. Для вишколу солдатів були започатковані спеціальні курси, по завершенні яких гренадери отримували право на носіння спеціального знака — палаючої гранати на лівому рукаві. Відповідно до наказів, деяких чесько-словацьких стрільців направили на гренадерські курси, які вони закінчили й отримали право на носіння цього знака. З формуванням у полках до кінця 1916 р. різних команд оголошуються позначки, які прийняли для саперів і телеграфістів.

Наприкінці 1916 р. у російській армії було прийнято деякі зміни в уніформі. 9 вересня 1916 р. наказом військового міністра № 560 було введено позначки для «охотників»¹, як у «вольноопределяющихся», але шнур навколо погона був біло-синьо-червоний. 5 грудня 1916 р. було встановлено відзнаки за поранення, контузію чи отруєння газами для тих, хто повернувся до лав: горизонтальна нашивка (довжина — 5 см, ширина — 0,9 см) над манжетом для офіцерів кольору металевого прибору, нижчим чинам — червона. Нашивки мали розміщуватися одна над одною за кількістю отриманих поранень на лівому рукаві кітеля, сорочки, мундира, шинелі. Армійська піхота 15 грудня отримала такі відзнаки спеціальностей: рядові біля траншейних гармат — червона тасьма на обшлаг сорочки; кінні розвідники — темно-зелена тасьма; кулеметники — малинова; виконуючі обов'язки військової поліції — червона нарукавна пов'язка з літерами «В. П.»; виконуючі обов'язки зі збору зброї — синя пов'язка з літерами «С. О.». Всі ці позначки з'являються й у чехословаків, особливо з моменту формування корпусу.

2 березня 1917 р. наказом Головнокомандувача було схвалено створення **3-го Чесько-Словацького стрілецького полку**. Базою для його формування став 3-й батальйон 1-го полку, до якого у жовтні прибуло поповнення. 10 жовтня почалося формування 9-ї і 10-ї рот; а з 24 жовтня — 11-ї і 12-ї. Перший наказ по 3-му

Освячення прапора та присяга 3-го Чесько-Словацького стрілецького полку Ремчиця, Волинь, квітень 1917 р.

¹ «Охотник» — доброволець, який з певних обставин (виняток — за станом здоров'я) був звільнений від проходження військової служби, але, на відміну від «вольноопределяющегося», не мав необхідного освітнього цензу.

**Розвідка 7-ї роти
1-го Чесько-Словацького
стрілецького полку**
Морочно, на південний захід
від Пінська, 1916 р.

**Командир 3-го Чесько-Словацького
стрілецького полку
полковник Мамонтов**
Видно відзнаки частини,
які ввів її командир — на погонах
накладні цифра «3» та зображення
чаші. На головному уборі — один
із варіантів чесько-словацької кокарди
після відречення царя.
1917 р.

полку вийшов 27 лютого 1917 р. 3-й полк, відповідно до наказів Головнокомандувача, поступово мав розширитися на 3 батальйони зі створенням різних команд: кавалерійської, писарів, немуштрових і музики. Мали формуватися кулеметна, саперна й телеграфна команди. 3-й полк, уже з моменту формування, мав особливі знаки. Справа в тім, що його командир, підполковник Мамонтов, перейнявся гуситськими традиціями, тому і ввів у полку особливі відзнаки: чорні погоони з зображенням гуситської чаші. До того ж стрільці 1-го батальйону, які мали бути своєрідною гвардією, на чорних погонах носили гуситську чашу й цифру «3» з червоного сукна. Стрільці ж 2-го та 3-го батальйонів мали на чорних погонах чаші й трійки з жовтого металу. Полковий прапор, батальйонні та ротні значки також були виконані з дотриманням гуситських традицій, а саме з використанням червоного й чорного кольорів і гуситської чаші. *«З іменем підполковника Мамонтова тривалий час була пов'язана власна історія полку, адже саме за його ініціативою полк почав жити власним життям: поруч з біло-червоною стрічкою з'являються чорні погоони з чашами, гуситські прапори; часто у полку організовували вечори, де блискучі промови командирів викликали в солдатів належне завзяття й наполегливість у здобутті перемоги... Отже, 3-й батальйон 1-го полку припинив бути батальйоном 1-го полку й став основою нового полку, який взяв собі за символ гуситську чашу».*

Відзнака Ордена Св. Георгія IV ступеня

Георгіївський хрест для нагородження офіцерів

Після повалення царизму було прийнято рішення, що полкові «Георгіївські Думи» отримують право нагороджувати офіцерів солдатським хрестом, до якого має додаватися зображення лаврової гілки зі стрічкою.

Золота Георгіївська зброя

Руків'я такої зброї покривалося золотом, на ньому гравірувався напис «За хоробрість» і додавався темляк із «Георгіївської» стрічки.

Георгіївські хрести для нижчих чинів

Зліва направо:

- 1-й ступінь із золота з бантом на колодці;
- 2-й ступінь із золота;
- 3-й ступінь зі срібла з бантом на колодці;
- 4-й ступінь зі срібла.

Під час війни замість дорогоцінних металів почали використовувати дешеві сплави, що отримали назву «жовтий» і «білий метал».

Комплект із Георгіївських хрестів усіх чотирьох ступенів називався «Повний георгіївський бант».

Георгіївські медалі для нижчих чинів і цивільних осіб

Зліва направо:

- 1-й ступінь із золота з бантом на колодці;
- 2-й ступінь із золота;
- 3-й ступінь зі срібла з бантом на колодці;
- 4-й ступінь зі срібла.

Під час війни замість дорогоцінних металів використовували дешеві сплави.

Кавалер, який мав усі ступені Георгіївського хреста та Георгіївської медалі, називався «Повний георгіївський кавалер».

Кашкет нижчих чинів піших частин

Підсумок до набоїв зразка 1909 р.

Похідний казанок кавалерії

Поясна пряжка нижчих чинів піхоти

Похідний казанок піхоти

Доброволець Чеської Дружини молодший унтер-офіцер Ян Шипек. Осінь 1914 року

Ян Шипек брав участь у 1-й Балканській війні 1912–1913 рр. (див. примітку на с. 29) у складі болгарської армії й був нагороджений орденом «За хоробрість». Цікаво, що нагороджував його особисто генерал Радко-Дмитрієв. А після того, як Чеська Дружина була в 1914 році відправлена на фронт, де увійшла до складу 3-ї армії, якою командував «русько-болгарський» генерал (див. примітку на с. 25), оглядаючи Дружину, він упізнав Я. Шипека!

Надалі Я. Шипек став одним із кращих розвідників Дружини. У його т. зв. «залізну компанію» входило 12 осіб, у тому числі й доброволець Вашатко, який згодом став повним георгіївським кавалером (див. малюнок на с. 49),

а після надання йому офіцерського рангу був нагороджений Орденом Св. Георгія IV ст., Георгіївською зброєю та, вже за часів Тимчасового уряду, солдатським Георгіївським хрестом «із лавровою гілкою».

У квітні 1915 року Ян Шипек, який на цей час уже отримав ранг старшого унтер-офіцера, пропав безвісти під час однієї з розвідок...

На малюнку дружинник представлений під час проходження строївої підготовки на Володимирській гірці в Києві. Він одягнений у захисний однострій нижчих чинів піхоти, що серед іншого включає сорочку зразка 1912 року з кольоровими малиновими погонами з облямівкою

«вольнопределяющегося» та двома личками з білої тасьми молодшого унтер-офіцера. Кашкет прикрашено стрічкою чеських біло-червоних кольорів і липовим листям — рослинним символом Чехії. Екіпування дружинника складається з речового мішка, зовнішнього сухарного мішка та фляги, що одягнені через праве плече, й підсумка для набоїв зразка 1909 року. Через ліве плече вдягнута скатка з шинелі, кінці якої сховано в мідному казанку. Хоча напередодні війни було видано наказ, згідно з яким багнет мав бути завжди прилучений до гвинтівки, до екіпування дружинника також входять й шкіряні піхви до багнета.

Кокарда нижчих чинів і гудзик
Російської імператорської армії

Гвинтівка Мосін-Наган зразка 1891 р.
та її модифікація 1891/10 р.

Речовий мішок (т. зв. «сидір»)

Погонний ремінь до гвинтівки
Мосін-Наган зразка 1891/10 р.

Новодружинник. Кінець 1914 року

До кінця першого року війни Чеській Дружині було дозволено провести набір добровольців із числа військовополонених чехів (на словаків цей дозвіл було поширено лише в травні 1915 року) з умовою, що ті повинні вступити в Дружину відразу після здачі в полон. Всього в Дружину вирішили вступити близько 200 осіб.

Спершу виникли проблеми з обмундируванням новобранців, оскільки вони виявилися поза штатом. Тому багато з них були одягнені в елементи своєї старої австрійської форми. В одному випадку російській однострій складався лише з шинелі та кашкета, а в іншому — зі старого обмундирування часів російсько-японської війни.

Зображене австрійське обмундирування могли носити в двох «чеських» піхотних полках «спільної армії» — 28-му «Празькі діти» та 91-му «Будейовіцькому» (у ньому служив відомий письменник Ярослав Гашек зі своїм «бравим солдатом Швейком»), а також у всіх піхотних частинах австрійського ландверу. Але відомо, що два батальйони 28-го полку (називався «Празькі діти» було неофіційним) у грудні 1914 року здалися росіянам під Краковом. Кілька добровольців із цього полку, вступивши в Дружину, взяли участь в агітації своїх колишніх товаришів по службі, що закінчилася здаванням у полон у квітні 1915 року ще трьох батальйонів.

Прапор 1-го Чесько-Словацького стрілецького полку на кольоровій листівці

Прапорщик Гейдук із прапором 1-го полку

Руків'я офіцерської шашки-«драгунки» зразка 1909 року і темляк

Прапорщик Чеської Дружини. 1915 рік

Прапорщиком Чеської Дружини був старий доброволець Ярослав Гейдук (28.04.1863, Прага — 19.02.1918, Туапсе). Таємний радник Російської імперії у відставці, який перед війною проживав на Кавказі, був родичем відомого чеського поета Адольфа Гейдука. У 1918 році, коли Російська імперія вже припинила існування, а чесько-словацький корпус не міг продовжити свою боротьбу на Східному фронті, Гейдук виступив за початок боротьби з більшовиками та закликав до приєднання корпусу до Добровольчої армії Півдня Росії.

Прапорщик одягнений у захисний однострій нижчих чинів російської армії, що був заведений після російсько-японської війни — замість офіцерського похідного мундира зразка 1907 року Гейдук носить сорочку («гімнастерку»), що було вельми поширеним серед офіцерів у роки Великої війни. Цікаво, що прапорщик також використовує не офіцерську портупею зразка 1912 року, а раніший варіант спорядження — поясний ремінь з кобурою і плечовою шабельною портупеєю.

Прапор було виготовлено чеськими пані з Москви і привезено другим

командиром Дружини підполковником Созентовичем напередодні прийняття присяги. З одного боку прапора розташовувалися горизонтальні біло-синьо-червоні смуги російського державного прапора. Лицьовий бік був чеських національних кольорів — білого та червоного, на ньому була вишита корона Св. Вацлава — патрона Чехії — у липовому вінку. Пізніше на аверс прапора додали герби Чехії (Богемії), Моравії, Сілезії та Словаччини. Після того, як на початку 1916 року з Дружини створили з'єднання, прапор передали в 1-й Чесько-Словацький стрілецький Яна Гуса полк.

Металевий шолом французького виробництва «Адріан» зразка 1916 року

Сухарна сумка зразка 1909 року

Граната системи Рдултовського зразка 1914 року

Нарукавний щиток ударника

Сумка для 30 набойів

Доброволець ударної роти 5-го Чесько-Словацького стрілецького Празького полку. Кінець 1917 року

Криза маневреної війни, коли засоби оборони за своїми можливостями істотно перевищили засоби нападу, змусила всі воюючі країни шукати нові шляхи для прориву потужної оборони противника — народжувалася тактика позиційної, «окопної» війни. Серед іншого, почали створюватися спеціальні ударні, «штурмові» групи. Не залишилася осторонь і російська армія, у якій ще до початку війни в полках було створено спеціальні групи «мисливців», а в її розпал — «гренадерів», навчених метанню гранат та окопному бою. Офіцери й солдати чесько-словацьких частин мали можливість ознайомитися з ударною тактикою — багато з них закінчили спеціальні гренадерські курси. Цікаво, що були одинаки, які примудрилися закінчити такі ж курси, ще перебуваючи в австрійській армії! Ударна тактика була вельми успішно використана чехами в битві біля Зборова,

коли 200 гренадерів-добровольців прорвали фронт противника. Восени 1917 року група чеських офіцерів зорганізувала ударні курси при 2-й Чесько-Словацькій стрілецькій дивізії, що формувалася, внаслідок чого при кожному полку дивізії (5–8 полки) було створено ударні роти, зведені далі в Ударний батальйон.

Ударник одягнений у стандартний польовий одягний російської армії. Його спорядження зазнало змін, що було зумовлено розвитком нових засобів ведення війни. Насамперед — це металевий шолом «Адріан» зразка 1916 р. й протигаз Зелінського-Кумманта, також зразка 1916 р. Під час війни військове керівництво провело низку спрощень форменого одягу та спорядження. Зокрема, окрім стандартних підсумків для патронів, ударник використовує ще і брезентовий нагрудний патронташ «американського типу» зразка 1912 р., а також сумку для додаткових

набойів розсіпом. Остання висить не по-статутному (через праве плече майже під лівою пахвою), а так, як це зручно ударнику, — через ліве плече та практично на боці. Ударні частини під час атаки активно користувалися гранатами — дві з них ударник заткнув за пояс. Про належність до чеської ударної частини свідчить трикутний знак із червоного сукна з черепом і кістками з білого металу. Знак у вигляді гренади з червоного сукна свідчить про те, що ударник закінчив офіційні гренадерські курси, смужка з червоної тканини — був поранений або отруєний газами й повернувся до лав.

Незабаром після падіння царського режиму збройним силам наказали видалити з одностроїв та нагород усі «монархічні» знаки. Стосувалося це й «царських орлів», що прикрашали каски, — через отвори, які залишилися між каскою та гребенем, пропустили стрічки національних кольорів.

Дмитро Адаменко © 2009

**Погони чесько-словацьких
військових частин
за належністю
до військових рангів
(1914–1917 рр.)**

Генерали та штаб-офіцери

1. Генерал-лейтенант.
2. Генерал-майор.
3. Полковник, командир 3-го Чесько-Словацького стрілецького полку Мамонтов.
4. Підполковник 1-ї Чесько-Словацької стрілецької гуситської дивізії.

Обер-офіцери

5. Капітан 4-го Чесько-Словацького стрілецького полку.
6. Штабс-капітан кулеметної команди 1-го Чесько-Словацького стрілецького полку (1916–1917 рр.).
7. Поручик 1-ї Чесько-Словацької стрілецької гуситської дивізії.
8. Підпоручик 1-го Чесько-Словацького артилерійського загону (вересень–жовтень 1917 р.).
9. Прапорщик команди зв'язку 1-го Чесько-Словацького стрілецького полку.

Нижчі чини

10. Фельдфебель 3-го Чесько-Словацького стрілецького полку (перша половина 1917 р.).
11. Старший унтер-офіцер 2-го Чесько-Словацького стрілецького полку (серпень 1917 р.).
12. Молодший унтер-офіцер «охотник» 1-го Чесько-Словацького стрілецького полку.
13. Єфрейтор інженерної роти 1-ї Чесько-Словацької дивізії.
14. «Вольноопределяющийся» Чеської Дружини (1914 р.).

**Деякі погони, що зберігаються
у Військовому музеї в Празі та
у приватній колекції**

Зверху вниз: підпоручик, «вольноопределяющийся», командир 3-го Чесько-Словацького стрілецького полку полковник Мамонтов, підпоручик 1-го Чесько-Словацького артилерійського загону, поручик (на шинель).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

12

13

11

14

**Нарукавні відзнаки
офіцерських чинів
і звань добровольців
Чесько-Словацького корпусу
за наказом № 15
від 30 грудня 1917 р.**

Генерали

- 1 Генерал-лейтенант.
- 2 Генерал-майор.

Штаб-офіцери

- 3 Полковник.
- 4 Підполковник.

Обер-офіцери

- 5 Капітан.
- 6 Штабс-капітан.
- 7 Поручик.
- 8 Підпоручик.
- 9 Прапорщик.

1

2

Нижчі чини

- 10 Підпрапорщик.
11. Фельдфебель.
12. Старший унтер-офіцер.
13. Молодший унтер-офіцер.
14. Ефрейтор.

3

4

**Деякі нарукавні відзнаки,
що зберігаються
у Військовому музеї в Празі
та у приватних колекціях**

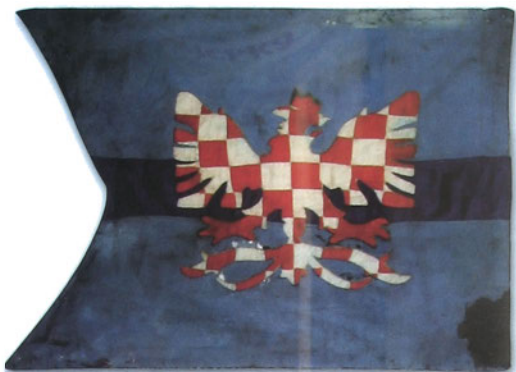
1. Полковник.
2. Штабс-капітан штабу Чесько-Словацького корпусу (можливо, у володаря відзнаки не було під рукою срібного галуна і він використав звичайну матер'яну тасьму).
3. Капітан артилерії.
4. «Вольноопределяющийся» старший унтер-офіцер 4-го Чесько-Словацького стрілецького полку, що виконав наказ використати для виготовлення нарукавних відзнак старі погони.
5. Молодший унтер-офіцер команди зв'язку 5-го Чесько-Словацького стрілецького полку (кінець 1918 р.).
6. Молодший унтер-офіцер оркестру 3-го Чесько-Словацького стрілецького полку (кінець 1918 р.).

5

6

Ротні прапорці деяких підрозділів чехо-словацьких військових частин (т. зв. «жалонерські значки»):

5-ї роти 6-го Чесько-Словацького полку (реверс),
імовірно, однієї з рот 3-го Чесько-Словацького полку (реверс та аверс), який очолював полковник Мамонтов,
1-ї роти 1-го Чесько-Словацького стрілецького полку (аверс).

Патріотична друкована продукція
із символікою Чесько-Словацького корпусу

1

2

3

4

5

6

5 травня 1917 р. командування КВО, згідно з наказом № 031, розпочало формування 4 запасних батальйонів і запасної напівроти.

Після Лютневої революції 1917 р. ситуація навколо чесько-словацької бригади помітно змінилася. «Демократичні» зміни в російській армії, внесені Тимчасовим урядом, наростаюча агітація лівих, у першу чергу більшовиків, призводили до відвертої руйнації збройних сил. Слід зазначити, що в ситуації, яка склалася, чесько-словацькі полки (з багатьох причин) ставали одними з наймонолітніших і найбоекватніших формувань у російській армії.

Розпад армії призвів до помітного падіння бойових дій, що, в свою чергу, вносило корективи у вигляд однострою дружинників.

Безлад, який панував на фронті так само, як і в державі, став тим підґрунтям, завдяки якому з'явилося безліч варіантів відзнак. Не оминула така ситуація й чехів зі словаками. Стрільці починають використовувати біло-червоні стрічки і на фронті, але тепер не нашивають їх уздовж околу, а частіше підкладають

**Командування
Чесько-Словацької
стрілецької бригади
під час освячення прапора
та присяги 3-го полку**
У центрі — командир бригади
полковник Троянов.
Ремчиця, Волинь, квітень 1917 р.

Пам'ятні відзнаки деяких чесько-словацьких військових формувань у Росії

- 1 — 2-й Чесько-Словацький стрілецький Юрія з Подебрад полк;
- 2 — 3-й Чесько-Словацький стрілецький Яна Жижки полк;
- 3 — 4-й Чесько-Словацький стрілецький Прокопа Великого полк;
- 4 — 5-й Чесько-Словацький стрілецький Празький Фоми Масарика полк;
- 5 — 6-й Чесько-Словацький стрілецький Ганацький полк;
- 6 — 7-й Чесько-Словацький стрілецький Татранський полк.

**Офіцери 1-го Чесько-Словацького
стрілецького полку
1916 р.**

**Погон прапорщика В. Харфрейтага
з 3-го Чесько-Словацького
стрілецького полку**

Золотий галун пришито на малинову підкладку. «Просвіт» посередині погона — малиново-фіолетовий. Шифровка «З.Ч.С.» із золотих канітелі. Зірочка — золота.

кількасантиметровий шматочок під російську кокарду. Зустрічалися й варіанти, коли кокарду обшивали стрічками національних кольорів. Стає більш розповсюдженим застосування шифровок по полках — «1. Ч.-С.» і «2. Ч.-С.» на погонах. Судячи зі світлин, шифровки додають до погонів уже не тільки офіцери, а й нижчі чини. Цікаво, що чеські стрільці вкрай негативно ставилися до трафаретів, надаючи перевагу накладним літерам «Ч» та «С», які призначалися для офіцерів. Зустрічаються також варіанти створення певної монограми полку. Розкиданість чесько-словацьких рот і взводів по фронтах призводила до виникнення великої кількості варіантів зображень, де стрільці й офіцери керувалися швидше своїми уподобаннями, ніж наказами.

Незважаючи на очевидну боєздатність чесько-словацьких підрозділів, Тимчасовий уряд, хоч це й дивно, спочатку опирався формуванню нових частин. Таке рішення було пролобійоване низкою впливових промисловців, які не хотіли втрачати полонених чехів, що працювали на їхніх заводах і фабриках та виявилися кваліфікованими й чесними робітниками. Проте на початку травня 1917 р., згідно з планом, було прийнято рішення про формування чесько-словацької дивізії з усією належною артилерією й інженерними частинами. Втім, у наказі начальник штабу Південно-Західного фронту Духонін зазначав, що нові формування більше не потрібні. Однак у зв'язку з тим, що російське командування готувалося до наступу, формування дивізії затяглося.

Незважаючи на очевидний розпад збройних сил, Тимчасовий уряд улітку вирішив здійснити наступ, запланований ще в 1916 р. Щоб якимось чином консолидувати здорові сили для цього наступу, почалося формування (і в тилу, і на фронті) різних батальйонів смерті, ударних частин. Список збройних формувань, яким було присвоєно назву «частин смерті», опублікували в додатку № 1 до наказу № 634 Верховного Головнокомандувача від 15 липня 1917 р. Серед інших там згадується «3-й Чеський Яна Жижки стрілецький полк».

Вказані частини, згідно з наказом № 578 Верховного Головнокомандувача від 8 липня 1917 р., що стосувався форми одягу, встановленої для особового складу «частин смерті», мали носити спеціальні знаки: на кашкетах «адамову голову» з лавровим вінком та на схрещених мечах, а на правому рукаві — червоно-чорний шеврон, який нашивали кутом донизу, так що верхина опинялася на згині лікта. Втім, стрільці 3-го полку, точніше його командир Мамонтов, відмовилися від використання вказаних знаків: «...нам, чеським солдатам, не потрібні ніякі відзнаки, ми всі йдемо в бій добровільно. Наша народна біло-червона стрічка вже є ознакою приналежності до чеських частин. Слава чеському народу, між нами ніколи не було й не буде зрадників та боягузів».

У наступі влітку 1917 р. брало участь ще одне чеське формування. Наказом по 8-й армії 19 травня 1917 р. було покладено початок формуванню **1-го Ударного загону**, перетвореного 1 серпня на **Корніловський ударний полк**. З самого початку до нього увійшла чеська рота, що налічувала 150 осіб. Їхня уніформа відрізнялася від решти корніловців наявністю біло-червоної стрічки під кокардою фуражки чи під накладним білим черепом на касці.

У наступі Південно-Західного фронту Чесько-Словацька стрілецька бригада мала вперше використовуватися як звичайна піхотна частина. Полки бригади почали зосереджуватися біля міста Зборів. Туди ж прибув і наново сформований **3-й Чесько-Словацький стрілецький Яна Жижки з Троцнова полк**.

Z archivu
Památníku
osebození
v Praze.

Типовий вигляд фронтového чесько-словацького розвідника під час Першої світової війни

Однострій остаточно втратив свій «мирний» вигляд, чоботи зіпсовані, сухарна сумка замінена ерзац-зразком, сумка для додаткових 30 набоїв носить не по-установому через праве плече, а на правому боці.

До неї ж прикріплена кружка. Кокарда прикрашена біло-червоною національною стрічкою.

1917 р.

Знаки на головні убори «частин смерті» до 14 червня 1917 р. (ліворуч) та після (праворуч)

Французький військовий аташе Табуї та депутат Чесько-Словацької народної ради Йозеф Дюріх відвідують чесько-словацькі запасні роти

Депутат Дюріх прибув із Франції, де перебувала Народна рада.

Київ, осінь 1916 р.

Офіцери Чесько-Словацького стрілецького полку

1916 р.

Загальна чисельність Чесько-Словацької бригади перед наступом становила 3 580 офіцерів і стрільців. Її полки мали завдати відволікаючого удару. Але, на подив командування, бригада, втративши 190 осіб убитими й зниклими безвісти, а також близько 800 поранених, прорвала фронт супротивника, зайнявши всі три лінії його оборони, й захопила 3 232 полонених, 21 гармату, 40 кулеметів тощо. Все це здійснювалося майже без артилерійської підтримки, кулеметів, гранат й окопних знарядь. «Товаріщі» з 13-го й 22-го Фінських стрілецьких полків, передаючи фронт чехам, завдали навмисної шкоди кулеметам, а патрони й гранати просто закопали. Крім того, коли бригада вирушила в атаку, «революційні» солдати обікрали речові мішки, що їх залишили в окопах чесько-словацькі стрільці.

Чесько-словацька атака залишила глибокі враження у французького військового аташе Табуї. Як він висловився після бою, йому доводилося бачити атаки армій багатьох країн і народів: англійців, французів, німців, бельгійців, сербів, турків, сенегальців тощо. Але його безмежно вразили завзяття й тактика чесько-словацького наступу. *«Тактика наших розвідок вже відмовилася від старих правил і використовувала правила, які самі собою розвинулися й використовувалися в безлічі варіантів. Це була тактика невеликих груп і загонів, що складалися з давніх бойових товаришів, кожен з яких знав, де його місце та які його напрямки і завдання; ці маленькі групи, „бойки“, з 6–12 осіб були непереможні в своїй ретельності.*

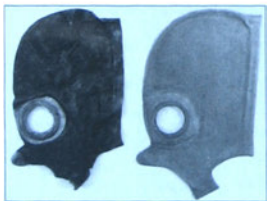
Захоплені ворожі окопи

Битва під Зборовом під час «Липневого наступу Керенського» стала останньою гучною перемогою чехословаків російської армії в Першій світовій війні. Вражають розміри й удосконаленість польових укріплень, які з'явилися завдяки тому, що захист перевищив наступальні можливості військ.

Липень 1917 р.

Протигазові маски

Під час Першої світової війни супротивники почали широко застосовувати отруйні гази. На фото видно, що для запобігання отруєнню використовуються щонайменше дві моделі: протигаз системи Зелінського-Кумманта (Зелінський винайшов протигазовий фільтр із активованого вугілля, а Куммант — гумову маску) зразка 1916 р. та марлева пов'язка із захисними окулярами.

гнучкості, стрімкості рухів і маневрів. Штики й гранати були їхньою головною зброєю — лопатки не використовувалися через брак часу на обкопування. Кожен боєць знав своє завдання й був готовий його виконати за будь-що. Ця тактика розвинулася з періоду Чеської Дружини і сповна виявила себе вперше в битві об'єднаної бригади... За одну мить з'явилися з окопів фігури наших добровольців і зникли в нерівній місцевості. Використовуючи вибалки й борозни, вони прожогом дісталися окопів супротивника. Їх же захисники були ще в укриттях, рятуючись від артилерійського вогню. Темп атаки був божевільний, сповнений енергійної сили. Не встиг ворог вивести своїх солдатів із укриттів нагору, до окопів і кулеметів, як ми вже були там; у першій, другій і третій лініях кипіла рукопашня; партії „боївки“ вибивали дезорієнтованих захисників й добивали їх».

Кривава битва біля Зборова стала лише одним з небагатьох вдалих моментів літнього наступу, що закінчився катастрофою. «Демократична» армія «вільних» громадян «вільної» Росії виявилася нездатною вести війну... Після контрудару і прориву німців біля Тернополя Південно-Західний фронт відсунувся назад. Чесько-Словацька стрілецька бригада була терміново відкликана з відпочинку й направлена на позиції. Не жалеючи себе, її полки утримували фронт, що розсипався. Прикриваючи біля Волосувки відступ 3-ї піхотної дивізії, 2-й Чесько-Словацький стрілецький полк, після того як сусідні частини відійшли, був оточений ворогом. Під час бою він

Стрелець 1-го Чесько-Словацького полку або нижчий чин при штабі 1-ї Чесько-Словацької Гуситської стрілецької дивізії

Добре видно стару царську кокарду, що закрита біло-червоною стрічкою в національних кольорах, та саморобні погонні із зображеннями гуситської чаші, шифровки «ЧС» і номера полку або дивізії.
Осінь 1917 р.

«Вольноопределяющийся» сфрейтор 5-го Чесько-Словацького стрілецького полку
Кінець 1917 р.

втратив близько 35% особового складу. Вбито було 6, а поранено 15 офіцерів і «вольноопределяющихся». Серед стрільців втрати становили 53 вбитих і 246 поранених. Прориваючись з оточення, чехам зі словаками не вдалося врятувати частину своїх поранених, які залишилися на полі бою. Багато з них, щоб не потрапити в полон, підірвалися гранатами. Про виняткове значення цього бою свідчить повідомлення командувача 3-ї піхотної дивізії від 19 липня 1917 р. № 0373: «Діяльність 2-го Чесько-Словацького стрілецького полку під час відступу в районі села Волосувка була для всієї 3-ї піхотної дивізії життєво необхідна. Діяльність 3-го стрілецького полку при відступі з району села Домаморіц мала особливе значення для всіх військ, що відступали. Протягом

**Офіцерська школа при штабі
Чесько-Словацької бригади
Брежниця, Волинь, 1917 р.**

всього відступу бойова діяльність полків була чудовою, крім цього, полки були блискучим взірцем хоробрості, дисципліни й почуття обов'язку. Цим вони морально підтримували сусідні частини».

Командир 105-ї артилерійської бригади, що знаходилася на правому фланзі 11-ї армії, з прикрістю визнавав: *«Якби поруч із нами була не горезвісна 6-та Гренадерська дивізія, а чехи... то результати бою були б зовсім інші... Їхнє завзяття, енергія і порив вперед перевершували все, що я бачив досі».*

Вкрай важкі бої під час відступу під Тернополем виявилися останніми боями чесько-словацьких стрільців на фронті. Зазнавши величезних втрат, бригада була остаточно відведена в тил для поповнення й формування дивізії.

ВІД ДИВІЗІЇ ДО КОРПУСУ

Хоча хоробрість чехів справила сильне враження на Тимчасовий уряд і російське командування, рішення про подальше формування нових частин приймалося вельми важко. Начальник Штабу Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту в листі до начальника КВО писав, що зараз несвоєчасно формувати нові частини, але він вважає за необхідне збільшити бригаду, яка *«зарекомендувала себе блискучою працею»*, до штату дивізії. 1 серпня 1917 р. начальник штабу Південно-Західного фронту генерал-лейтенант Духонін видає наказ КВО, не очікуючи інших спеціальних наказів, негайно формувати **2-гу Чесько-Словацьку дивізію**. Рішення було схвалене генералом Корніловим в його наказі № 785 від 9 серпня.

Так само Ставка дозволила формувати артилерійські частини. 13 серпня Головком Південно-Західного фронту передав чехам 848-й мортирний дивізіон¹. Наказом Верховного Головнокомандувача за № 570 було розпочато формування **1-го Чесько-Словацького артилерійського дивізіону** на основі семи батарея 11-ї, 21-ї і 101-ї артбригад. Чесько-словацькі артилеристи носили погони, призначені артилерійським частинам російської армії зі спеціальним знаком — перехрещеними гарматами — і літерами «Ч» і «С» під ними. 13 вересня було наказано формувати в 1-й дивізії **1-шу Чесько-Словацьку окрему технічну роту**. У перших наказах роти, на жаль, відсутні вказівки на відзнаки, але в наказі № 15 від 9 грудня її командир зазначає:

Знак спеціаліста-артилериста артилерійського дивізіону

Знак спеціаліста артилерійського парку

¹ У російському війську до мортирних дивізіонів належали важкі гармати — 6-дюймові мортири для ведення навісного артилерійського вогню з закритих позицій.

Знак спеціаліста-сапера
технічної роти

Знак спеціаліста-телеграфіста
іскрового відділення
технічної роти

Знак належності
до 1-ї Чесько-Словацької Гуситської
стрілецької дивізії

*Цікаво, що російські офіцери
жартома називали чаші
«чарками».*

«Наші чорні погони з гуситською чашею є символом слави чесько-словацького народу». Минуло кілька днів, і в наказі № 21 від 15 грудня командир віддавав розпорядження інтендантові роти, щоб той приготував трафарети для нанесення позначок на погони, а саме — гуситської чаші й саперного знака.

У деяких випадках відзначають ще й застосування цифри «1» разом із вищезгаданими знаками. Цікаво, що в цьому наказі є згадка про нарукавну нашивку: *«...при найменшій можливості в телеграфному відділенні [інженерної роти] нашити на лівих рукавах спеціальні позначки»* — нашивка з червоного сукна у вигляді двох переплетених блискавок.

Відносно ж мортирного дивізіону, призначеного дивізії, виникли певні труднощі, пов'язані з технічним забезпеченням. Із Ставки, на запит Південно-Західного фронту, відповіли телеграмою про те, що не мають нічого проти, але якщо на те у Південно-Західного фронту є кошти: *«Якщо ж коштів немає, то можна було б призначити один з тих, що формується, з метою заміни особового складу чехами зі словаками».*

За героїзм у битві біля Зборова чесько-словацьким полкам, як і іншим частинам, що відзначилися під час «Наступу Керенського», було надане почесне звання **«Полки 18 червня»**. Щоправда, ця назва у чехів не закріпилася — рішенням Чесько-Словацької народної ради, з ухваленням керівника бригади, командирів й представників полків, бригада й полки, що входили до дивізії, отримували почесну назву **«Гуситські»**. Також вводилися нові розпізнавальні знаки на однострої: *«Всім офіцерам і солдатам 1-ї Чесько-Словацької стрілецької дивізії було наказано носити на погонах гуситський знак — чашу¹, а під ним номер полку, які у офіцерів стрілецьких частин були срібними на золотих погонах, а у солдатів — червоні, вишиті чи нанесені трафаретом на погонах захисного кольору. Допускалися також знаки білі, алюмінієві; офіцерам командування бригади наказано було носити срібні ад'ютантські погони з такими ж розпізнавальними знаками — чашею і літерою „I“. Артилеристи носили на погонах знак із перехрещеними гарматами і чашу з білого металу. Погон мав чорну опушку...»*. Також обговорювалося введення особливої чесько-словацької кокарди. Втім, оскільки виготовити таку кількість кокард було неможливо.

**Добровольці
1-ї Чесько-Словацької
інженерної роти
1917 р.**

то офіційно дозволялося використання російської кокарди в поєднанні з біло-червоною стрічкою¹. Слід зазначити, що в наказі не йшлося про те, як слід носити ту стрічку, що призвело до появи величезної кількості варіацій, де кожен боєць керувався власними уявленнями про те, як це має бути. Зустрічаються також переробки уставної російської кокарди: перефарбовування її в біло-червоні кольори або нанесення на неї різних чеських символів.

Досить часто траплялося, що, порушуючи наказ, чесько-словацькі стрільці носили погони з чорного сукна з накладними чашами з білого й жовтого металу чи нашитими з червоного сукна. Разом із номером полку й чашею на погонах іноді продовжували носити і літери «Ч» та «С». Знову ж таки, більшість стрільців надавали перевагу накладним знакам, літерам і цифрам, а не уставним трафаретам. На одному з малюнків того часу зображено трьох стрільців 2-го полку: у всіх погони з чорного сукна, з червоною опушкою; у двох із них накладні чаші й цифри, а в одного — з червоного сукна з накладним номером. Очевидно, виготовляючи «гуситські» погони, чесько-словацькі солдати мали за приклад погони, прийняті на початку 1917 р. у 3-му полку.

Після введення вказаних рангових знаків чесько-словацькі частини, які мали до цього тільки російські позначки, стали більш помітні і, найголовніше, відповідали національним прагненням чехів і словаків.

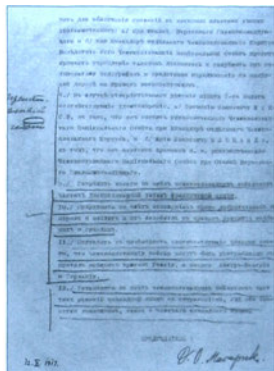
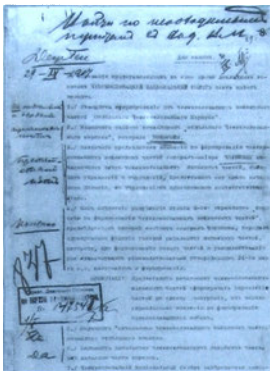
Формування **2-ї Чесько-Словацької дивізії** почалося згодом. Її полки організовувалися на основі запасних

**«Вольноопределяющийся»
1-го Чесько-Словацького
стрілецького полку
1917 р.**

¹Наказ № 158
по Чесько-Словацькій
стрілецькій бригаді
від 21 липня 1917 р.

Доповідна записка
голови Чесько-Словацької
народної ради Т. Масаріка
про умови формування
Чесько-Словацького корпусу
12 вересня 1917 р.
РДВІА

Знак спеціаліста інженерної роти

батальйонів полків 1-ї Чесько-Словацької стрілецької дивізії. Після завершення формування полки було перейменовано з піхотних на стрілецькі¹, а номери змінено наказом Верховного Головнокомандувача № 785 від 9 серпня 1917 р. на 5-й, 6-й, 7-й і 8-й Чесько-Словацькі стрілецькі полки. Штаб дивізії сформовано 21 вересня. Надалі структура обох дивізій будувалася згідно з правилами, що були прийняті в російській армії: кожна з дивізій складалася з двох бригад, останні, в свою чергу — з двох полків, у полках було по три батальйони.

У серпні головкомандувач арміями Південно-Західного фронту на підставі наказу № 570 Верховного Головнокомандувача наказав сформувати для другої дивізії 2-й Чесько-Словацький артилерійський дивізіон із семи батарей 11-ї, 21-ї і 101-ї артилерійських бригад, які негайно переводилися до Борисполя.

2-га Чесько-Словацька інженерна рота формувалася так само на основі Чесько-Словацької запасної напівроти, що згідно з наказом Верховного Головнокомандувача № 768 від 19 серпня увійшла до складу 2-ї дивізії. Наказом № 7 у вересні 1917 р. вводилися² позначки на погоні в три ряди: «спеціальний інженерний знак / П. Ч. С. / І. Р.».

10 серпня 1917 р. генерал-майор Червінка й Масарік від імені відділення Чесько-Словацької народної ради в Росії звернулися в листі (№ 3007) до Верховного Головнокомандувача, військового міністра, головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту, НГУГШ³, НКВО⁴

¹Слід звернути увагу, що назва «піхотні» подекуди зустрічається аж до листопада 1917 р.

²Відповідно до наказу військового міністра № 314 від 3 травня 1917 р.

³Начальника Головного управління Генерального Штабу.

⁴Начальника Київської військової округи.

з «Проектом формування „**Чесько-Словацького військового корпусу**“». В документі йшлося про те, що вже є 1-ша Чесько-Словацька стрілецька дивізія (колишня бригада) і формується 2-га дивізія. Їх можна об'єднати в Окремий Чесько-Словацький добровільний корпус. Для цього необхідно звести запасні частини обох дивізій в Чесько-Словацьку запасну бригаду й підпорядкувати її одному начальнику запасних частин й командуванню корпусу. Необхідно, щоб корпус забезпечували всім необхідним для ведення бойових дій. Чисельність залежатиме від кількості добровольців і від наказів Чесько-Словацької народної ради, яка зобов'язується придбати всю техніку чи у Росії, чи в інших державах. Рада подає свого кандидата на посаду командира корпусу. Останній має бути підпорядкований Верховному Головнокомандувачу. Крім цього, Рада встановлює представників:

- а) при Ставці Верховного Головнокомандувача;
- б) при штабі головнокомандувача Південно-Західним фронтом;
- в) при командирі Чесько-Словацького корпусу.

«Вважаємо, що не маємо права втручатися у військові справи, але, усвідомлюючи, що відповідальність за жертви впаде на Раду, в питаннях політично-національного характеру Рада вважає за потрібне брати вирішальну участь».

Рада закликала до створення, за зразком революційної російської армії, військових комітетів. Вона залишала за собою право висловлювати свою думку з приводу кандидатур на посади в Чесько-Словацькому корпусі, й у разі відхилення нею кандидатури призначення особи ставало б неможливим. Корпус можна буде використовувати лише проти зовнішніх ворогів Росії, але аж ніяк не проти внутрішніх.

«Просимо:

— Нині ж призначити командира корпусу, начальника чесько-словацьких запасних частин і затвердити штат запасних частин;

— скасувати комісію¹ й передати відповідні функції начальнику запасних частин;

— дозволити введення дисциплінарного уставу французької армії;

— надати корпусу більшої самостійності.

Масарік, Червінка».

**«Вольноопределяющийся»
1-го Чесько-Словацького
стрілецького полку
1917 р.**

¹Комісія з формування чесько-словацьких частин.

План

Склад капітан Петроградського полку Я. Я. Червінка

1. I Чесько-Словацька дивізія (бригада, розгорнута до дивізії);
I Чесько-Словацька стрілецька артилерійська бригада (6 батареї по 6 гармат зразка 1902 р. і 72 зарядні ящики);
I Чесько-Словацька стрілецька паркова бригада (107 зарядних ящиків);
I Чесько-Словацька штурмова батарея (8 гармат зразка 1909 р.);
I Чесько-Словацька окрема інженерна рота (з кабельним відділом і прикомандированим взводом).
2. II Чесько-Словацька піхотна дивізія (біля Києва);
II Чесько-Словацька артилерійська бригада (6 батареї по 6 гармат зразка 1902 р. і 72 зарядні ящики);
II Чесько-Словацька паркова бригада (107 зарядних ящиків);
II Чесько-Словацька штурмова батарея (8 гармат зразка 1909 р.);
II Чесько-Словацька інженерна рота (з кабельним відділом і прикомандированим взводом).
3. Чесько-Словацький дивізіон важкої артилерії (3 батареї з 4-х гармат, гаубиці Обухівського заводу зразка 1912 р.) з парком (4 батареї), автомобільним відділом і 6-ма вантажівками.
4. Чесько-Словацький мортирний артилерійський дивізіон (3 батареї з 4-ма 48-лінійними гаубицями зразка 1910 р.).
5. Чесько-Словацька зенітна батарея (4 гармати зразка 1916 р.).
6. Чесько-Словацький козачий дивізіон — 3 сотні.
7. Чесько-Словацьке броньове відділення (4 бронемашини, 3 — з кулеметами («Аустін» чи «Фіат») і одна машина системи Гарфорта з 3-дюймовою гарматою і трьома кулеметами (швидкість — 25 км на годину); 4 автомобілі, 4 вантажівки, 4 мотоцикли (один — з коляскою) і 2 велосипеди).
8. Чесько-Словацький авіаційний загін (6–8 апаратів, 2 легкові автомобілі: 4–5 звичайних розвідницьких апаратів (двомісних) і 2–3 винищувачі. Розвідницькі: «Сопад», «Бреге», «Кондор». Винищувачі: одномісний «Сопад», «Бреге» (усі французькі), «Сопфіч» (англійський)).
9. Чесько-Словацька телеграфна рота.
10. Чесько-Словацька санітарна авторота — 10 машин.

Склад корпусу:

- багнетів — 27000;
- списів — 380;
- кулеметів — 210;
- легких гармат — 99;
- важких гармат — 24;
- зенітних — 4/2;

Ліворуч: генерал-майор Я. Червінка
 Праворуч: командир
 Чесько-Словацького корпусу
 генерал В. Шокоров

- зарядних ящиків — 528;
- телефонного кабелю — 370 в[ерст].
- телеграф — 50 шт.

Корпус можна зменшити у разі відсутності добровольців.

До виступу прошу сформувані всі запасні частини.

Прощу дозволу на формування усіх частин разом, щоб не затримувати від-
 правлення корпусу на фронт.

Рада може придбати майно в Англії чи Франції.

Генерал-майор Червінка

В умовах розпаду армії й держави формування кор-
 пусу відбувалося досить мляво. Центром формування
 корпусу обрали Київ, а запасної бригади — Житомир.

8 вересня генерал В. Шокоров був призначений
 командиром Особливого Чесько-Словацького корпусу,
 Прокопій Іванович Макса — уповноваженим при коман-
 дирі корпусу, а Юрій Іванович Клецанда — при Ставці
 Верховного Головнокомандувача (з правом одягання
 однострою військового покрою без погонів). Команди-
 ром запасних частин став генерал Я. Червінка.

15 жовтня 1917 р. чесько-словацьким полкам нака-
 зом № 25 чергового генерала при Верховному Головно-
 командувачі були дані назви:

**І Чесько-Словацька Гуситська стрілецька диві-
 зія** (розквартирована поблизу Житомира):

1-й Чесько-Словацький стрілецький

Яна Гуса полк;

Прокопій Макса
 Уповноважений при командирі
 Чесько-Словацького корпусу,
 згодом — комісар корпусу.

**Ліворуч: Ян Гус
(1369 — 6.VI.1415)**

Чеський релігійний діяч, філософ, реформатор, перекладач Біблії чеською мовою. Виступав проти вищого духовенства, яке наживалося за рахунок спекуляцій, продажу індульгенцій і церковних посад. Після відмови зректиса своїх поглядів був відданий під суд і засуджений до смерті через спалення на вогнищі. Його послідовники називалися «Гуситами».

**Праворуч: Іржі з Подебрад
(23.IV.1420 — 22.III.1471)**

Тричі регент Богемії, король; перший правитель великої держави Західної Європи, що не сповідувала католицизм як державну релігію.

Іржі з Подебрад належав до «чашників» — помірного крила гуситів. Походив зі знатної і впливової чеської сім'ї, що прилучилася до гуситського табору. Уміло користуючись розбіжностями усередині Чехії і бажанням сусідів утихомирити її, Іржі з Подебрад зміг добитися спочатку свого призначення намісником Богемії, потім — правителем (регентом) і врешті-решт обрання представниками аристократії новим королем. Проте він не зміг заснувати нову династію. Іржі з Подебрад належала ідея всеєвропейського християнського союзу, названого «Християнською лігою».

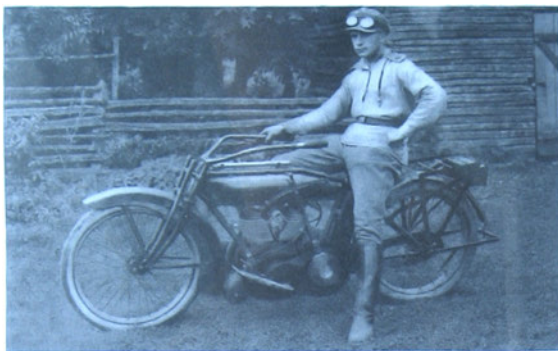
- 2-й Чесько-Словацький стрілецький Юрія з Подебрад полк;
- 3-й Чесько-Словацький стрілецький Яна Жижки полк;
- 4-й Чесько-Словацький стрілецький Прокопа Великого¹ полк.

II Чесько-Словацька стрілецька дивізія (розташована в районі Борисполя):

- 5-й Чесько-Словацький стрілецький Празький Фоми Масаріка² полк;
- 6-й Чесько-Словацький стрілецький Ганацький полк;
- 7-й Чесько-Словацький стрілецький Татранський полк;
- 8-й Чесько-Словацький стрілецький Сілезький полк.

¹Прокіп Великий (близько 1380 — 30.V.1434) — діяч гуситського революційного руху. До 1425 р. — таборитський проповідник, від 1426 р. — головний політичний і військовий керівник таборитів. Очолював гуситське військо під час зв'язаних битв з імперським військом при Усті-над-Лабою (1426), хрестоносцями в Тахові (1427) і Домажліце (1431). Організатор і натхненник походів гуситів за межі Чехії (1427–1433 рр.). Добивався усунення розбіжностей у урядах гуситів. Загинув у битві під Ліпанами.

²Тобто Томаша Масаріка.

Кур'єр штабу
Чесько-Словацької бригади
Полонне, Волинь, 1917 р.

стрілецький запасний полк отримали почесну назву «Гуситські»¹.

23 жовтня наказом № 789 1-й Чесько-Словацький артилерійський дивізіон перейменовувався на **1-шу Чесько-Словацьку артилерійську бригаду**. У тому ж наказі йшлося про формування додаткових частин і доукомплектацію 2-ї Чесько-Словацької артилерійської бригади.

У жовтні–листопаді, відповідно до наказів № 3332 і № 3333 від 30 червня 1917 р., відбувалося формування **Чесько-Словацької запасної бригади**, що складалася з **1-го Чесько-Словацького запасного Гуситського полку**, створеного 16 жовтня, і **2-го Чесько-Словацького стрілецького запасного полку**, створеного 16 листопада.

Загальна чисельність корпусу, відповідно до повідомлення черговому генералу при Верховному Головнокомандувачеві, становила «...на 23 серпня в I дивізії: у трьох полках — 7 800, в 4-му (який формується) — 750; у запасному батальйоні, Житомир — 4 300. Загалом 12 850. У II дивізії: 5-й полк — 2 900, 6-й — 2 800, 7-й — 2 400, 8-й — 2 600; Дарниця — 90, збірний пункт — 310. Загалом 11 100 (артилерія не увійшла)». У листі № 3138 від 5 вересня генерал-майор Червінка писав начальникові штабу КВО, що корпус формується з великими труднощами. Незважаючи на значну кількість добровольців, їхнє прибуття ускладнене, адже існували суттєві проблеми з приміщеннями і матеріальною

«Вольноопределяющийся»
3-го Чесько-Словацького
стрілецького полку Веселі
з братом
Київ, кінець 1917 р.

¹Наказ № 5
по Чесько-Словацькому корпусу,
виданий 5 грудня 1917 р.

**Різдявна фотографія
військовослужбовців
5-го Чесько-Словацького полку**
У першому ряду два солдати
з трикутними нарукавними
нашивками ударної роти.
Пирятин, 1917 р.

базою. Стосовно формування II дивізії Червінка писав: *«...стан наразі: у 4-х полків, кожен з яких складається з трьох батальйонів по 2 400–2 900 осіб, є повний склад офіцерів. В інженерній роті — 400 осіб, офіцери всі. Крім того, при кожному з полків є ударна рота, під керівництвом інструкторів... Не вистачає ще 6 000, саперних команд, кулеметних і патронних двоколок, 700 обозних коней. Вишкіл проходить успішно».*

Згадані ударні роти в полках II дивізії використовували таку позначку: трикутник (довжина сторони — приблизно 8 см) із червоного сукна з накладним черепом із кістками з білого металу. Трикутник нашивався на лівому рукаві вище від ліктя. На жаль, наказу про введення цієї позначки не знайдено.

Частини II дивізії, на відміну від I дивізії, тривалий час взагалі не мали відзнак. Ніяких наказів стосовно одностроїв знайдено не було. Але, дивлячись на старі світлини й збережені оригінальні погони, можна зробити висновок, що в II дивізії найчастіше використовували накладні номери полку (й офіцери, й стрільці) на погонах захисного кольору, іноді з літерами «Ч» і «С». Артилеристи 2-го Чесько-Словацького артилерійського дивізіону (згодом — бригади) носили спеціальний знак — перехреснені гармати, з номером і, можливо, літерами «Ч» і «С». Дуже добре окреслює ситуацію наказ № 1 від 21 серпня 1917 р. командира роти 6-го полку: *«...наказую, щоби всі браття, вирушаючи в місто, були належно одягнуті. Ніхто не сміє ходити*

з розстебнутою гімнастеркою, з ременем на плечі, без погонів, носити непризначену для нього обшивку „вольноопределяющегося“, яка, згідно з рішенням Народної ради, передбачається тільки для тих бійців, які закінчили середню школу. Відповідно до цього рішення, добровольці мали носити обшивку біло-червону. Російська обшивка — біло-чорна!». Зазначимо, що на світлинах доволі часто зустрічаються погони, обшиті шнурками. Втім, ідеться про чорно-білі фотокартки, тож визначити кольори неможливо...

Набагато краще ситуація склалася щодо 2-ї Чесько-Словацької інженерної роти. У наказі № 7 від 19 вересня 1917 р. зазначено, що, відповідно до наказу Військового міністерства № 314 від 22 травня 1917 р., «...слід установити для інженерних полків і інженерних рот піхотних дивізій шифровку, що додається... Інженерним ротам піших (стрілецьких чи кавалерійських дивізій) — номер дивізії (чи номер з початковими літерами назви, місцевої чи особливої), над номером — спеціальний знак (перехрещені кирка і лопата), під номером — літери I.P. Ця інженерна рота повинна мати шифровку в три ряди — спеціальний знак / П. Ч. С. / I. P.».

Начальник II Чесько-Словацької дивізії у вересні 1917 р. подав рапорт № 121 голові «Комісії з формування чесько-словацьких частин», у якому зазначав: «Через те, що на вулицях часто зустрічаються стрільці, які недбало салютують, їздять на дугах трамваїв, неохайно одягнуті, а частину, до якої вони належать, установити неможливо, прошу Вас віддати наказ про те, щоб у них була встановлена належна шифровка на погонах». Тому наказом № 21, § 3 по 2-й дивізії усім полкам пропонували розробити свої варіації уніформи й розпізнавальних знаків для частин. Добровольці жваво відгукнулися на цей наказ — уже 11 вересня командир 5-го Чесько-Словацького стрілецького Празького полку, що був розташований у Борисполі, запропонував начальнику штабу дивізії такий варіант (наказ № 2324) форми: «...введення форми вкрай необхідне. Бажано встановити петлиці захисного чи чорного кольору з малиновим кантом. „5 Ч. С.“ одним рядком нанести на погони за допомогою трафарету. Встановлення однакового для всіх вигляду і розташування стрічки чи пофарбованої кокарди».

**«Вольноопределяющийся»
3-го Чесько-Словацького
стрілецького полку
Кінець 1917 р.**

'Очевидно, це помилка і йдеться про біло-чорно-помаранчевий шнур.

**«Вольноопределяющийся»
сфрейтор 8-го Чесько-Словацького
стрілецького полку
Кінець 1917 р.**

У штабі дивізії, мабуть після ознайомлення з проектом 5-го полку, запропонували свій варіант форми і рангових знаків — 7 жовтня начальник штабу надіслав проект однострою (№ 267) командирю 8-го Чесько-Словацького піхотного¹ Сілезького полку: *«Ваша думка. Форма армійських стрільців, погони для стрільців малинові, у офіцерів — золоті; шифровка — V, VI, VII і VIII. Петлиці на шинель темно-зелені з малиновим кантом»*. У 8-му полку уніформу обговорювали навіть у ротах! Наприклад, зберігся проект, що розробила й надала до штабу полку 7-ма рота: *«Полковому ад'ютанту. Подаємо різновиди малюнків погонів із трафаретами 8 Ч-С. Як на мене, бажано й зручно було б виготовити трафарет із жерсті або на червоному чи захисного кольору тлі вишити срібною ниткою»*.

У 6-му Чесько-Словацькому Ганатському полку, що був розташований у Пирятині, обговоренням однострою й розпізнавальних знаків займався полковий комітет, який 17 жовтня 1917 р. звернувся до командира полку: *«Повідомляю, що полковий комітет згідний з проектом форми, тільки замість римських цифр вважаємо за потрібне використовувати арабські»*.

20 жовтня загальні збори офіцерів 8-го полку повідомляли у листі № 221 полковому ад'ютанту: *«Планове офіцери вважають більш вдалою накладну шифровку з алюмінію, у офіцерів усередині на малиновому тлі, накладні, для більшої ясності. Літери французькі»²*.

21 жовтня командир 5-го полку повідомляв у листі № 2676: *«Вдруге. Бажано встановити петлиці чорні, малинові чи захисні з малиновим кантом. Шифровка „5 Ч. С.“ в один рядок»*.

Командир 7-го Чесько-Словацького піхотного Татранського полку, що був розташований у Березані, в листі до начальника штабу 27 жовтня висловлював свою думку стосовно однострою: *«Повідомляю, що через те, що наші частини мають бойове призначення, кольорові погони не бажані. А шифровки — необхідні. Для зовнішнього розпізнання цілком достатньо національної стрічки»*.

Через деякий час, 25 жовтня 1917 р., у рапорті № 4827а серйозно розроблену концепцію надав командир 6-го полку полковник Червінка³:

¹Незважаючи на перейменування II дивізії у «стрілецьку», назва «піхотна» і щодо самої дивізії, і щодо її полків зустрічається це доволі часто.

²Тобто «арабські» на відміну від «римських».

³Син генерала Червінка.

Штаб I Чесько-Словацької стрілецької дивізії
Зліва направо: Макса, Шокоров, Леонтьєв, Мамонтов (стоять), Войцеховський, Ільїн (сидять). Аксельбанти за закінчення Академії Генерального Штабу, що готувала штабних фахівців. 1917 р.

Начальнику II Чесько-Словацької стрілецької дивізії...

Додаю до цього переписаний проект форми, повідомляю свою думку й полкового комітету довіреного мені полку з такого питання:

Вирішити питання однострою можна подвійно:

- комбінуючи національні кольори зі стрілецькими кольорами;*
- ретельно дотримуючись стрілецької форми (або гвардійської, або армійської).*

Зі свого боку пропонував би прийняти перший пункт, комбінуючи національні кольори з малиновим, й, таким чином, форма усіх полків являла б собою:

Погон малинового кольору, в офіцерів золотий із малиновим просвітом; і в офіцерів, і у стрільців по краях погонів добровольча біло-червона опушка, шифровка арабська.

Петлиці й околиці кашкета малинові, тулія темно-зелена.

Китель і сорочка без опушок.

На шароварах опушка малинового кольору.

На окіл кашкета спереду під кокардою — біло-червона стрічка завширшки 2 сантиметри, яка нашивалася навкоси по праву сторону вгору (якщо дивитися спереду — вниз ліворуч).

Доповідаю, що, на думку мою й полкового комітету довіреного мені полку, випуски на погонах в офіцерів і в солдатів обов'язково мають бути однакові, оскільки й ті, й другі — добровольці.

До кінця листопада штаб дивізії отримав проекти, розроблені в усіх частинах дивізії. Для кінцевого обговорення й ухвалення однострою та рангових знаків було створено комісію, результатом роботи якої став такий висновок:

ПРОТОКОЛ

1917 р. листопада 10 дня склали цей протокол внаслідок наказу начальника II Чесько-Словацької стрілецької дивізії за № 21 (§ 3) про розробку форми одягу частин дивізії, комісією під очільництвом командира 8-го Чесько-Словацького Сілезького полку у складі двох членів від кожного полку, інженерної роти й артилерійського дивізіону, до того ж виробили такий проект уніформи:

Кокарда (встановленого зразка): замість чорного кольору — білий, замість жовтого — червоний.

Петлиці — захисного кольору в піхоті, а в інших родах військ — лишаються старі.

Погони: ухвалити малюнок № 3 з французькими літерами. Погони захисного кольору. *Трафарет* білий, штамп фарбою з позначенням цифри полку. На офіцерському золотому погоні — срібляста емблема, а на срібному — золота. *Трафарет* — накладний. Для штабу дивізії — римська цифра «II». Для дивізійного обозу — літера «O» на місці номера полку. *Трафарет* має бути прикріплений у трьох місцях біля літер. Зірочки на погонах — вишиті. В офіцерів на погонах опушка малинового кольору. У стрільців ані канта, ані опушки не повинно бути. У «вольноопределяючихся» узаконений шнур. Унтер-офіцери і фельдфебелі мають носити лички кольором темнішим за той, що на погонах.

Шинелі: якщо можливий випуск гудзиків від Інтендантства, то шинелі бажано мати з двома рядами гудзиків, якщо ж це неможливо, то зовсім без фурнітури. Шинелі позаду мають бути не зшиті¹. Гудзики фарбувати в захисний колір.

На шароварах у солдатів опушки не передбачається, у офіцерів же вона буде відповідною до форми.

Все це засвідчують нижче підписи всіх членів комісії:

Голова комісії підполковник Писаренко.

Члени комісії: прапорщик Гашек; поручик Мірофанов; поручик Градечний Мілош; поручик Сировий Франц; молодший унтер-офіцер Вондроушек Фр.; підпоручик Рудольф Яч (?); старший унтер-офіцер Міхал Едуард; старший унтер-офіцер ... [нерозбірливо]; фельдфебель лікар Віктор Свобода.

Того ж дня голова комісії переслав схвалений варіант форми й рангових знаків як додаток до листа № 3769 начальнику штабу 2-ї дивізії. У свою чергу, штаб дивізії віддав цей проект до штабу корпусу. Командир корпусу генерал-майор Шокоров 24 листопада 1917 р. надіслав

¹Тобто з високим розрізом, як у кавалерії та артилерії.

Учасники Чесько-Словацького з'їзду

Фото зроблене на подвір'ї
Університету Св. Володимира,
в якому під час війни
розташовувалася запасна сотня.
Київ, весна 1917 р.

Команда «бомбометів»

7-го Чесько-Словацького полку

Окопна війна дала поштовх до
створення особливої зброї —
мінометів, що були призначені для
ведення навісного гарматного вогню
на близькій відстані. Міномети
великого калібру в російському
війську отримали назву «бомбомети».
Березань, осінь 1917 р.

«Протокол комісії II Чесько-Словацької дивізії з питань форми одягу» представнику військового відділу Чесько-Словацької народної ради. Втім, з огляду на документи, які ще досі залишилися, важко сказати, чи були запроваджені ОЧСНР¹ розроблені однострій і розпізнавальні знаки для частин II дивізії. Імовірно, що Жовтневий переворот і слабка матеріальна база не дали змоги повністю виконати цей наказ. Цікаво зазначити, що ще до офіційного введення нової форми в деяких полках вже використовували певні елементи, які були розроблені полковими комісіями значно пізніше.

¹*Отделение Чешско-Словацкой народной рады в России (рос.).*

ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКІ ЧАСТИНИ ПІСЛЯ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ПЕРЕВОРОТУ

Увечері 10 листопада (28 жовтня) на вулицях Києва спалахнула збройна боротьба між прихильниками більшовиків і поваленого Тимчасового уряду. До оборони Центральної Ради долучилися українські частини київської залоги та делегати III Всеукраїнського військового з'їзду, а з фронту негайно вирушили інші українські підрозділи. Збройна боротьба на вулицях Києва точилася аж до 13 листопада (31 жовтня), але переможницею з неї вийшла Центральна Рада — користуючись тим, що до Києва прибули значні українські війська, вона проголосила, що бере всю повноту влади в Україні до своїх рук. Щоб закріпити це рішення, 20 (7) листопада Центральна Рада видала III Універсал, яким проголошувала створення Української Народної Республіки, що на федеративних засадах входить до складу Росії.

У жовтні 1917 р. у Петрограді відбувся державний переворот, у результаті якого було скинуто Тимчасовий уряд і владу захопила РСДРП (більшовиків), проголосивши Республіку Рад. Втім, захоплення Петрограда ще не давало більшовикам повної влади на всій території колишньої Російської держави. Усвідомлюючи це, вони вельми активно готувалися все ж таки взяти під свій контроль усі губернії і, в першу чергу, найбільші міста й промислові центри. Звісно, їхні наміри стосувалися й Києва. Для подолання загрози більшовицького перевороту в Києві, який вже готувався, до міста було відправлено два полки зі складу I Чесько-Словацької дивізії — 2-й стрілецький Іржі з Подебрад та 1-й Слов'янський (Корніловський) ударний полк, а також 1-шу батарею 1-го Чесько-Словацького Гуситського Яна Жижки артилерійського загону. Після боїв, що тривали 3 дні, чехи зі словами втратили вбитими й пораненими близько 10 осіб. Коли ж владу у Києві захопила Українська Центральна Рада, то за домовленістю з нею чесько-словацькі частини повернулися до місць дислокації.

Після Жовтневого перевороту та створення Української Республіки¹ навколо Чесько-Словацького корпусу, що формувався, склалася хитка і вкрай складна ситуація. Полки другої й частково першої дивізії не мали штатної кількості особового складу. У частин, що формувалися,

Кашкет чесько-словацького добровольця

Під центральну накладну частину підкладено біло-червону стрічку з метою кращої ідентифікації належності до чесько-словацьких частин.

1918 р.

Чесько-словацька кокарда

Кокарда виготовлена на основі офіцерської колишньої Російської імператорської армії, але накладна центральна частина «романівських кольорів» (тобто чорного та помаранчевого) замінена зображенням лева на червоному тлі.

1918 р.

були великі проблеми зі спорядженням, озброєнням і харчами. Багато чесько-словацьких підрозділів існували тільки на папері. Брак озброєння, особливо кулеметів і важких гармат, призводив до того, що вже сформовані кулеметні, мортирні й інші спеціалізовані команди (інженерні, авіаційні, автомобільні й т. д.) могли використовуватися лише як піхота.

Вкрай важка ситуація склалася й з уніформою: *«Екіпірування було дуже поганим, багато наших частин не мали одностроїв і взуття (в першу чергу, 7 і 8 полки). Дивне враження лишалось після погляду на цю строкату суміш форм у наших частинах, коли в щільних лавах можна було побачити російську і австрійську форми, навіть цивільний одяг, у багатьох — непридатне взуття...».*

Під кінець року були нарешті виготовлені й передані до частин корпусу чесько-словацькі кокарди. За формою вони нагадували офіцерську кокарду російської армії, в центрі якої було розташоване зображення чеського білого лева на червоному тлі. На жаль, поки що не знайдено ані наказу про її виготовлення, ані проекту, ані відомостей про загальну кількість виготовлених кокард: *«ОЧСНР вирішило виготовити для нашої армії нові кокарди. Форма їх була однаковою для всіх, тобто було усунуто відмінності між кокардами солдат і офіцерів, як було раніше. Нова кокарда за розміром була такою ж, як офіцерська, і мала в центрі білого лева на червоному полі. Краї її мали заглиблення.»*

Російська офіцерська кокарда

Чесько-словацька кокарда

Кокарда виготовлена на основі солдатської колишньої Російської імператорської армії, але накладна центральна частина «романівських кольорів» (тобто чорного та помаранчевого) замінена зображенням лева на червоній сукняній підкладці.
1918 р.

Щоб кокарда була більш помітною, під неї підкладалася біло-червона стрічка. 6 (19) грудня наші артилеристи отримали 500 таких кокард».

Незважаючи на складну ситуацію з постачанням, командування Чесько-Словацького корпусу і військова комісія ОЧНР були змушені розпочати розробку нового однострою й розпізнавальних знаків. Використання старої, хай навіть і «своєї» уніформи на основі старої російської символіки, ставало майже неможливим. Чесько-словацькі частини, особливо I дивізія, опинилися в дуже складному становищі, оскільки тисячі дезертирів, які втікали з фронту, проходили місцями дислокації чесько-словацьких частин. Десятки революціонерів різних мастей наполегливо проводили агітацію. Наприклад, у 1-й Чесько-Словацькій інженерній роті при 1-й дивізії в наказі № 15 від 9 грудня командир закликав солдатів не піддаватися агітації більшовиків. Як з'ясувалося, два солдати інженерної роти зняли погони, але пізніше їм стало соромно за цей вчинок і вони знову їх одягли.

30 грудня 1917 р. штаб Чесько-Словацького корпусу, що розташовувався в Києві, видав наказ № 15, в якому всім частинам наказував зняти погони — і офіцерам, і добровольцям. Натомість війська переходили на «відзнаки на лівому рукаві», розроблені військовою комісією й затверджені Народною радою. Наказ підписали командуючий корпусом генерал-майор Шокоров і заступник штабу капітан Данишев. До наказу було додано ретельний опис нового однострою і його креслення:

ОПИС

відзнак офіцерських і класних чинів і звань добровольців Чесько-Словацького корпусу

1. Чини й звання відрізняються числом нашивок й кольором тасьми, яка нашивалася на щиток за формою зразків, що надаються.
2. Для всіх чинів і звань виготовляється щиток із сукна захисного кольору, на шинель — із шинельного сукна, а для походного однострою чи сорочки — з того матеріалу, з якого зшиті ці речі. Для виготовлення щитків можуть бути використані старі погони захисного кольору...
3. Для добровольців — щиток без кантів, для «вольноопределяючихся» — щиток обшивають навколо триколовим шнуром, для офіцерських чинів всіх родів військ і для уповноважених при штабі корпусу й ставки — щиток обшивається кантом малинового кольору, для лікарів — кант навколо щитка чорний суконний чи бархатний, для чиновників — червоний.

4. Номер частини (полку, артил. бригади, інженерної роти) арабськими цифрами слід розташовувати в гострому куті щитка, як зазначено на зразку, до того ж у частинах і командах спеціального призначення під номером слід ставити особливі позначки: для артилерійських частин — гармати, для інженерних рот — відповідний знак, для кулеметних команд — кулемети тощо.

Для чинів зі штабу дивізії слід вказувати тільки номер дивізії римськими цифрами, для чинів штабу корпусу — тільки літери «Ч. С.», для управління інспектора запасних військ — угорі — літера «І» і під нею — «Ч. С.», для запасних полків — угорі арабська цифра, номер полку й внизу — літери «З. П.» (запасний полк), для мортирних дивізіонів — арабська цифра вгорі, номер дивізіону і літера «М», а внизу артилерійський знак.

5. Тасьма:

а) для відзнаки звань добровольців — вузька жовта тасьма...; для фельдфебеля — жовта широка, для підпрапорицька — широка жовта з галунною срібною під нею;

б) для офіцерів — тасьма вузька галунна: до чину штабс-капітана — срібна, далі — золота. Для відмінності генеральських чинів, окрім золотої широкої тасьми, використовувати ще й зірочки однакового кольору з тасьмою...

6. Відмінності у посадах для лікарів: молодший, старший, дивізійний й корпусний, крім того зверху нашивки — лікарський знак...

7. Для уповноважених при штабах — нашивка: одна срібна, друга — червона...

8. Номери (цифри) полків:

а) для добровольців — жовті (трафарет);

б) для офіцерів, медиків і чиновників — металеві накладні жовтого кольору.

9. Літери й знаки для спеціальних родів військ і команд:

а) для добровольців — жовті (трафарет);

б) для офіцерів — металеві накладні жовтого кольору.

10. Щиток із відзнакою має носитися на лівому рукаві (зовнішня сторона) посередині між ліктем й плечем.

11. Кокарда на кашкеті й папасі (до виготовлення особливих, замовлених) лишається попередня з вузькою через кокарду навскіс смужкою білого й червоного кольорів.

Заступник начальника штабу капітан Данишев

Насправді добровольці чесько-словацьких частин майже не використовували трафаретних позначок, надаючи перевагу накладним металевим цифрам, літерам і знакам. Широкого вжитку набули офіцерські (російської армії) відзнаки, але часто їх виготовляли також в індивідуальному порядку. Ситуація розвалу держави,

Навчальна команда
5-го Чесько-Словацького полку
1917 р.

розкиданість чесько-словацьких частин, обмеженість матеріальної бази — все це сприяло виникненню великої кількості різних неуставних варіантів відзнак і однострою.

Ударний батальйон II Чесько-Словацької стрілецької дивізії зберіг згадувану вище емблему ударників — череп із кістками з білого металу на трикутнику з червоної тканини. Враховуючи наказ, ударники просто нашили щитки під трикутник впритул.

Цікаво, що плутанину в накази часто вносило командування дивізій і окремих полків. Наприклад, командування II дивізії 29 грудня 1917 р. видало наказ № 51, в § 3 якого йшлося про те, що всі мусять зняти погони й нашити щитки і що найближчим часом буде віддано наказ із ретельними поясненнями, визначеними розмірами і т. д. Проте командир 5-го Чесько-Словацького Празького стрілецького полку наказом № 9 від 9 січня 1918 р. увів щитки, розмір яких відрізнявся від офіційно встановленого. 15 січня, отямившись, він у своєму наказі № 15 по полку повідомив про офіційний наказ № 15 по корпусу з додатками, втім, помилково посилаючись при цьому на наказ № 51 по II Чесько-Словацькій стрілецькій дивізії, де не було ніяких ретельних описів того, який вигляд повинні мати рангові знаки.

Дозволяли собі вільне трактування наказів і командири інших полків. Командир 6-го полку полковник Червінка видав наказ № 15 від 13 січня й доповнив його на свій розсуд:

...щоб все було виконано, з усвідомленням того, що отримання необхідного матеріалу БУДЕ НЕСКОРО, наказую:

1. Всім добровольцям сьогодні зняти погони;
2. Браттям-офіцерам для виготовлення нарукавних позначок використовувати старі погони (підкладку й номери);
3. Браттям-стрільцям використовувати для цієї мети погони й нашивки, виходячи з чину, а номер полку в нижньому куті щитка намалювати масляною фарбою;
4. На кокарді мати стрічку (1 см завширшки), яку наказую носити навскіс з правого боку вгору до лівого, при погляді на кокарду;
5. «Вольноопределяющимся» 1-го розряду слід обшити щиток чорно-жовтобілим шнуром;
6. Нашивки всередині щитка, які визначають чин, мають бути 1 см завширшки;
7. Номери мати: браттям-офіцерам — жовті, металеві, браттям-стрільцям — жовті, намальовані за допомогою трафарету масляною фарбою.

Цікаво, що в наказі полковника Червінки згадується уставна ширина личок, які визначають чин, чого немає в наказі № 15 по корпусу.

І Чесько-Словацька Гуситська стрілецька дивізія виявилася більш терплячою щодо цього. Наказ № 15 був перевиданий 4 січня 1918 р. наказом по дивізії № 2. Втім, і тут не обійшлося без певних проблем. У наказі № 15 чомусь не згадали відзнаки частин I Чесько-Словацької Гуситської стрілецької дивізії, отримані за хоробрість у боях влітку 1917 р. — зображення гуситських чаш на погонах. Зрозуміле прагнення деяких солдатів і офіцерів зберегти цю відзнаку. Відповідно до рекомендацій у наказі («для виготовлення щитків можуть бути використані старі погони захисного кольору»), вони виготовили щитки зі своїх погонів, що призвело до появи щитків з гуситською чашею. Оскільки багато стрільців мали неуставні чорні погони з металевою чашею чи намальованою червоною фарбою (зустрічаються також аплікації з червоного сукна), з'явилися ще й варіації щитків чорного кольору з гуситською чашею.

Незважаючи на те, що всі частини корпусу отримали наказ із правильними розмірами й описом щитків, їх виготовляли різних розмірів. Більше того, зустрічаються варіанти, які взагалі не мають нічого

Командир
6-го Чесько-Словацького полку
полковник Червінка
1917 р.

Нарукавний знак гренадера,
який закінчив спеціалізовані курси

спільного з наказом. Наприклад, траплялося, що лички й спеціальні знаки носили прямо на рукаві, без щитка і т. д. Командуванню корпусу так і не вдалося навести лад у розмірах щитків, тож неуставні варіанти зустрічаються протягом 1919–1920 років і навіть після повернення чесько-словацького війська на історичну батьківщину.

У наказі № 15 не йшлося й про використання таких відзнак: за поранення й отруєння газами, за закінчення гренадерських курсів тощо. На світлинах видно, що деякі чехи зі словаками продовжують носити і повністю відповідні російським наказам нашивки, і неуставні варіанти. Так само вчинили і з петлицями на шинелі, кокардами на кашкетах і папахах. Зустрічаються російські уставні, перероблені (частіше за все — перефарбовані) і виготовлені вже для Чесько-Словацького корпусу.

Втім, незважаючи на всі вжиті заходи і введення нових рангових знаків, конфлікти з дезертирами зруйнованої російської армії тривали. Командувач чесько-словацькими запасними частинами генерал-майор Червінка 8 січня 1918 р. повідомляв Чесько-Словацькій народній раді: *«Моя думка така, що введення щитків на зміну погонам й оздоблення російської кокарди нашою стрічкою, безперечно, не відповідає дійсності. Щиток — то є той самий погон, тільки пришитий на рукав. Наприклад, я чув, що такий погон нещодавно зірвали з рукава прапорищика Гоуски на вокзалі. Російський кашкет із закритою кокардою також не відповідає меті...»*.

З метою ліквідації відзнак колишньої російської армії, що залишилися, 16 квітня 1918 р. наказом № 47 у частинах корпусу скасували кокарди, натомість ввели «...стрічку чеських національних кольорів завширшки від 1 до 2 см. Довжина стрічки, залежно від висоти околу, мала бути пришита скісно, в 60 градусах з лівого верхнього кута до нижнього правого кута; довжина стрічки на зимових папахах — 4 см». Втім, як і у випадку зі щитками, більшість чехів виготовляли й нашивали стрічки відповідно до власних уявлень. Незважаючи на те, що в червні 1918 р. командування корпусу суворо вимагало виконання наказу, неуставні стрічки в різних варіантах зустрічаються протягом 1918–1920 років.

Безумовно, найкращим рішенням у ситуації, що склалося, могло б стати введення абсолютно нової чесько-словацької національної уніформи. Але в умовах розпаду і держави, і російської армії (зокрема й інтендантської служби) це було майже неможливо. Чесько-словацькі частини з великими труднощами забезпечували себе провіантом і одностроями. Скажімо, через нестачу кашкетів у 4-му полку його командир, поручик Чечек, запровадив пілотки. Чечек сам розробив ескіз, тому стрільці стали називати їх «чеченками».

Навесні 1918 р. Чесько-Словацький корпус опинився у край складній політичній ситуації. Війська Німеччини й Австро-Угорщини, керуючись домовленостями з Центральною Радою, розпочали окупацію Української Республіки. І Чесько-Словацька дивізія, що перебувала в районі Житомира, була змушена з боями відходити до Києва, де розташовувався штаб корпусу, а в районі міста Бориспіль була розквартирована II дивізія. Під час відступу ситуація з продовольством, спорядженням і озброєнням стала ще сутужнішою: «...усюди все дуже дорожчає, нестача хліба чим далі, тим суттєвіша». Спогади ветеранів і полкові історії свідчать про те, що, опинившись у Києві, бійці змогли поповнити спорядження й уніформу в розбитих військових складах: «Цілий день 1 березня більшовики здійснювали евакуацію військового матеріалу. Втім, це була не планомірна операція, а евакуація по-більшовицькому. Не маючи часу на вивезення величезної кількості матеріалу, який зберігався, головним чином, в „Арсеналі“, більшовики відчинили всі військові склади, і кожен міг

Поручик Станіслав Чечек
Командир 1-го батальйону
1-го Чесько-Словацького
стрілецького полку
під час битви під Зборовом.
Наприкінці 1917 року очолив 4-й полк.
1919 р.

**Чесько-словацькі бійці
в т.зв. «чеченках»**
1918 р.

**1-й Чесько-Словацький
запасний полк
на шляху до Києва
під час евакуації**

Під час відступу частин 1-ї стрілецької дивізії чехословаки були вимушені зробити з району Полонної до Бахмача майже 300-кілометровий піший марш.
Лютий 1918 р.

вільно брати все, що йому закортить узяти. Отже, декотрі роти полку отримали такий необхідний їм матеріал: сідла, зброю, плащ-намети, кулемети „Льюс“. Однак це була лише мала частина тих матеріалів, які були пізніше розтягнені обивателями чи потрапили в руки до німців»; «1 березня ми цілий день відпочивали. Із київського арсеналу вивозять зброю й інше військове майно». Незважаючи на те, що деякі частини зуміли таким чином поповнити спорядження й озброєння, в цілому корпус потерпав від нестачі усього необхідного.

Після цього корпус витиснули на територію, підвладну більшовикам. Під час переговорів представників ЧСНР і політичних представників корпусу Масарік досяг з більшовиками домовленості про вільний проїзд чесько-словацьких частин до Владивостока, звідки їх морським шляхом мали переправити до Франції. Втім, німецьке командування не бажало появи на західному фронті 40 000 чесько-словацьких військ і почало активно тиснути на більшовицький уряд. Останній не мав сил для знищення «реакційного» корпусу й обрав політику пасивного шкідництва.

Згідно з договором, чесько-словацькі частини склали всю важку й частково стрілецьку зброю, залишаючи по 200 гвинтівок й 1 кулемету на ешелон. Також із корпусу змушені були звільнитися більшість російських офіцерів і військових чиновників. Чесько-словацьких добровольців більше нічого не пов'язувало із Україною.

1917–1920 рр. ДОВГИЙ ШЛЯХ ДОДОМУ

Лютнева революція 1917 року та події, що слідували за нею, змішали всі плани й сподівання чеських легіонерів. Що мало стати результатом їхніх тривалих зусиль? Заради чого пройдено такий важкий організаційний і бойовий шлях? Адже стільки вже було здійснено: вони отримали згоду на формування національної добровольчої частини, потім завдяки своїй неабиякій військовій службі переконали російське командування змінити ставлення до себе з «пропагандистської акції» на цілковиту довіру як до гідних військових союзників, а згодом розвинули свою частину у потужне військове з'єднання... Що ж далі?

Після жовтневого більшовицького перевороту та виходу Росії з війни через укладання Брестського миру з Центральними державами справа «новітніх гуситів» видавалася фактично програною. Австро-Угорщина разом із Німеччиною позбулася Східного фронту, зосередивши майже всі військові зусилля на інших напрямках. Ставлення нової, «червоної» влади до чехословаків у кращому разі було стриманим: більшовикам хотілося, аби вони скоріше залишили російські терени. Заради цього навесні 1918 р. було досягнуто згоди, що легіонери рухатимуться Транссибірською магістраллю на Далекий Схід, звідки вже морським шляхом потраплять у Європу, на Західний фронт. «Навколосвітня подорож» чесько-словацьких корпусів виявилася ще більш драматичною, ніж очікувалося: опинившись у вирі російської громадянської війни, вони до початку 1920 р. тримали

«Вольноопределяющийся»
старший унтер-офіцер
10-го Чесько-Словацького полку
в т.зв. «чеченці»
Кінець 1918 р.

під контролем кілька тисяч кілометрів залізниці, відбиваючись і від «червоних», і від «білих». Врешті, у лютому 1920 р. цілком боєздатні чесько-словацькі частини залишили Росію і попливли до Європи. Що їх там очікувало? Чим завершилася боротьба за чесько-словацьку державність, поки наші герої були у далекому Сибіру?

Їхні сподівання не минули марно, і доля виявилася до них прихильною. Внаслідок поразки у війні і низки національно-визвольних революцій імперія Габсбургів упала, що зумовило утворення нових національних держав. Але післявоєнний світ будувався на зусиллях, які були здійснені під час війни. Ті народи й національно-визвольні рухи, які спромоглися утворити дієві збройні сили і змусити великі держави пам'ятати про свої вимоги та про свої бойові заслуги, і стали безпосередніми учасниками й суб'єктами розбудови Нової Європи. І тут далися взнаки безперестанні зусилля чехів і словаків на всіх фронтах — і військових, і дипломатичних. У передчутті закінчення війни 30 травня 1918 р. очільники політичної еміграції Томаш Масарік, Едуард Бенеш і Мілан Штефанік підписали у США Піттсбурзький договір про створення єдиної чехо-словацької держави. Це стало фактом визнання їхніх зусиль із боку Антанти. А 28 жовтня вже у Празі Чеська народна рада офіційно заявила про вихід Чехії зі складу Австрійської імперії та утворення незалежної чехо-словацької держави. Через два дні Народна рада Словаччини, у свою чергу, проголосила незалежність краю від Угорського королівства й об'єднання в єдину державу з чехами. Внаслідок визнання з боку переможців у війні нова Чехословаччина, на відміну від Австрії та Угорщини, не несла ніякої відповідальності за розв'язування світової війни, опинившись натомість у числі переможців. Звісно, у найближчі два роки новоутвореній державі довелося чимало поборотися за утвердження власних кордонів та місця на новій політичній мапі. Ці зусилля увінчалися успіхом. І усі були свідомі того, що якби не послідовні, уперті та героїчні дії організаторів і бійців чесько-словацького корпусу в Росії, то новітня Чехословаччина ніколи б не здобула ту свободу, про яку століттями мріяли покоління патріотів.

Ударник 1-го Корніловського ударного полку Збройних сил Півдня Росії

Добре видно зображення «мертвої голови», яке чесько-словацькі ударники почали використовувати ще в 1917 році.

1919 р.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА)

Ф. 1759 «Киевский военный округ»;

Ф. 2003 «Ставка Верховного Главнокомандующего»;

Ф. 2113 «Штаб 3-й армии»;

Ф. 2067 «Штаб Юго-Западного фронта»;

Ф. 2379 «49-я пехотная дивизия». — Оп. 2. — Д. 355: «Краткий хронологический перечень боев и походных действий 195-го пехотного полка»;

Ф. 2809. — Оп. 2. — Д. 2: «195-й пехотный Оровайский полк. Документы штаба полка»;

Ф. 16196 «Список потерь».

Центральний державний історичний архів України (ЦДАУ)

Ф. 274 «Канцелярия начальника жандармского управления».

Військово-історичний архів Чеської армії (ВНА)

Накази по 5-му Ч.-С. полку. — VNU. — VNA.

Накази по 6-му Ч.-С. полку. — VNU. — VNA.

Накази по Чесько-Словацькому корпусу. — VNU. — VNA.

Odbočka Československé Národní Rady v Rusku. Vojenský odbor. — Karton 36. — D. 21085.

Література

Австро-Венгрия // Военная энциклопедия. — М.: Изд-во Тов-ва И.Д.Сытина, 1914. — С. 55–78.

Айрапетян М. Э., Кабанов П. Ф. Первая мировая империалистическая война 1914–1918. — М.: Просвещение, 1964. — 60 с.

Байков А. М. Вооруженные силы иностранных держав. Сухопутные силы Австрии. — Вып. 3. — М.: «Печатная Яковлева», 1914. — 40 с.

- Базаревский.* Наступательная операция 9-й русской армии. Июнь 1916 года. — М.: Воениздат, 1937. — 158 с.
- Белой А.* Галицийская битва. — М.; Л.: Гос. изд-во, 1929. — 371 с.
- Брусилов А. А.* Мои воспоминания. — М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2004. — 445 с.
- Ваврик В. Р.* Карпатороссы в Добровольческой армии. — Львов, 1923.
- Великая война в 1914: Очерк главных операций. — Петроград, 1914. — 20 с.
- Великая война в образах и картинах. — Вып. 1–14. — М.: Изд-во Маковского, 1914.
- Ветошников Л. В.* Брусиловский прорыв. Оперативно-стратегический очерк. — М.: Воениздат, 1940. — 184 с.
- В защиту революции. — К.: Изд-во полит. литературы Украины, 1977. — 60 с.
- Витте Е.* Австро-Венгрия и ее славянские народы. — Шамордино: Типогр. Казанской Амвросиевской женской пустыни, 1912. — 86 с.
- Витте Е.* Действительность. Чехи и Вена (20 лет конституционной жизни. — 1860–1880 гг.). — Вып. 5. — Почаев: Типогр. Почаевской Успенской лавры, 1908. — 128 с.
- Вооруженные силы Австро-Венгрии. Организация, мобилизация и состав вооруженных сил (По данным к 1 января 1912 года). — СПб.: Изд-во Отд. Генерал-квартирмейстера, 1912. — 22 с.
- Вооруженные силы Австро-Венгрии (По данным к 1 ноября 1907 года). — СПб.: ГУГШ, 1907. — 21 с.
- Генералами рождаются. — М.: Русское слово, 2001. — 220 с.
- Генеральная карта средневропейского театра военных действий. — Пг., 1914.
- Головин Н. Н.* Военные усилия России в Мировой войне. — М.: Кучково поле, 2001. — 434 с.
- Голуб П.* Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за Власть Советов. — К., 1958. — 94 с.
- Горлицкая операция: Сборник документов. — М.: Воениздат, 1941. — 408 с.
- Грей М.* Мой отец генерал Деникин. — М.: Парад, 2003. — 310 с.
- Гуса В.* История Чехословакии. — Прага: Артия, 1963. — 372 с.
- Жилин А. П.* Последнее наступление (июнь 1917 г.). — М.: Наука, 1983. — 103 с.
- Зайончковский А.* Мировая война 1914–1918 гг. — Т. I–III. — М.: Воениздат, 1968.
- Затонский В. П.* Октябрь 1917 года в Киеве // В защиту революции. — К., 1977. — С. 19.
- Звегинцов В.* Русская армия (1881–1917 гг.). — Париж, 1970. — 900 с.
- Игнатъев П. А.* Моя миссия в Париже. — М.: Гея итэрум, 1999. — 250 с.
- Каржанский Н.* Чехо-словаки в России (По неизвестным официальным документам). — М.: Змий, 1918. — 95 с.
- Керсновский А. А.* История Русской армии. — Т. 1–4. — М.: Голос, 1994.
- Клеванский А. Х.* Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус (1914–1921 гг.). — М.: Наука, 1965. — 210 с.
- Корнаков П., Юшко В.* Второе рождение гренадер: Штурмовые команды российской армии. 1915–1917 // Цейхгауз. — 1995. — № 4.

- Корольков Г.* Несбывшиеся Канны (неудавшийся разгром русских летом 1915 г.). — М.: Воениздат, 1926. — 52 с.
- Критский.* Корниловский ударный полк. — Париж: Imprimerie «Val», 45. — ru Compans. — 60 с.
- Кручинин А. М.* 28-й Пражский полк на русском фронте: Чехи в войне 1914–18 гг. // Бородинский сборник. 1812–2002. — Екатеринбург, 2002. — 60 с.
- Кузнецов Ф. Е.* Брусиловский прорыв. — М.: Госполитиздат, 1944. — 40 с.
- Куропаткин А. Н.* Россия для русских. Задачи Русской армии. — СПб., 1910. — 24 с.
- Левитов М. Н.* Корниловский ударный полк. — Париж: Societe D'imprimerie Periodiques et D'edition, 1974. — 669 с.
- Лехович Д.* Деникин. — М.: Евразия+, 2004. — 855 с.
- Лозинский С. Г.* Царствование Франца-Иосифа. Политический очерк современной Австрии. — Петроград: Брокгауз-Ефрон, 1916. — 31 с.
- Маюцова В. И.* Чехия и чехи. — М.: Типогр. Тов-ва И. Н. Кушнерева и К., 1901. — 40 с.
- Мировая война в цифрах. — М.; Л.: Воениздат, 1934. — 127 с.
- Мысли о военном положении Австрии, в случае войны с Россией, австрийского офицера. — СПб., 1870. — 28 с.
- Наступление Юго-Западного фронта в мае–июне 1916 года. — М.: Воениздат, 1940. — 548 с.
- Ненашева З. С.* Идеино-политическая борьба в Чехии и Словакии в начале XX века. — М.: Наука, 1984. — 125 с.
- Приложение к военно-статистическому обозрению Галицийской области. — СПб.: Изд-во Военно-Ученого комитета, 1899. — 198 с.
- Раевский.* Брест-Галицийский театр военных действий (краткий военно-географический очерк). — М.: Изд-во штаба МВО; Типография МВА, 1913. — 176 с.
- Рождественский М.* Луцкий прорыв. — М.: Воениздат, 1938. — 42 с.
- Росс Н. Г.* Ударные части в русской армии (весна и лето 1917 г.). Документы // Новый часовой. — 1994. — № 2. — С. 130–140.
- Русской В. В.* Зборов–Тернополь. — № 102. — Белград, 1927.
- Сахаров.* Чешские легионы в Сибири. — Берлин, 1930.
- Сострадание женщин царской фамилии на войне // Родина. — 1993. — № 8–9. — 192 с.
- Теодорович И. М.* Захватническая политика Германии и Австро-Венгрии на востоке (1914–1918): Автореферат на соискание ученой степени канд. истор. наук. — К., 1971.
- Трушнович А.* Воспоминания корниловца 1914–1934. — М.; Франкфурт: Посев, 2004. — 336 с.
- Фирсанов В. П.* Чехословацкий вопрос в политике Великобритании в годы мировой империалистической войны 1914–1918 гг.: Автореферат на соискание степени канд. истор. наук. — Ужгород, 1986.
- Чапек К.* Беседы с Т. Г. Масариком // Вопросы истории. — 1998. — № 1. — С. 82–103.
- Черкасов П.* Штурм Перемышля 7 октября (24 сентября) 1914 года. — Л.: Воен. типогр. управл. дел НКВД и РВС СССР, 1927. — 42 с.

Шавельский Г. И. Воспоминания последнего протопресвитера Русской армии и флота. — Т. 2. — Нью-Йорк: Изд-во им. Чехова, 1954. — С. 105–106.

Шолохов Михаил. Тихий Дон. — Ч. 1–4. — М.: Молодая Гвардия, 1956.

Červinka Jaroslav. Cestou našeho odboje. — Praha, 1920.

Červinka J. Trp, kozáče, budeš atamanem. — Praha: Orbis, 1929. — 568 s.

Chodorovič N. A. Odbojové hnutí a Čsl. Vojsko v Rusku (1914–1917). — Praha: Garmond S. S. R. O., 1928. — 235 s.

Čila M. Rozvědky České Družiny a Čsl. Brigady na Rusi. — Praha: Památníku Odboje, 1924. — 45 s.

Culka E. Boj s Rakouskou hydrou (za svobodu vlasti). — Praha: Knihtiskárna Družiny čsl. Legionářů, 1922. — 201 s.

Dělostřelecký pluk 6 «Irkutský». — Znojmo, 1938.

Deník plukovníka Švece. — Brno: Moravský legionář v Brně, 1933. — 62 s.

Deník plukovníka Švece. — Praha: Za svobodu, 1929. — S. 408.

Fibich Karel. Stopami k Zborovu. Podle vlastních zápisů a deníku 2. čety z května 1915 až června 1917. — Vlašské Meziříčí: Vl. n. t. Osvěta, 1930. — S. 275.

Fučík J. Bílá sobota «Pražských dětí» 1915 // Magazín Dnes. — 1998. — S. 28–30.

Fučík Josef. Pražský pěší pluk č. 28 na italské frontě 1915–1918 // Historie a vojenství. Časopis HÚ AČR. — 1996. — č. 4.

Ivšín K. Československá brigáda. — Praha, 1936.

Kalena Karel. Dějiny dělostřeleckého pluku 1 Jana Žižky z Trocnova v ruské revoluci a ve vlasti. — Praha: Dr. Ed. Grégra a syna, 1937. — S. 141.

Kříž K. a Vaněk O. Československý střelecký pluk «Pražský» T. G. Masaryka v boji za svobodu vlasti. — Praha: František Rebec, 1934. — 445 s.

Křížek J. První ozbrojené vystoupení Čs. Legií proti sovětské moci 10–13 listopadu 1917 // Historie a vojenství. — 1955. — № 3. — «Naše vojsko»; VHU. — S. 290–315.

Kronika 1 samostatné technické roty. — Praha, 1927.

Kronika 2. československého pěšího pluku Jiřího z Poděbrad 1916–1920. — Praha: Památníku Odboje, 1926. — 240 s.

Kronika 3 střeleckého pluku Jana Žižky z Trocnova. — 1927.

Lauseger E. E. Terezínští katané. Odyssea legionářova, nákladem družiny. — Praha, 1924–1925. — 264 s.

Lukas J. F. Austro-Hungarian Infantry 1914–1918. — NY: Almark publishing, 1987. — 226 p.

Mašín E. Česká Družina. — Praha: Československý vědecký ústav vojenský, 1922. — 138 s.

Medek Rudolf. K vítězné svobodě 1914–1918. — Praha: Památníku Odboje, 1928. — 380 s.

Medek Rudolf. Kyjevské dni // Československý Voják. — 1917. — № 5.

Minařík. Čsl. legie v Rusku // Věda-Armada-Společnost. — 1992. — № 1. — S. 99–129.

Muška J. Účast československé armády v Rusku na imperialistické válce a protisovětské intervenci v letech 1914–1920. — Praha, 1954. — S. 11–99.

Novák F. Českoslovenští kornilovci // Legionářské besedy. — Praha, 1927.

Pamětní kniha 1. střeleckého pluku Jana Husí. — Praha: Památníku Odboje, 1920. — 100 s.

Pichlík K. Bez legend. — Praha: Svoboda, 1968. — 450 s.

Plesky M. Dějiny 4. střeleckého pluku Prokopa Velikého. 1917–1920. — Turnov: Müller a spol, 1927. — 390 s.

Pod slavnými prapory starodružiníků. — Praha: Horák a spol, 1927–1932.

Prášek Vojtěch. Česká družina // Československý legionář. — Praha, 1934. — 144 s.

Prášek V. 2 samostatná technická rota 2 československé střelecké divise // Československý legionář. — Praha, 1937. — 185 s.

«Pražské děti». 300 let od založení 28. pěšího pluku. Sborník příspěvků. — Praha: Historický ústav Armády České republiky, 1998. — 134 s.

Pražský F. Dějiny pěšího pluku 10. Jana Sladkého Koziny. — Brno: Joz. Šimka ve Slavkově u Brna. — 315 s.

Ruští důstojníci v Československém odboji. — Praha: Slovanské tiskárny, 1933. — 57 s.

Slanička J. Ze slavných dob České Družiny. — Praha: Družina Čsl. Legionářů, 1929. — 223 s.

Slovník prvního Československého odboje. 1914–1919. — Praha: VHU na Žižkově, 1993. — 190 s.

Svěd' vojáka 10. pluku. Dokumentální kniha Čsl. dobrovolce Adolfa Ryněše, poddůstojníka 10 pluku. — Praha: K. Smolika, 1935. — S. 269.

Šteidler F. Pěší pluk 9 Karla Havlíčka Borovského. Legionářské údobí plukovních dějin 1915–1920. — Praha: Naše Zálpha, 1937. — S. 485.

Tabelle I. Benennung, Ergänzung, Friedensgarnison und Einteilung der Truppenkörper des k. u. k. Heeres, der k. k. Landwehr und der k. u. Honvéd im Sommer 1914. — Wien, 1914.

Úderný prapor. Kronika prvního úderného praporu «Sibírských legií». — Praha: Orbis, 1930.

Vitáček R. J. Neznámý voják. Vzpomínky prvního českého dobrovolníka v Rusku ve světové válce. — Praha: Česka beletrie. — 255 s.

Wagner K. S českým plukem na Ruské frontě. — Praha: Knižnice kamarádství, 1936. — 156 s.

ZA SVOBODU (obrázková kronika československého revolučního hnutí na Rusi 1914–1920). — Praha: Památníku Odboje, 1924. — S. 602.

Zborovský hrdina Karel Vašátko. — Brno: Moravský legionář v Brně, 1937. — 303 s.

Zuman F. Osvobozenká legenda. Vzpomínky a úvahy o československém odboji v Rusku. — D. 1–2. — Praha, 1922.

Науково-популярне видання

Татаров Борис Олексійович

**Новітні гусити. Чесько-словацькі військові формування у російському війську
(серпень 1914 — квітень 1918 рр.)**

Головний редактор *Ніна Слюсаренко*

Редактор *Дмитро Адаменко*

Переклад з російської *Анастасія Арцева*

Літературний редактор *Тетяна Кришталовська*

Макет і комп'ютерна верстка *Дмитро Адаменко*

Обкладинка *Ніна Бридня*

Складання чотваріко

Підписано до друку 24.09.2009.

Папір офсетний. Гарнітура Warnock Pro. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 9,24 + вкл. 1,68. Обл.-вид. арк. 7,22 + вкл. 1,51.

Вид. № 150. Зам. № 223в

Наклад 2000 прим.

ТОВ «Інформаційно-аналітична агенція „Наш час“»

01054, м. Київ, вул. Павлівська, 17, оф. 72

Тел./факс: (0-044) 569-10-72

E-mail: iaa_nash_chas@ukr.net, nc_prodaja@mail.ru

www.nash-chas.com.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 2086 від 3 лютого 2005 р.

Всеукраїнська громадська організація «Наукове гуманітарне товариство»

E-mail: kigal@ukr.net

www.nestor-ua.org

Видавничий дім «АДЕФ-Україна»

01030, м. Київ, вул. Б. Хмельницького, 32, оф. 40а

Тел.: (0-044) 284-08-60, факс: (0-044) 284-08-50

E-mail: adef@adef.com.ua

www.adef.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 334 від 9 лютого 2001 р.

Вийшли друком:

у серії «ЖИВА ІСТОРІЯ»

■ Катерина ЛИПА, Олекс РУДЕНКО
Військо Богдана Хмельницького

у серії «ПЛАЦ Д'АРМ»

■ Сергій ОЛЬГОВСЬКИЙ
Володарі степу. Військова справа й озброєння скіфів. VII ст. до н. е. — III ст. н. е.

у серії «СТРАТЕГІКОН»

■ Микола КОТЛЯР
Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі

Готуються до друку:

у серії «СТРАТЕГІКОН»

■ Максим ЮЩЕНКО
Волинський фортечний трикутник.
Російські укріплення Дубно, Луцька та Рівного останньої чверті XIX століття

■ Михайло ВІДЕЙНО
Грюнвальд: битва на Зеленому полі

у серії «ПЛАЦ Д'АРМ»

■ Андрій КАРУН
Від К-4 до Су-2. Літаки Харківського авіазаводу (1926–1941 рр.)

■ Артем ПАПАНІН
Війська польські. Польські військові формування колишньої російської армії в Україні (1917–1919 рр.)

у серії «ЖИВА ІСТОРІЯ»

■ Катерина ЛИПА, Олекс РУДЕНКО,
Святослав НУЗЬМИЧ
Союзники і супротивники. Війська сусідів України у XVII ст.

УКРАЇНСЬКА МІЛІТАРНА ІСТОРІЯ

Науково-популярний проект «Українська мілітарна історія» знайомить читача з воєнними кампаніями, що розгорталися на території сучасної України від найдавніших часів до ХХ ст., арміями, озброєнням, фортифікаційними спорудами. Проект складається із серій «Стратегікон» і «Плац д'Арма», призначених для шанувальників героїчної давнини, та кольорових енциклопедій «Жива історія» й «Історія на дотик».

НОВІТНІ ГУСИТИ

Книга присвячена історії створення, розвитку та участі в бойових діях під час Першої світової війни чесько-словацьких добровольчих частин у складі російської армії.

Дослідження ґрунтується на архівних матеріалах України, Росії та Чехії із залученням великої кількості мемуарів чеською мовою. Чехам і словакам судилося відіграти свою роль у намаганнях України здобути незалежність в 1917 — на початку 1918 років.

Видання розраховане на всіх, хто цікавиться історією України, країн Східної Європи та Першою світовою війною.

ISBN 978-966-1530-44-6

9 789661 530446 >

УКРАЇНСЬКА МІЛІТАРНА ІСТОРІЯ

ПЛАЦ Д'АРМ